A N A E N E

ELEMENTE DE RETORICĂ ŞI NEORETORICĂ
TIPOLOGIA DISCURSULUI

Editura Universităţii „Transilvania” din Braşov

CUPRINS

I. **Definirea noţiunilor *text* şi *discurs*. Raporturile discursului cu limba/vorbirea/limbajul. Scurt istoric al retoricii.....3**

II. **Elementele sistemului retoric. Raporturile retoricii cu logica, psihologia şi sociologia.....15**

III. **Teoria argumentaţiei: raţionament argumentativ /vs/ raţionament demonstrativ (argumentaţie retorică /vs/ logică).....26**

IV. **Elemente de mantanologie; noţiunea de *risc* în argumentare.....37**

V. **Elemente de tasologie (I). Tipologia exordiului. Cheia retorică a exordiului.....44**

VI. **Elemente de tasologie (II). Naraţiunea, confirmarea şi respingerea, peroraţia.....53**

VII. **Evaluarea logică şi argumentativă a discursului. Modele de evaluare: van Eemeren & Grootendorst şi St. E. Toulmin.....59**

VIII. **Tropologia − istoricul conceptului *figură*.....68**

IX. **Tropologia − prezentare diacronică a taxonomiei figurilor. Distincţia *retoric/stilistic* la nivelul figurilor.....77**

X. **Modele retorico-stilistice. Modelul Grupului μ: principii, operatori.....83**

XI. **Evaluarea tropologică a persuasivităţii discursului.....88**

XII. **Analiza textului/discursului (modelul lui Plett) − dimensiunea sintactică.....96**

XIII. **Analiza textului/discursului (modelul lui Plett) − dimensiunile pragmatică şi semantică.....101**

XIV. **O încercare tipologică a discursului retoric.....114**

Anexa 1.....123

Anexa 2.....127

Anexa 3.....132

Bibliografie selectivă.....152

Scopul lucrării:

- prezentarea caracteristicilor definitorii pentru noţiunile *discurs*, *text* şi precizarea raporturilor discursului cu *limba*/*vorbirea*/*limbajul*;
- prezentarea unui scurt istoric al retoricii în vederea stabilirii coordonatelor esenţiale ale discursului *retoric*;
- descrierea elementelor *sistemului retoric* şi a raporturilor întreţinute de acesta cu *logica*/*psihologia*/*sociologia*;
- definirea conceptului *discurs retoric marcat*/*nonmarcat*;
- prezentarea unor elemente de *teoria argumentaţiei* în scopul *evaluării logice şi argumentative* a unui discurs;
- precizarea distincţiei *figură persuasivă*/*figură de stil*;
- prezentarea diacronică a conceptului *figură* şi a taxonomiei figurilor;
- prezentarea principalelor *modele retorico-stilistice*;
- prezentarea unor *modalităţi de evaluare a persuasivităţii discursului* din *perspectivă tropologică*;
- prezentarea *etapelor de analiză a textului*/*discursului* după modelul lui H. Plett.

Obiective − după studierea acestei lucrări, ar trebui să fie posibile[1]:

- delimitarea riguroasă a noţiunilor: *text*/*discurs*, discurs retoric *marcat*/*nonmarcat*, figuri *persuasive*/*de stil*;
- segmentarea/elaboreze un discurs după etape/secţiuni;
- evaluarea gradului de persuasivitate al unui discurs din diferite perspective (mantanologică, tasologică, logico-argumentativă, tropologică etc.);
- recunoaşterea funcţionalităţii *retorice*/*poetice* a figurii în texte de diverse facturi;
- analizarea textelor/discursurilor de diverse facturi din perspectiva celor trei dimensiuni (sintactică, semantică, pragmatică) stabilite de modelul propus de H. Plett.

[1] Capitolele lucrării sînt ilustrate prin ***aplicaţii*** şi, acolo unde este cazul, prin ***teme de autocontrol***, cheia acestora aflîndu-se în anexa indicată după fiecare temă. Lucrarea conţine şi ***două teme de verificare*** (*Anexa 1*).

I. Definirea noţiunilor *text* şi *discurs*. Raporturile discursului cu limba/vorbirea/limbajul. Scurt istoric al retoricii.

Moto: „*A scrie neglijent înseamnă să recunoşti că nu acorzi prea mare valoare ideilor tale, căci din convingerea pe care o avem despre importanţa ideilor noastre se naşte un entuziasm capabil să impună spiritului o grijă neobosită pentru alegerea expresiilor celor mai frumoase, celor mai clare şi mai energice, aşa cum pentru relicve şi pentru obiectele de artă preţioasă nu întrebuinţăm decît receptacule de aur şi argint.“*

(Arthur Schopenhauer – *Lumea ca voinţă şi reprezentare*)

- **Preliminarii**

În studiile moderne de tip lingvistic, ca şi în cele de tip literar, se vehiculează inevitabil noţiunile **text** şi **discurs**. Acestea sînt prezente adesea în relaţie de sinonimie perfectă sau relativă. Pentru unii cercetători, *text* este numai *discursul scris*, mai precis *opera literară*; pentru alţii, *text* este totuna cu *discursul* indiferent de natura lui. Pentru o altă categorie, aceea a unor semioticieni sau cercetători cu preocupări semiotice[1], *textul* şi mulţi alţi termeni (*gramatică*, *morfologie* etc.) desemnează noţiuni *trans-semiotice*. Devin astfel posibile, chiar dacă nu tocmai fericite întotdeauna, extensii de tipul: *text filmic* – pentru diverse tehnici specifice *artei cinematografice*, *text muzical* – pentru *partitură* etc. (şi în virtutea „sinonimiei” menţionate, de ce nu, şi *discurs filmic*...) sau, ca să exemplificăm şi cu alţi termeni care au aceeaşi soartă, *stilistică a dansului* – în loc de *coregrafie*, *morfologia corpului uman* – în loc de *anatomie*, *gramatica filmului* − pentru elemente de tehnică regizorală, cinematografică − şi multe altele.

Sînt totuşi situaţii, şi nu puţine, în care discernămîntul este nu numai binevenit, ci şi obligatoriu pentru rigoarea expunerilor de un fel sau altul. Autorii *Noului dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului* (op. cit., p. 384) notează ca o definiţie satisfăcătoare a

[1] Semiotica este disciplina care priveşte *semnul*, nu numai lingvistic, în totalitatea relaţiilor pe care le întreţine cu lumea materială şi cu cea conceptuală.

textului pe cea oferită de domeniul *pragmaticii textului*. Astfel, **text *este o secvenţă lingvistică scrisă sau vorbită formînd o unitate comunicaţională, fie că e vorba de o înşiruire de fraze, de o singură frază sau de un fragment dintr-o frază***.

Deşi, ca structură, textul se realizează prin intermediul entităţilor lingvistice, acesta nu se situează pe acelaşi plan cu noţiunea de frază (propoziţie, sintagmă etc.): „Un text nu este o structură semantică imanentă, ci o *unitate funcţională de ordin comunicaţional*" – precizează H. Plett (în *Ştiinţa textului şi analiza de text*, 1975, apud *Noul dicţionar...*, op. cit., p. 384; subl. n.).

Pe de altă parte, dacă **discursul** se defineşte ca ***orice ansamblu de enunţuri ale unui enunţător, referind la o temă globală unică (topic)***, atunci discursul poate coincide cu un text (este cazul *comunicării scrise*, în cadrul căreia unitatea comunicaţională şi cea tematică se suprapun în general), fie cu un ansamblu de texte (o *conversaţie*, de exemplu, este o interacţiune între două sau mai multe discursuri centrate în jurul unei singure teme şi compuse fiecare din mai multe texte, căci fiecare replică este o unitate comunicaţională şi deci un text în sine) – *Noul dicţionar...* (op. cit., ibidem). În termeni matematici, raportul **text/discurs** s-ar putea nota: **discurs ⊃ text, cel mult = text**.

Asupra condiţiilor de constituire a unei secvenţe lingvistice în unitate comunicaţională, adică în *text*, vom reveni în capitolele al XII-lea şi al XIII-lea, ele fiind în măsură să lumineze drumul cercetării condiţiilor presupuse de noţiunea de *discurs* ca unitate tematică.

- **Discursul şi limba/vorbirea/limbajul**

Pentru a fi înţelese mai bine noţiunile **text**, respectiv **discurs** (care face obiectul strict al prezentării noastre), trebuie reiterată discuţia purtată în jurul fundamentalei distincţii *langue/parole* operate de părintele structuralismului, savantul genevez Ferdinand de Saussure. Spunem fundamentală pentru că, odată cu lămurirea termenilor acestei dihotomii, s-a putut delimita cu precizie cîmpul de cerecetare propriu lingvisticii (aceasta studiind limba) şi, respectiv, acela al ştiinţelor limbajului (care studiază realizările limbii).

Limba este un *sistem de semne*; inventar de unităţi aflate în relaţii paradigmatice; elementul social comun tuturor realizărilor limbajului unei colectivităţi; antonim – *vorbire.*

Vorbirea este *realizarea individuală* (exteriorizarea) *a limbii*; antonim – *limbă.*

Limbajul este *activitatea umană de transmitere a unei informaţii prin semne lingvistice*: 1. *limbă* + *vorbire*; 2. *cod* + *mesaj*; 3. *competenţă* + *performanţă*.

Primele două noţiuni antrenează alte *dihotomii*.

Paradigmatic: *relaţie paradigmatică* = relaţie de tipul "sau ... sau"; *axă paradigmatică* = ansamblul relaţiilor paradigmatice; antonim – *sintagmatic.*

Sintagmatic: *relaţie sintagmatică* = relaţie de tipul "şi ... şi"; *axă sintagmatică* = ansamblul relaţiilor sintagmatice; antonim – *paradigmatic.*

Sistem: *ansamblu de unităţi în relaţie paradigmatică*.

Proces: *clasă de elemente aflate în relaţie sintagmatică*.

Aşadar, ***limba*** este un *sistem*, iar ***vorbirea*** este un *proces*, un act de comunicare individuală bazat pe sistemul limbii. ***Limbajul***, după cum se vede, este o noţiune mai greu de definit, tocmai pentru că este un fenomen eterogen şi multiform.

Saussure constată că orice act de comunicare presupune două componente: una *psihică* şi alta *psiho-fiziologică.* Cea *psihică* se referă la faptul că, pentru a putea vorbi, orice individ îşi alege din memorie formele lingvistice corespunzătoare intenţiilor de comunicare din momentul respectiv. Faza *psiho-fiziologică* constă în transformarea acestei construcţii mentale în mesaj (*realitate sonoră*, spune Saussure) prin comenzile date de centrii nervoşi organelor articulatorii. Aceste două faze constituie vorbirea, proces de comunicare individuală ce se sprijină pe o altă realitate supraindividuală şi unitară, care este limba.

Vom fi de acord prin urmare că **discursul** (care, ca şi textul, presupune un ansamblu de enunţuri, deci realizări ale limbii, enunţuri ce vizează un destinatar explicit sau implicit, *in praesentia* – în cazul conversaţiei – sau *in absentia*) este un ***proces care se bazează pe realitatea supraindividuală care este limba***.

Discursul este, aşa cum spune Émile Benveniste, „o enunţare ce presupune un locutor şi un auditor, şi intenţia locutorului de a-l influenţa pe celălalt". Aceasta înseamnă existenţa unui *cod*, a unui *mesaj*, a *competenţei* şi a *performanţei* – iată şi legătura cu noţiunea de *limbaj,* însă unul care are ca finalitate *influenţarea* celuilalt, instituirea unor convingeri în conştiinţa celuilalt.

Am făcut această minimă prezentare a relaţiei **text** – **discurs**, ca şi a raporturilor dintre **discurs** şi **limbă**/**vorbire**/**limbaj**, din dorinţa de a înlătura o ambiguitate terminologică, dar

şi pentru a pune în lumină una din dificultăţile pe care le întîmpină demersul de faţă, anume delimitarea **discursului retoric** ca discurs cu caracteristici specifice. Dificultatea rezidă în faptul că o simplă (şi comodă, de altfel) raportare la regulile de elaborare a discursului oratoric, puse la dispoziţie de *sistemul retoric*, şi o desemnare a unui discurs ca fiind oratoric în măsura în care acesta respectă regulile menţionate ar reprezenta o tratare nu numai reducţionistă, ci şi inconştientă – prin urmările ei – a noţiunii luate în discuţie. Am cădea în acelaşi păcat pe care l-au comis toţi cei care, de-a lungul timpului, voluntar sau involuntar, au împins disciplina numită *retorică* pe buza prăpastiei. Am păcătui deci prin formalism, prin trimiterea la un reţetar, la o listă de precepte osificate.

Este momentul aici să ne amintim de venerabila retorică, disciplină ce se încăpăţînează să dispară, chiar dacă de la Quintilian încoace a avut cîteva sincope serioase. Dimpotrivă, ea a născut alte discipline şi ea a renăscut, în secolul ce de-abia s-a încheiat, într-o nouă prezentare, conformă cu progresele gîndirii contemporane. Acest lucru a fost posibil căci, aşa cum scrie Nietzsche, „elocinţa este republicană"; retorica nu a făcut altceva decît să rafineze şi să disciplineze această *demiurgie spontană* a cuvîntului.

Impresionanta vitalitate a acestei discipline care a renăscut din propria-i cenuşă aproape în toate epocile şi culturile, chiar dacă nu întotdeauna în deplinătatea forţelor originare, este dată de *modernitatea* ei intrinsecă şi de *îndreptăţirea ei filozofică*. Sînt evidenţe care scot şi încercarea noastră din impas. În măsura în care se operează cu justeţe distincţia între o *rhetorica perennis* – a cărei transistoricitate este dată de flexibilitatea sistemului retoricii antice – şi *retorica unei generaţii*, a unei *şcoli* sau a unei *opere*, va fi mult mai uşor să se decidă caracterul oratoric al unui discurs prin raportarea la tradiţie fără a se pierde din vedere transformările şi nuanţările presupuse de apartenenţa la o epocă, şcoală sau curent.

Necesitatea acestei distincţii decurge din constatarea că şi pentru cele mai crunte perioade antiretorice se vorbeşte de o retorică a gînditorilor care au dezavuat această disciplină a celor vechi. Aceasta pentru că, spune V. Florescu în excelenta lucrare *Retorica şi neoretorica. Geneză, evoluţie, perspective*, „tradiţia, adică elementul care face ca umanitatea să se recunoască de la o generaţie la alta, sfîrşeşte prin a ieşi la iveală" (op. cit., p. 214). Retorica a cunoscut condamnări succesive în istoria omenirii, dar, tocmai pentru că nu este un simplu set de formule, a şi recidivat, afirmîndu-şi, iată, în contemporaneitate

puterea sa interdisciplinară. Şi apoi, „fuga sistematică de toate formulele este chiar o formulă, şi nici o tiranie mai grozavă nu există decît propunerea de a fi ingenuu, sustras oricărei retorici", spunea G. Călinescu (în art. *Între formulă şi retorică*, din „Adevărul literar şi artistic", apud V. Florescu, op. cit., ibidem), surprinzînd raportul dialectic dintre retorica *perennis* (eternă) şi retorica *contextualizată*.

În aceste linii generale trebuie văzută şi raportarea discursurilor actuale la tradiţia oratorică: oricît de mult am fi inovat noi modernii, datele esenţiale ale realităţii sînt aceleaşi, iar ceea ce spunem sau scriem *în* şi *cu* diverse ocazii respectă – că o recunoaştem sau nu – dacă nu litera schemei ideale a celor vechi, spiritul ei. Căci nu există comunicare fără un altul care să adere, judecînd la rîndu-i, la cele spuse de tine şi nici nu se poate comunica la întîmplare – ar fi o impietate faţă de ceea ce ne deosebeşte de necuvîntătoare: *ratio* (gîndirea) şi *oratio* (vorbirea, arta cuvîntului).

- **Scurt istoric al retoricii: origini, reprezentanţi, decădere, reviriment**

La începuturile ei, **retorica** era ***arta făuritoare de (sau stăpînă pe) persuasiune, arta retorului, a oratorului***, a celui ce stăpînea tehnicile discursului public. Această definiţie este atribuită de Platon lui Gorgias, reprezentant de seamă al sofiştilor. Arta oratorului este, după Gorgias, „putinţa de a convinge prin vorbele sale" (Platon, *Gorgias*, op. cit., p. 22). În română, cuvîntul vine din franceză (*rhétorique*), termenul originar fiind grecescul *retorike*, un derivat al verbului „a vorbi". Prin tradiţie, retorica a îmbinat o ***artă a construcţiei discursurilor*** cu o ***teorie despre discursuri***. Discursuri structurate retoric se pot depista încă din cele mai vechi timpuri în Grecia. *Iliada*, de exemplu, conţine o serie de discursuri rostite cu prilejul întrunirilor războinicilor sau cu acela al discuţiilor dintre oameni şi zei. Cercetătorii moderni au evidenţiat că rădăcinile retoricii nu trebuie căutate exclusiv în Grecia antică. Elocinţa nu este străină nici culturii chineze, indice sau arabe, „deşi în condiţiile specifice acestor culturi abia s-a putut depăşi faza elementară pe care o reprezintă eristica" (*eristica* – artă a disputei, a controversei; n. n.), notează V. Florescu (op. cit., p. 21). Acelaşi autor arată că geneza retoricii ca disciplină nu poate fi legată de existenţa unor discursuri în epopeile homerice ori de a altor dovezi ale unei *eloquentia naturalis*, şlefuită

mai mult sau mai puţin instinctual, deoarece nu trebuie să se confunde *elocvenţa* cu *tehnica* ei, care este *retorica*. Prima codificare a conştiinţei retorice apare de-abia în epoca clasică, în sec. al V-lea î.H., în urma căderii tiranilor (în special a lui Trasibul, în 465) din cetăţile greceşti din Agrigente, Sicilia şi Siracuza. Consecinţa imediată a acestor evenimente a fost o avalanşă de procese prin care se revendicau diverse bunuri sau proprietăţi însuşite samavolnic de foştii conducători ai polisurilor siciliene. Primul care a redactat un *tekhne* – tratat didactic – pentru compunerea pledoariilor a fost Corax din Siracuza, elev al lui Empedocle. El a fost urmat de Tisias (elev, la rîndul lui, al lui Corax), tot din Siracuza. Corax a elaborat un plan al discursului juridic, ale cărui părţi sînt în mare parte respectate şi astăzi (*preambul*, *expoziţie*, *mărturii*, *indicii*, *probe*, *supliment de probe*, *refutaţie*, *supliment de refutaţie*, *insinuaţie şi elogiu indirect*, *blamul indirect*, *recapitulaţie*). Să reţinem deocamdată, în folosul a ceea ce urmează, că originea retoricii este *juridico-politică* (de altfel, pentru Isocrate şi Cicero, ea a rămas o ramură a politicii, adică o cale de reglementare a conflictelor, de restabilire a adevărului).

Sofiştii, mai ales Gorgias, care credeau că nu există adevăruri unice, definitive, că adevărul se află în limbaj, că totul depinde de argumentare şi deci „arta de a spune bine" poate oricînd să se elibereze de preocuparea „de a spune adevărat", dacă aceasta serveşte scopurilor persuasive, au fost combătuţi asiduu de Platon (vezi *Protagoras, Gorgias* şi *Fedru*). Acesta, dimpotrivă, considera că retorica este o disciplină care poate fi fundamentată pe adevăr. Se prefigurează astfel o ceartă întreţinută pînă în zilele noastre între retorică şi filozofie.

Aristotel crede că adevărul are o forţă persuasivă mai mare decît minciuna, dar că nu convinge decît dacă este abil susţinut. De aici decurge importanţa majoră a argumentării care trebuie să stea la baza elaborării oricărui discurs. Teoria argumentaţiei este, de altfel, zona comună retoricii şi filozofiei şi de aceea Aristotel îl consideră în *Sofistul* pe Empedocle ca fiind „primul care a descoperit retorica (*heurein*)" (Aristotel, *Sofistul*, apud Paul Ricoeur, în *Metafora vie*, op. cit., p. 21). Aristotel defineşte retorica astfel: „arta care are ca scop să descopere în orice chestiune ceea ce aceasta conţine ca element convingător, în realitate sau în aparenţă" (*Terminologie poetică şi retorică*, op. cit., p. 157). Se poate spune deci, aşa cum o face Ricoeur (în op. cit., p. 21), că retorica este atît cel mai vechi

duşman, cît şi cel mai vechi aliat al filozofiei. Prin marea sa *Retorică*, Aristotel a încercat să domesticească forţa sălbatică a cuvîntului şi să raţionalizeze ambiţia de captare prin tehnici speciale a acestei puteri periculoase. Şi este periculoasă pentru că, spune Ricoeur, „tehnica întemeiată pe cunoaşterea cauzelor ce generează efectele persuasiunii dă o putere vrednică de temut celui care o stăpîneşte în mod desăvîrşit: puterea de a dispune de cuvinte în afara lucrurilor; şi de a dispune de oameni, dispunînd de cuvinte." (idem, ibidem).

Retorica, cu tot ce presupune ea – o teorie a argumentaţiei, o teorie a compoziţiei discursului şi o teorie a elocinţei, adică a ornamentării discursului în scopuri persuasive –, interesează în egală măsură şi antichitatea romană prin reprezentanţii ei de seamă, Cicero şi Quintilian. Acesta din urmă vede în retorică o artă şi, în acelaşi timp, o ştiinţă de a vorbi bine (*ars bene dicendi, bene dicendi scientia*) şi se preocupă din ce în ce mai mult de formele de ornamentare a discursului. Deşi nu aceasta a fost intenţia lui Quintilian, cam în acest punct se desparte retorica de adevăr şi de imperativele persuasiunii devenind cu timpul, prin accentul didactic şi normativ pus pe aspectele stilistice ale textelor scrise şi vorbite, o *botanică a figurilor* (Ricoeur, op. cit.). Această autonomizare a părţii a III-a a retoricii, *elocutio*, proces care începe în antichitate şi se transmite Renaşterii şi Clasicismului, a făcut să se vadă în retorică un fel de *stilistică a celor vechi*, uitîndu-se că preceptele retoricii lui Aristotel, şi nu numai, nu se opreau la *elocutio*.

În secolele XVII – XIX, retorica rămîne o ştiinţă a tropilor şi a figurilor şi, deşi se scriu acum tratate de retorică ce vor marca revirimentul disciplinei în secolul al XX-lea (César Dumarsais – *Despre tropi*, 1730, Pierre Fontanier – *Manual clasic despre studiul tropilor*, 1822 etc.), ea încetează să mai fie predată ca un corpus de precepte în Franţa secolului al XIX-lea spre sfîrşit. De unde, în Evul Mediu, retorica era una din cele şapte *arte liberale* (alături de: gramatică, dialectică, aritmetică, geometrie, astronomie şi muzică), discipină obligatorie în şcoală, ea ajunge în ultima fază de declin la sfîrşitul secolului al XIX-lea, fiind acuzată de formalism, clasificare excesivă şi refractară oricăror modificări ale realităţii, artificialitate şi, implicit, lipsă de utilitate în planul creaţiei literare. Cu certitudine, secolul al XIX-lea este unul antiretoric şi tot ce primea calificativul „retoric" se înscria în aria dezaprobării.

Critica pe care o face filozofia retoricii de-a lungul timpului este sistematizată în trei

puncte de autorii *Noului dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului* (op. cit., p. 111):

„1. Retorica se pronunţă asupra opiniei, nu asupra a ceea ce este; sursa ei se află într-o teorie a cunoaşterii bazată pe verosimil (*eikos*), pe plauzibil şi pe probabil, şi nu pe adevăr (*alethes*) şi pe certitudine logică. Ea este iluzie, căci argumentul cel mai slab poate fi şi cel mai tare, discursul făcînd să pară mare ceea ce este mic etc.

2. Retorica este arta de a face să triumfe cauza pe care o apărăm; retorului îi este indiferent dacă pledează pentru sau contra; această neutralitate axiologică este de neacceptat (B. Cassin, 1990).

3. Nu este o *technê*, ci o demagogie, deoarece ea caută să provoace aderarea la anumite opinii cu ajutorul emoţiei. Ea produce o convingere care ţine de credinţă, şi nu de convingerea proprie cunoaşterii. Oratorul nu ne arată cu adevărat ceea ce este drept, ci ceea ce pare aşa în ochii mulţimii care trebuie să judece (*Phaidros*, 260 a); el poate *înălţa* pe cineva prin elogiu sau îl poate *înjosi* prin critică etc.

Acesta este cadrul procesului pe care, începînd cu *Gorgias* şi *Phaidros*, platonismul şi filozofia l-au intentat retoricii: *„Retorica este tehnica literară a persuasiunii, cu tot ceea ce implică aceasta în bine şi în rău”* (W. V. Quine, *Quiddités*).”

După cîte se poate vedea, reproşurile sînt atît de natură gnoseologică (căci retorica este ştiinţa şi arta opinabilului, nu a demonstrabilului; retorica instituie credinţe, nu convingeri), cît şi etică (remunerarea apărătorului în procese – apărută la romani ca o consecinţă a „vulgarizării” legislaţiei – fiind unul dintre reproşurile minore). Amoralismul de care este învinuită în timp retorica este mult mai complex, pentru că, dincolo de faptul că arta oratorului poate presupune ajungerea la adevăr şi ocolindu-l, retorica poate fi şi sursă a unor tehnici de manipulare în scopuri care nu au nimic de a face cu adevărul. Cel din urmă aspect nu incriminează însă retorica în sine, ci pe retorii cu alte intenţii decît acelea de a restabili sau de a dezvălui adevărul, adică plasîndu-se la polul opus temeiurilor retoricii de la origini, aşa cum reiese din primele tratate ale acestei discipline. Îndreptăţirea retoricii ca o cale spre cunoaştere, complementară filozofiei, a fost arătată prima oară de Aristotel care, după Platon, operează distincţia între ***opinie*** (*doxa*) şi ***cunoaştere***. Întoarcerea la această sistematizare a facilitat revirimentul retoricii în contemporaneitate:

„1. Retorica este echivalentul în cîmpul persuasiunii a ceea ce reprezintă dialectica în

cîmpul demonstraţiei (cf. P. Ricoeur, 1975). În timp ce demonstraţia pleacă de la cunoştinţe adevărate, argumentaţia are drept premise opinii nedemonstrate, dar emise de toată lumea. Obiectul deliberării (sau al acţiunii) nu este obiectul unei ştiinţe, şi nu poate da naştere decît unor opinii. Retorica este o forţă şi o tehnică, care se distinge de filozofie, de etică ca şi de sofistică. Ca şi etica sau politica, ea este o disciplină practică. Ea este interesată de elementele materiale ale practicii argumentative (conţinuturi argumentative, fenomene legate de contextul de enunţare şi de tipul de public) şi extinde dominaţia
logos-ului la sfera valorilor, a credinţelor, a aparenţelor şi a verosimilului.

2. Argumentul platonician care invocă indiferenţa retoricii faţă de adevărul argumentelor este respins de Aristotel, care susţine că a învăţa să pledezi pentru teza contrarie este util celui care vrea să înveţe ce sînt faptele şi cum se pun întrebările (*Retorica*, 1355 a). Aceasta îi permite lui Aristotel să definească retorica ca o *artă formală* (ce constă în a „extrage *din orice subiect gradul de persuasiune* pe care îl conţine" – subl. n.), deschizînd astfel calea spre un proiect taxinomic. [...]

Noua retorică a lui Chaim Perelman îşi propune, graţie unei întoarceri la Aristotel şi la o tradiţie pe care cartezianismul a obnubilat-o, să reintroducă imperiul raţiunii în domeniul apreciabilului, al opiniei şi al credinţelor (C. Perelman, 1958). Ea se defineşte ca o teorie generală a argumentaţiei sub orice formă: legală, politică, etică, estetică, filozofică); adică o retorică aplicabilă oricărui tip de audienţă, şi care, postulînd eficacitatea discursului, introduce calitatea auditorului ca un element hotărîtor pentru valoarea argumentaţiei. În măsura în care este preocupată de problemele raţiunii practice şi ale teoriei acţiunii, precum şi de aspecte ale negocierii distanţei între indivizi, ale persuasiunii şi ale adeziunii, retorica preia temele familiare cercetării în ştiinţele sociale." (*Noul dicţionar...*, op. cit., p. 111 – 117).

Noua retorică a lui Perelman a pus în evidenţă, de altfel, un fapt extrem de important pentru respingerea concepţiei despre amoralitatea retoricii: deoarece nu este stringentă, persuasiunea lasă la latitudinea interlocutorului adeziunea la teza propusă. Vasile Florescu observă că „atît Perelman, cît şi Enrico Castelli sau Johnstone insistă asupra acestui caracter de adeziune „liberă", „suportabilă" şi, ca atare, mai „umană" pe care o produce persuasiunea, subliniind caracterul obligatoriu şi oarecum inuman al adeziunii obţinute pe

cale convingerii", adică a demonstraţiei, nu a argumentării – (op. cit., p. 43). Nu este lipsit de importanţă că însăşi Biserica, deşi condamna retorica, a avut perioade de mai mică virulenţă în această direcţie şi a încercat să-şi facă din retorică o *ancilla theologiae*, aşa cum făcuse deja cu filozofia. Astfel, prin teologi renumiţi pentru deschiderea lor intelectuală, precum Sfîntul Augustin, s-a încercat o umanizare prin argumentare a dictonului „Crede şi nu cerceta" aflat la baza dogmei impuse creştinilor. Însă, aşa cum am arătat foarte pe scurt mai sus, mult timp „se va uita că ei i se datorează organizarea unei teorii a comunicării, apoi fundarea unei logici a valorilor şi a plauzibilului şi că ea a oferit, prima, baze temeinice pentru dezvoltarea relaţiilor interdisciplinare. Se va uita, de asemenea, că încercarea ei de a oferi şi un îndreptar de viaţă pe baza unităţii *ratio-oratio* a dus la constituirea idealului formativ umanist, propus pe rînd de Isocrate, de Cicero şi Quintilian, de Augustin chiar, apoi de John de Salisbury şi, în Renaştere, de către atîţia teoreticieni." – V. Florescu (op. cit., p. 80).

Renaşterea retoricii se produce după 1930, mai ales în Anglia, Statele Unite, Franţa şi Belgia. Se pot delimita două direcţii: una **filozofică** şi alta **lingvistico-poetică**. Aparent defuncta retorică devine acum o **neoretorică** al cărei obiectiv principal este cercetarea tehnicilor discursului şi a structurilor argumentative.

În cîmpul *teoriei argumentaţiei* (ne referim deci la prima orientare) trebuie notată lucrarea, celebră de-acum, ***Noua retorică. Tratat asupra argumentării*** (1958), autori fiind Chaim Perelman şi Lucie Olbrechts-Tyteca. Lucrarea ***Les Usages de l'argumentation***, semnată în acelaşi an de Stephen Edelston Toulmin, ridică şi alte probleme de ordin epistemologic ale dimensiunii argumentative.

În cîmpul *lingvistic*, *teoriile pragmatice* (Paul Grice), ca şi *lingvistica enunţiativă* (Oswald Ducrot) se arată interesate de dimensiunea argumentativă a limbajului comun şi de valoarea argumentativă a enunţurilor. Sînt cercetări care reevaluează tezele retoricii (asupra genurilor discursului) în cadrul *teoriei actelor de limbaj*.

Direcţia *lingvistico-poetică* − valorificînd cu succes cercetările lui Saussure, Jakobson, Valéry etc. − se manifestă în mai multe „şcoli": **New Criticism** (Ivor Armstrong Richards şi Keneth Burke), **Grupul de la Chicago** (principalul reprezentant este Wayne C. Booth, autorul unui tratat de referinţă, ***Retorica romanului***, 1961) şi **Noua critică franceză**

(Gérard Genette, Tzvetan Todorov, Roland Barthes etc.).

Distincţiile lui Quintilian sînt punct de plecare pentru noua retorică a **Grupului μ** (Grupul de la Liège: Jacques Dubois, Philippe Dubois, Philippe Minguet, Francis Edeline, Jean-Marie Klinkenberg, Arpad Vigh, François Pire ş. a.). Tratatul ***Retorica generală*** (1970; la noi, 1974) constituie un succes al acestui grup de cercetători. Tratatul are două părţi: *retorica fundamentală* şi *retorica generală*. Prima expune o teorie generală a figurilor limbajului, o clasificare a *metabolelor* (denumire dată figurilor în antichitate) după operatori semantici preluaţi de la Quintilian (*suprimare*, *adjoncţie*, *substituţie*, *permutare*): la nivelul fonemului, grafemului şi al morfemului – *metaplasmele*, la acela al sememului (al trăsăturilor de sens) – *metasememele*, la nivel sintactic – *metataxele* şi la nivel referenţial – *metalogismele*. Partea a doua conţine descrierea aşa-numitelor *figuri ale interlocutorilor* şi *ale naraţiunii*. Tratatul cercetătorilor belgieni încearcă să aşeze retorica, în noua ei haină, la baza întregii problematici literare.

Acesta este traseul pe care l-a parcurs retorica pînă în zilele noastre şi credem că, în lumina celor înfăţişate mai sus, este evident că o discuţie despre discurs, indiferent de perspectiva aleasă, nu poate fi coerentă şi riguroasă fără solide cunoştinţe asupra sistemului retoric tradiţional şi a dezbaterilor modernităţii legate de acesta.

Rezumat:

Capitolul de faţă prezintă, într-o primă parte, distincţia text/discurs, maniera fiind una a înfăţişării elementelor de principiu, detaliile urmînd să se adauge treptat, în cuprinsul celorlalte capitole. Benefică pentru înţelegerea aspectului pur lingvistic al problemei, ni s-a părut şi clarificarea relaţiei dintre discurs − pe de o parte − şi limbă, vorbire, respectiv limbaj − pe de altă parte. Cum, despre discurs nu se poate discuta − indiferent de perspectivă − ocolind primele lui caracteristici statuate de retorica tradiţională, am realizat în ultima parte a acestui capitol un scurt istoric al acestei arte şi tehnici cu rădăcini atît de vechi, dar surprinzător de moderne.

Bibliografie selectivă:

Ducrot, Oswald & Schaeffer, Jean-Marie – *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Florescu, Vasile – *Retorica şi neoretorica. Geneză, evoluţie, perspective*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1973

Grupul μ – *Retorica generală*, Ed. Univers, Bucureşti, 1974

Manoliu Manea, Maria − *Structuralismul lingvistic*, EDP, Bucureşti, 1973

Mihai, Gheorghe – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Platon – *Gorgias* (trad. de Th. Simenschy, text revăzut), Ed. Vestala, Bucureşti, 2000

Plett, Heinrich F. – *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Ricoeur, Paul – *Metafora vie*, Ed. Univers, Bucureşti, 1984

Saussure, Ferdinand de − *Curs de lingvistică generală* (ediţie critică de Tullio de Mauro), Ed. Polirom, Iaşi, 1998

*** – *Terminologie retorică şi poetică*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994

Todorov, Tzvetan – *Teorii ale simbolului*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

II. Elementele sistemului retoric. Raporturile retoricii cu logica/psihologia/sociologia.

- **Sistemul retoric**

Retorica lui Aristotel conţine o ***teorie a argumentaţiei***, o ***teorie a elocinţei*** şi o ***teorie a compoziţiei discursului***. Aristotel distinge **trei genuri de discurs**, fiecare fiind caracterizat de un *subiect*, un *scop*, un *criteriu*, un *timp* şi o *argumentaţie* specifice.

Genul deliberativ: *subiect* – afacerile guvernului, *scop* – consilierea membrilor unei adunări politice, *criteriu* – utilitatea în raport cu cetatea, *timp* – viitor, *mod de argumentare* – exemplul.

Genul judiciar: *subiect* – judecarea unei cauze, *scop* – acuzarea sau apărarea în faţa unui tribunal, *criteriu* – conformitatea cu ceea ce este drept, *timp* – trecut, *mod de argumentare* – entimema.

Genul epidictic: *subiect* – virtuţile sau viciile cuiva (acest gen are o pronunţată funcţie socială şi, implicit, etică – atît Platon, cît şi Aristotel, îl leagă de etică: oraţia funebră, de pildă, face nu numai elogiul celui dispărut, ci şi pe cel al cetăţii; se întăresc astfel normele moralităţii publice), *scop* – elogiul sau blamul (discursul prin care se elogiază viaţa unui defunct se numeşte *panegiric*; stilul laudativ se mai numeşte şi *encomiastic*), *criteriu* – frumosul, *timp* – prezent, *mod de argumentare* – domină amplificarea.

Această tipologie, deşi a fost stabilită în raport cu situaţiile de comunicare specifice Greciei secolelor V – IV, s-a menţinut pentru că este rezultatul combinării fericite a unor elemente diverse ale situaţiei discursive: *situaţiile de enunţare*, *statutul locutorului*, *tipuri de auditor* (cei care se adună din plăcere, pentru a primi sfaturi, pentru a judeca o cauză etc.). Pe această schemă simplă, bineînţeles că s-au construit multiple alte scheme corespunzătoare tipurilor de discurs impuse de evoluţia societăţii umane.

Mijloacele de persuadare folosite de orator se numesc **probe**. Aristotel distinge ***probe extratehnice*** (mărturii, mărturisiri, texte de lege, jurăminte...) şi ***probe tehnice*** (cele administrate prin discursul în sine). Acestea din urmă sînt: argumentele alese cu grijă şi prezentate convingător, acestea fiind *probele tehnice obiective*, şi caracterul oratorului – **ethos** – şi pasiunile, emoţiile provocate auditorului – **pathos**, acestea constituind *probele*

tehnice subiective).

Forma cea mai frecventă a argumentului retoric este de tip *deductiv*; este vorba, mai exact, de *entimemă* − un silogism ale cărui premise sînt bazate pe verosimil (vezi *Anexa 2*). Cel mai utilizat argument retoric bazat pe *inducţie* este *exemplul* − fie inventat (fabulă, parabolă), fie preluat din istorie. Mai tîrziu, *exemplul* va fi apreciat ca un mijloc stilistic cu o deosebită valoare de model.

Ethosul poate fi considerat o probă în sine, aceasta pentru că numai un bun orator reuşeşte să-şi cîştige credibilitatea prin modul său de a argumenta.

Toate aceste elemente (a instrui – *docere*, a emoţiona – *movere*, a plăcea – *flectere*) vor fi regăsite în definiţiile nuanţate date discursului, pentru că, într-adevăr, oratorul convinge prin argumente, emoţionează prin pasiuni şi place prin moravuri.

- **Părţile retoricii. Discursul oratoric în lumea modernă. Raporturile discursului cu logica, psihologia şi sociologia.**

La Aristotel apar patru părţi: **invenţia**, **dispoziţia**, **elocuţia**, **acţiunea**. Tradiţia romană (*Retorica către Herennius*, tratatele lui Cicero, *Arta oratorică* a lui Quintilian, toate redactate între anii 100 î.H. şi 95 d.H.) adaugă o a cincea parte – **memoria**.

În mai toate tratatele ulterioare de retorică, părţile enumerate apar cu denumirile lor latineşti: ***inventio***, ***dispositio***, ***elocutio***, ***memoria***, ***actio/pronuntiatio***. Aceste părţi se referă la: găsirea materialului – ***inventio***, structurarea materiei – ***dispositio***, prelucrarea lingvistică a materialului structurat – ***elocutio***, memorizarea textului (în cazul discursului oral) – ***memoria*** (aici fiind implicată *mnemotehnica*), prezentarea efectivă a cuvîntării în faţa auditorului – ***actio/pronuntiatio*** (presupune o anumită *kinezică*, tehnici de respiraţie şi dicţie).

Fiecare parte presupune la rîndul ei o teorie (mai puţin *memoria*, pe care – din raţiuni de prezentare sistematică – o vom anexa în cele ce urmează ***mnemotehnicii***, altfel artă şi tehnică cu o arie mult mai largă decît aceea a memorării unui discurs): teoria invenţiei – ***mantanologia***, teoria dispunerii – ***tasologia***, teoria elocuţiei (a figurilor) – ***tropologia***, teoria acţiunii – ***teatralogia***.

„Aceste patru teorii (spune un autor român – Gheorghe Mihai, în op. cit., p. 181 –182)

arată că discursul retoric se bucură de următoarele însuşiri: ***coerenţa logic formală, probabilitate psiho-logic opinabilă, unitate stilistică şi capacitatea de a obţine adeziunea publicului.*** [...]. De aceea, autorul (cuvîntătorul, scriitorul) trebuie să fie şi logician, dar nu e cîtuşi de puţin nevoie ca logicianul să fie retorician. Pe de altă parte, apelînd la retorică, juristul trebuie să ştie logică, **ipso facto** politicianul trebuie să ştie logică, jurnalistul, specialistul în relaţii cu publicul, în reclamă şi publicitate, negociatorul, neputîndu-se dispensa de retorică, nu se pot dispensa de logică, o dată în plus în cazul seducerii, în care primează viclenia sofistică" (subl. n.).

Deci logică, dar nu numai, căci autorul citat continuă: „[...] discursul retoric vizează un public care gîndeşte predicativ: indiferent, înflăcărat, interesat, dezinteresat, pripit, visător, suspicios etc., adică intenţionat într-o atitudine. Încît, apelînd la retorică, juristul (politicianul, jurnalistul, profesorul, agentul serviciilor de informaţii, ofiţerul de caz, specialistul în reclamă şi publicitate, negociatorul etc.) are nevoie şi de psihologie şi de sociologie pentru a determina publicul – individual sau colectiv – să-şi asume teza susţinută" – ibidem.

Marii oratori ai lumii moderne cunosc şi aplică toate aceste elemente – şi-au învăţat cu prisosinţă lecţia de la clasici. Ei mai ştiu şi că proba supremă pentru un orator desăvîrşit stă în **disimularea artei**, adică în **naturaleţea artistică**: cu cît oratorul îşi ascunde mai bine strategiile, cu atît efectul asupra auditoriului este mai mare şi mai de durată. Aspectele enumerate se regăsesc şi în discursurile tuturor personalităţilor culturii române, aparţinînd sferei politicului, juridicului, literaturii sau diverselor domenii teoretice. Prin urmare, indiferent de tipul de discurs – fie el politic, juridic, înscris în mass-media, teoretic, prelegere academică (specie a discursului oratoric cu valenţe *deliberative* şi *epidictice*[1], performată într-un stil înalt, elevat, dar nu atît de solemn, încît să nu fie expresiv) sau de orice altă natură. Textele analizate în cuprinsul acestui curs vor demonstra acest lucru. În ele se vădeşte atît acea *rhetorica perennis* (menţionată în *Preliminarii*, cap. I al lucrării de faţă), cît şi retorica unei generaţii, a unei şcoli, a unei formaţii intelectuale etc.

[1] Pentru clarificări terminologice, vezi şi *Anexa 2*.

1. **Mantanologia**

În această primă fază trebuie găsite idei, lucruri adevărate sau verosimile pentru a face o cauză plauzibilă şi a o transmite convingător auditorului. Aşadar, trebuie identificate subiectele, argumentele, locurile şi tehnicile de persuadare. Se distinge între ***locurile comune*** (*topoi konoi, loci communi*), utile oricărui subiect, şi ***locurile specifice*** (*idioi topoi*), care sînt proprii unui anumit subiect. *Locurile* se bazează pe un fond comun de raţionalitate, reprezentînd tipuri de acord tacit între emiţător şi receptor. Oratorul trebuie să recurgă la următoarele operaţii: identificarea stării cauzei (*status causae*), să răspundă la întrebările (*questio*): faptul care trebuie judecat există (*conjectură*)?; ce este acest fapt (*definiţie*)?; de ce natură este el (*calificare*)? Îşi identifică apoi *probele* care îi vor servi la expunerea subiectului: *probele tehnice* (*obiective* – care ţin de argumentaţia propriu-zisă, *subiective* sau *morale* – *ethosul* şi *pathosul*) şi *probele extratehnice* (mărturii, mărturisiri etc.).

2. **Tasologia**

Arta compunerii unui discurs, structurarea lui sintagmatică, vizează distribuirea ***secvenţelor*** conform unei scheme aproape invariabile:

a) Exordiul (*introductio*) are drept scop concilierea auditoriului (*captatio benevolentiae*), adică pregătirea acestuia pentru punerea în temă (nu punerea *efectivă* în temă) prin trezirea interesului, a atenţiei şi prin binedispunerea acestuia, factori fără de care orice discurs cu greu poate să-şi atingă ţinta. Deschiderii către public îi este acordat un capitol întreg de Cicero (*De inv., XIV*). Un exemplu edificator pentru cît de importantă i se părea marelui orator această primă parte a unui discurs este chiar exordiul discursului rostit de el în apărarea lui Roscius din Ameria:

> Cred că vă miraţi, judecători, de ce, atunci cînd atîţi oratori şi oameni dintre cei mai de seamă şed locului, m-am ridicat eu, mai degrabă, care nici prin vîrstă, nici prin talent, nici prin autoritate nu mă pot compara cu ei… [Dar] pe lîngă mine au stăruit persoane care atît prin prietenia lor, cît şi prin binele făcut mie şi prin numele lor au mare preţ în ochii mei; bunăvoinţa lor faţă de mine eram dator să nu o uit, autoritatea lor să nu o nesocotesc, dorinţa lor să nu o trec cu vederea.
>
> (Cicero, *Pro Roscio Amerino*, I)

Context: Cicero avea 23 de ani, provenea dintr-o clasă de mijloc, se ştia că este un studios şi cam atît; nu avea o înfăţişare fizică deosebită, dar vorbea melodios, într-o latină

impecabilă (apud Mihai Gheorghe, op. cit., p. 191).

În pofida acestor premise nu tocmai favorabile pentru tînărul care vorbea pentru prima oară în faţa unui auditoriu obişnuit cu prezenţe ilustre, Cicero a reuşit să capteze atenţia şi bunăvoinţa prin tonul moderat, dar ferm al exordiului său, prin modestia, dar şi iscusinţa cu care a ştiut să-şi evidenţieze indirect meritele recunoscute de *persoane* al căror *nume* (renume) avea *mare preţ* şi în aprecierea auditoriului.

Exordiul poate fi: ***oral direct*** (performat chiar de orator) ***gradat*** sau ***abrupt*** (cel clasic), dar şi ***oral indirect*** (performat de altă persoană decît oratorul – adică o prezentare a oratorului căruia i se pregăteşte astfel intrarea) ***gradat*** sau ***abrupt***, ***scris direct*** sau ***scris indirect*** − ***gradate*** sau ***abrupte***.

b) Naraţiunea (*diégèsis*) „este expunerea unei fapte săvîrşite sau înfăţişate ca săvîrşite, care urmăreşte să convingă", zice Quintilian. Este vorba prin urmare despre o informare adecvată a auditoriului care trebuie să adere la teza expusă de utilizator. Această parte se mai numeşte şi ***descriere***, nu întîmplător, căci, de cele mai multe ori, oratorul nu se limitează la relatarea evenimentelor în succesiunea lor, ci şi descrie aceste evenimente. Descrierea comportă şi ea o tipologie, însă amintim aici – preluînd denumirea şi exemplul din lucrarea citată a lui Mihai Gheorghe – numai *descrierea de tip orfic* (obiectul expunerii este prezentat într-un fel sau altfel, prin medierea subiectului descriptor), întîlnită cu precădere în literatură şi care poate fi catalogată ca descriere retorică numai dacă plăcerea estetică este subordonată principiului persuasiunii (ex.: „Autocarul părea că transportă turişti, aşa cum erau adunaţi într-un singur grup, dar ochii îi trădau, majoritatea injectaţi, obosiţi sau pierduţi, sugerînd teribila încercare prin care treceau." (M. Tolkin, *Printre morţi*, apud Gheorghe Mihai, op. cit., p. 202).

Narrarea acţiunilor poate avea forma unei povestiri legendare (*fabula*), a istoriei (*historia*) sau a ficţiunii (*res ficta*). *Calităţile* sau, mai degrabă, condiţiile *sine qua non* ale *naraţiunii* sînt: ***credibilitatea***, ***probabilitatea***, ***verosimilitatea***.

Prima condiţie presupune ca relatantul să fie cunoscut publicului ca om cinstit, integru, competent în domeniu, bun observator sau măcar să dea această impresie auditoriului la momentul oportun – într-un cuvînt, să placă.

A doua se referă la introducerea unor propoziţii dovedibile prin mijlocirea probelor

directe sau care să aibă legătură cu tema aleasă. *Regulile de probabilitate retorică* privesc: i) evitarea unor aspecte dăunătoare sau nefolositoare cauzei (nu spunem cîte dispensare comunale se află într-o stare jalnică, ci cîte sînt într-o stare bună – dacă sîntem la guvernare şi, invers, dacă sîntem în opoziţie; nu spunem cîte cărţi din bibliografie nu am citit, ci cîte lucruri interesante am aflat din cele parcurse – dacă sîntem studenţi; nu vorbim, de pildă, despre presupusa fraudă comisă de client, ci despre cît de iubitor este el ca soţ sau ce grijuliu cap de familie este – în situaţia în care sîntem avocaţi ai apărării etc.; ii) cuprinderea tuturor aspectelor legate de cauză din perspectiva argumentării din *confirmare* (parte ulterioară naraţiunii).

În sfîrşit, pentru a fi verosimil, discursul trebuie să fie *coerent* după normele logicii, *concis* şi să fie performat într-un *limbaj clar*.

c) Confirmarea/respingerea (*confirmatio/refutatio*) reprezintă momentul expunerii argumentelor şi al respingerii argumentelor adversarului (prezentate deja sau doar bănuite). Aceasta este partea care interesează în mod deosebit teoria argumentaţiei (vezi neoretorica lui Perelman).

d) Peroraţia este partea ultimă a discursului şi constă într-o recapitulare (*recapitulatio*) a argumentelor principale, de data aceasta însă într-o formă accentuat persuasivă, prin amplificarea a ceea ce este în favoarea acceptării tezei avansate către auditor şi prin slăbirea posibilelor contraargumente (*indignatio*). De cele mai multe ori, se face apel la sentimente (milă, simpatie etc.).

Unii autori mai introduc **propoziţia** (*propositio*), după *exordiu*, şi **digresiunea** (*digresio*), pe parcursul *confirmării* sau după ea. Acestea nu sînt elemente indispensabile unui discurs bine format. De altfel, şi ponderea celorlalte elemente ale sistemului variază de la caz la caz, în funcţie de scopul urmărit, de tipul de auditoriu etc. Autorul citat mai sus (Gheorghe Mihai) precizează că „azi unele părţi revin altor persoane (îndeosebi exordiul), [...] seducţia evită confirmarea, incitarea evită exordiul şi confirmarea (în sensul de probare argumentativă rezonabilă)" (op. cit., p. 195). Probabil s-a înţeles deja că autorul distinge, *in abstracto*, trei tipuri de discurs după intenţia utilizatorului discursului retoric: ***persuasiv***, ***seductiv***, ***incitativ***. El le defineşte astfel: „Este *persuasiv discursul care vizează comunicarea* (în ce cred eu lăuntric să crezi şi tu lăuntric, prin mijlocirea susţinerilor mele,

la care aderi). Este *seductiv discursul retoric care vizează asumarea unilaterală de către public a unei valori, prin mijlocirea aparenţei argumentelor, promovată preponderent afectiv*. Este *incitativ discursul retoric care vizează instalarea în public a unei tensiuni emoţionale suficiente să se comporte cum îi sugerează cuvîntătorul*. În (1) domină *dovedirea rezonabilă* care conduce la convingeri, în (2) domină *„dovedirea" afectivă*, care conduce la comportamente aparent rezonabile, în (3) domină *provocarea emoţiilor care conduce la reacţii nerezonabile* (d. e. clipul publicitar susţinut de o persoană feminină agreabilă susurînd *"Parfumul trupului meu"* e, firește, seductiv, iar incitativă e lozinca *„Hai la lupta cea mare / Rob cu rob să ne unim")*" (op. cit., p. 53; subl. n.).

Este evident că în cazul discursului *persuasiv* i se recunoaşte publicului libertatea de a adera sau nu la argumentaţia propusă, pe cînd în celelalte două cazuri, discursurile *seductiv* şi *incitativ*, avem de-a face cu *specii ale discursului manipulator*. În acest sens, autorul citat nuanţează: „Argumentarea structurată apodictic-autoritarist nu persuadează; între retorica lui Napoleon de la Piramide şi aceea de la Leipzig distanţa e uriaşă: prima provenea de la o personalitate care impunea, a doua de la un dictator care dispunea. Discursurile lui Hitler îi fascinau pe cei fideli, îi captivau pe cei indecişi şi îi ameninţau pe oponenţi, dar nu persuadau în sensul retoricii stricte. Obsesiva repetare a lui „trebuie să", în discursurile liderilor comunişti deghiza obsesia lui „este obligatoriu să". Argumentarea justificativ-motivaţională este tipică discursurilor retorice seductive şi incitative în faţa unui public particular, tulburat îndeosebi de nevoi primare şi secundare" (op. cit., p. 117 – 18).

3. **Tropologia**

Teoria elocuţiei este un capitol foarte dezvoltat al retoricii. Terminologia sa va fi împrumutată de multe domenii: poetică, gramatică şi chiar muzică şi arhitectură. *Elocuţia* reprezintă *dimensiunea estetică a discursului*, este o artă a stilului (stilistica, disciplină autonomă din secolul al XX-lea, va aduce ca noutate, pe lîngă teoria figurilor şi a genurilor, noţiunea de stil al scriitorului). Această artă priveşte: *corectitudinea gramaticală*, *alegerea cuvintelor*, *efectele de ritm şi eufonie*, *figurile* şi *tropii*. Toate aceste elemente trebuie să contureze un stil clar, în perfectă consonanţă cu subiectul ales, cu ethosul oratorului, cu genul de discurs şi nu în ultimul rînd cu tipul de public. De la *Retorica către Herennius* şi Quintilian încoace, tratatele vor distinge între **tropi**, **figuri de cuvînt** şi **figuri de gîndire**

(conceptul **figură** împreună cu principalele clasificări operate de-a lungul timpului nu fac obiectul acestui capitol). Anticii delimitaseră, în funcţie de caracterul nobil al subiectului sau al cauzei, trei ***tipuri de stil***: **umil** (*humilis*), **mediu** (*mediocrus*) şi **sublim** (*gravis*). Clasicismul tîrziu le va reduce la două: **genul simplu** şi cel **înalt**.

4. **Mnemotehnica**

Primele referiri substanţiale la această etapă se fac în *Retorica către Herennius* (tratat anonim, citat de mai toţi retoricienii antichităţii latine). *Arta*, şi *tehnica* totodată, a *memorării discursului* elaborat are la bază principiul întipăririi în memorie a unei serii de **locuri mentale** (casă, cameră, boltă...) şi de **imagini** asociate acestor locuri (forme, simboluri sau semne distinctive). Ordinea locurilor este cea a discursului, iar imaginile amintesc de lucrurile care „mobilează" locurile. Pentru a-şi reproduce cu exactitate discursul pregătit, oratorul nu are decît să se plimbe pe un anumit traseu prin casa mentală a discursului, culegînd cu grijă de acolo imaginile.

5. **Teatrologia**

În fine, discursul trebuie spus, dar este clar că nu oricum. **Acţiunea** (*hupocrisis*) se referă la o ***elocinţă corporală***. Reglarea vocii şi a gesturilor după valoarea lucrurilor şi a cuvintelor a constituit materia tratatelor de artă a actorului şi de declamaţie încă din cele mai vechi timpuri. În ele se făceau recomandări privitoare la *utilizarea vocii* (care trebuie modulată în funcţie de tipul de pasiune), la *mimică* şi *debitul verbal* (volum, ritm, intonaţie) şi instituiau reguli precise legate de *arta mişcării* (*kinezica*) şi *a gesturilor* (Quintilian, de exemplu, în *Arta oratoriei*, XI, 3).

Acestea sînt părţile retoricii clasice şi, aşa cum am spus deja, în mare parte şi ale celei moderne. În scurtul istoric prezentat anterior, s-a văzut de asemenea cum o *progresivă literaturizare* a artei retorice a antrenat o *marginalizare a componentei sale filozofice şi argumentative*, ducînd la restrîngerea domeniului. Alte discipline au preluat sarcinile retoricii: în evul mediu, gramatica ne învăţa să vorbim corect, logica – să vorbim veridic, iar retorica – doar elegant. În secolul al XIX-lea îşi pierde statutul de disciplină de învăţămînt, însă revalorizarea obiectului său şi redefinirea raporturilor cu filozofia nu au întîrziat să se facă – aşa cum am arătat mai sus – prin lucrările unor autori aparţinînd atît sferelor lingvisticii şi ştiinţelor literaturii (Ivor Armstrong Richards, John Langshaw

Austin, John Searle, Paul Grice, Oswald Ducrot etc.), cît şi celor ale filozofiei şi logicii (Chaim Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, Stephen Edelston Toulmin etc.).

Şi pentru că am menţionat anterior „cearta" dintre filozofie şi retorică, prima simţindu-şi terenul ameninţat de cea de a doua, credem că este necesar să prezentăm succint − în capitolul următor − diferenţele existente între *raţionamentul demonstrativ* şi cel *argumentativ* şi alte cîteva elemente care ţin de teoria argumentaţiei.

Rezumat:

Am încercat în capitolul de mai sus o prezentare a sistemului retoric, a teoriilor pe care le presupune şi o detaliere a secţiunilor efective ale discursului (tasologia). Asupra componentelor retorice se va reveni în capitolele următoare, în funcţie de tema abordată în acestea.

Bibliografie:

Ducrot, Oswald & Schaeffer, Jean-Marie − *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Mihai, Gheorghe – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Temă de autocontrol:

a) Identificaţi *secvenţele* constitutive discursului următor, redat fragmentar (vezi, mai jos, în *Context*).

b) Comentaţi succint din *perspectivă tasologică* secvenţele delimitate şi încadraţi, cu argumente, discursul în tipologia propusă de Gh. Mihai: *persuasiv*, *seductiv*, *incitativ* (clasificare redată în acest capitol). Încadrarea se va realiza făcînd abstracţie de faptul că discursul nu este redat integral. (Vezi *Anexa 1* pentru segmentare şi încadrare)

Cuvîntarea lui Churchill din 13. 05. 1940 în faţa Camerei Comunelor

Vineri seara am primit însărcinarea Majestăţii Sale de a forma noul guvern. Era voinţa şi dorinţa evidentă a Parlamentului şi a Naţiunii ca aceasta să se realizeze pe o bază cît mai larg posibilă şi să cuprindă toate partidele, inclusiv pe cele care au susţinut ultimul Guvern, precum şi partidele opoziţiei. Eu am îndeplinit cea mai importantă parte a acestei sarcini [...]

Avem în faţa noastră o încercare din cele mai dureroase. Avem în faţa noastră multe, multe luni lungi de luptă şi suferinţă. Puneţi întrebarea care este politica noastră? Eu răspund: ea înseamnă să purtăm război, pe apă, pe pămînt şi în aer cu toată forţa noastră împotriva monstruoasei tiranii, netrecută în lumea întunericului, lamentabil catalog al crimelor umane. Aceasta este politica noastră.

Întrebaţi care este ţelul nostru? Vă pot răspunde într-un cuvînt: victorie, victorie cu orice preţ, victorie în ciuda oricărei terori, victorie, oricît de lung şi greu va fi drumul; căci, fără victorie, nu există supravieţuire. Să încercăm a ne imagina să nu supravieţuiască Imperiul Britanic; să nu supravieţuiască nimic din ceea ce a reprezentat Imperiul Britanic, nici din ce e imbold şi impuls al timpurilor, pe care omenirea să le ducă mai departe spre ţelul ei. Dar eu îmi preiau sarcina cu optimism şi nădejde. Sînt sigur că nu va eşua cauza noastră. În acest moment, eu mă simt îndreptăţit să cer ajutorul tuturor şi zic: Veniţi, deci, haideţi să mergem înainte împreună cu toate forţele noastre unite.[1]

Context:

- fragmente (începutul şi sfîrşitul) din cuvîntarea lui Churchill din 13. 05. 1940 în faţa Camerei Comunelor;
- este una dintre cele mai cunoscute cuvîntări ţinute de Churchill şi reprezintă discursul inaugural, în faţa Camerei Comunelor din Anglia, la numirea sa ca prim ministru;

[1] *On Friday evening last I received His Majesty's Commission to form a new Administration. It was the evident wish and will of Parliament and the nation that this should be conceived on the broadest possible basis and that is should include all parties, both those who supported the late Government and also the parties of the Opposition. I have completed the most important part of this Task [...]. // We have before us an ordeal of the most grievous kind. We have before us many, many long months of struggle and of suffering. You ask, what is our policy? I will say: It is to wage war, by sea, land and air, with all our might and with all the strength that God can give us; to wage war against a monstrous tyranny, never surpassed in the dark, lamentable catalogue of human crime. That is our policy. You ask, what is our aim? I can answer, in one word: Victory − victory at all costs, victory in spite of all terror, victory, however long and hard the road may be; for without victory, there is no survival. Let that be realised; no survival for the British Empire; no survival for all that the British Empire has stood for, no survival for the urge and impulse of the ages, that mankind will move forward towards its goal. But I take up my task with buoyancy and hope. I feel sure that our cause will not be suffered to fail among men. At this time I feel entitled to claim the aid of all, and I say, „Come, then, let us go forward together with our united strength".*

- **sursa**: Winston S. Churchill, *Wartime-Speeches*, comp. by Randolph S. Churchill, London, o. J., p. 207 – 208, apud H. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983, p. 103;
- pentru o adecvată receptare pragmatică a cuvîntării (cu alte cuvinte, ca să se poată institui ceea ce Plett numeşte „joc acţional comunicativ" − op. cit., p. 105), este nevoie şi de precizarea contextului situaţional (evenimentele politice interne şi externe), lucru intuit şi de editorul cuvîntării, care aşază înaintea discursului propriu-zis următorul text:

PRIMUL MINISTRU

O CUVÎNTARE ŢINUTĂ ÎN CAMERA COMUNELOR

13 MAI, 1940

10 mai. Germania invadează Olanda şi Belgia. Armata britanică răspunde la apelul regelui Leopold şi intră prin nord în Belgia.

Dl. Neville Chamberlain demisionează din postul de prim-ministru, iar regele îl cheamă pe dl. Churchill să formeze un nou guvern.

13 mai. Familia regală daneză soseşte la Londra.[1]

(Churchill o. J.: 207, apud H. Plett, op. cit., p. 105)

[1] *PRIME MINISTER / A SPEECH DELIVERED IN THE HOUSE OF COMMONS /*
MAY 13, 1940 // May 10. Germany invades Holland and Belgium. The British Army answers the appeal of King Leopold and moves north into Belgium. / Mr. Neville Chamberlain resigns the office of Prime Minister. // May 13. The Dutch Royal Family arrives in London (în orig.). *N. B.* − am preferat redarea traducerii în textul nostru şi aşezarea originalului în note; raportarea − ori de cîte ori este nevoie − la original nu este, credem, periclitată de această „inversiune" tehnică.

III. Teoria argumentaţiei: raţionament argumentativ /vs/ raţionament demonstrativ (argumentaţie retorică /vs/ logică).

Revirimentul retoricii, înregistrat în epoca modernă după o lungă sincopă sau mistificare − după caz − a principiilor acestei arte şi tehnici, s-a manifestat cu o forţă[1] care îi dovedeşte îndreptăţirea în varii domenii (vezi şi supra, cap. I). Nu reluăm aici direcţiile pe care s-a produs această reevaluare a unei ştiinţe aparent defuncte pînă acum nici un secol. Intenţionăm să ne oprim, pentru o privire generală, doar asupra uneia dintre orientările neoretorice: *teoria argumentaţiei*.

- **Teoria argumentaţiei** reprezintă o ramură filozofică, cu principii şi bază metodologică aflate în logică. În capitolul I (paragraful privitor la istoricul retoricii), am sistematizat „rechizitoriul" întocmit retoricii de către filozofie de la Platon încoace. Odată pusă, cu oarecare suficienţă, eticheta de „ştiinţă şi artă a opinabilului" şi nu a demonstrabilului, care instituie, prin urmare, credinţe şi nu convingeri, filozofii au considerat pentru multă vreme problema închisă. Iată că, în contemporaneitate, personalităţi din domeniul filozofiei (Perelman, Olbrecht-Tyteca, Toulmin, dar şi alţii) reiterează această dezbatere asupra viabilităţii demersului retoric de pe o poziţie nouă. Dorinţa de a clarifica natura „relaţiilor dintre limbă şi gîndire, ca şi preocuparea pentru discurs (intenţie, performanţă, convenţii generice, receptare...) sînt la originea interesului pe care filozofia şi lingvistica îl manifestă pentru retorică" (*Noul dicţionar*..., op. cit., p. 117).

Să ne reamintim (vezi supra, cap. I) că Aristotel este primul care susţine că a te transpune în partea adversă, adică a învăţa să pledezi pentru teza contrarie, nu este un lucru lipsit de utilitate pentru acela care vrea să înveţe ce sînt faptele şi cum se pun întrebările (*Retorica*, 1355 a). Problema etică survenită în acest punct este mai puţin spinoasă decît pare: una este să te transpui în partea adversă (căci altfel cum s-ar putea contracara argumentele celeilalte părţi pledante?) şi alta să *fii* în cealaltă parte, operînd cu jumătăţi de măsură sau, poate, chiar slujind minciuna. Revenind la Aristotel, acesta − cu premisa menţionată la bază − defineşte retorica drept o artă formală care „extrage din orice subiect

[1] În fond, vorbim despre forţa cuvîntului; odată ieşită din matcă, este de nestăvilit şi atunci mai bine să o dirijăm spre ţinte şi cu scopuri rezonabile.

gradul de persuasiune pe care îl conţine". Şi de aici se naşte o întreagă teorie... a argumentaţiei, evident, nu una cu baze logice, dar nici străină de ele[1], anume cu mijloace şi instrumente specifice scopului declarat: *persuasiunea*.

Graţie întoarcerii la Aristotel şi la o întreagă tradiţie fundamentată de acesta, dar uitată sau obnubilată de alte tendinţe, Chaim Perelman repune în drepturi raţiunea în domeniul apreciabilului, al opiniei şi al credinţelor (C. Perelman, 1958). Această nouă retorică este o teorie generală a argumentaţiei sub orice formă: legală, politică, etică, estetică, filozofică; adică o retorică ce vizează orice situaţie de enunţare, aplicabilă oricărui tip de auditoriu. Se postulează astfel eficacitatea discursului şi se introduce calitatea auditorului ca element decisiv pentru valoarea argumentaţiei.

Conceptul de „adeziune liberă", „suportabilă" (şi deci mai „umană" decît „răceala" logicii, de exemplu), evidenţiat atît de Perelman, cît şi de Enrico Castelli sau Johnstone (vezi Vasile Florescu, op. cit., p. 43), rezolvă şi reproşurile legate de amoralitatea retoricii: deoarece nu este stringentă, obligatorie, precum demonstraţia care *trebuie* să convingă, persuasiunea *lasă la latitudinea interlocutorului* adeziunea la teza propusă.

- Pentru o mai bună înţelegere a distincţiei *retorică*/*logică*, sistematizăm în cele ce urmează principalele elemente care le diferenţiază, nu înainte însă de lămuri cîţiva dintre termenii de bază care vor fi vehiculaţi[2] frecvent pe parcursul acestei lucrări.

Opinie − Receptare sau descriere necritică (nesistematică, reflectare subiectivă) a realităţii, încredere, adeziune spontană ori empirică a subiectului faţă de o anumită situaţie, concepţie sau de un anumit plan de acţiune. Exprimă o judecată probabilă, o posibilitate sau chiar un adevăr.

Argument − **1.** *Cunoştinţă* care serveşte drept *premisă* pentru întemeierea sau respingerea unei alte cunoştinţe sau a unei *teorii*. **2.** În logica simbolică: a) *variabilă* independentă,

[1] Nici nu ar putea fi complet străină de demersul logic, pentru simplul motiv că şi logica, în ciuda rigorii (şi formalizării limbajului) cu care urmăreşte veridicul, este tot un discurs. Şi atunci, pe bună dreptate, se poate vedea în retorică un „plan general al limbajului comun tuturor discursurilor" (R. Barthes), adică o *teorie a comunicării*.

[2] Pentru ceilalţi termeni, se va consulta *Anexa 2*. Definiţiile care urmează sînt preluate, uneori prelucrate, din *Micul dicţionar filozofic*, op. cit.

astfel încît prin aplicarea asupra ei a unei operaţii ia naştere o *funcţie*; b) o anumită valoare a acestei variabile, *valoare* căreia îi corespunde o anumită valoare a funcţiei. **3.** Demers demonstrativ sau *raţionament*.

Raţionament − Formă logică fundamentală, constînd dintr-o înlănţuire ordonată de judecăţi în vederea dobîndirii de adevăruri noi; act prin care gîndirea, pornind de la cunoştinţe date, derivă din acestea cunoştinţe noi. **R.** are faţă de *noţiune* şi *judecată* o structură logică mai complexă. El este o inferenţă mediată, întrucît trecerea de la o cunoştinţă anterioară la cunoştinţa nouă nu are loc direct, ci prin intermediul altor judecăţi (vezi şi **silogism**, în *Anexa 2*). **R.** se compune din: 1) *consecinţă* (sau *judecata derivată*, *teza*, *concluzia* **R**); 2) *argumente* (judecăţi din care se face derivarea, *premisele*); 3) *inferenţă* (operaţia logică de derivare). Valabilitatea cunoştinţei cuprinse în concluzie depinde de certitudinea cunoştinţelor exprimate în premise. Concluzia este o judecată adevărată dacă şi numai dacă **r.** se supune atît condiţiilor materiale (caracterul adevărat al premiselor), cît şi celei formale (respectarea legilor logice de derivare). Logica clasică deosebeşte: 1) ***raţionamente deductive***, în care operaţia logică porneşte de la general (în premise) şi ajunge la ceea ce cade sub acest aspect general (în concluzie), altfel spus, la judecăţi cu un caracter mai puţin general în raport cu judecăţile generale conţinute în premise; 2) ***raţionamente inductive***, în care operaţia logică este mişcare de la cazuri particulare la general sau la esenţial, de la cunoştinţe factuale la concepte (la baza inducţiei ştiinţifice, care merge la stabilirea cauzelor, se află observaţia şi experimentul; importanţa pentru întreaga ştiinţă a acestui tip de raţionament a condus la constituirea unei ramuri aparte a logicii, *logica inductivă*); 3) ***raţionamente transductive***[1] (sau ***traductive***), în care punctul de pornire şi punctul terminus ale operaţiei logice se află la acelaşi nivel de generalitate. ***Raţionamentele deductive*** sînt de mai multe tipuri, după felul judecăţilor din care se compun: 1) *silogismele categorice*, raţionamente deductive formate din trei judecăţi

[1] Un tip de *r. transductiv* este *r. prin analogie*, prin care, pe baza asemănării dintre două obiecte, se conchide apartenenţa unor caracteristici noi la al doilea obiect, caracteristici constatate la primul, dar necunoscute pînă acum la cel de-al doilea. Este r. cel mai puţin cert, dar constituie totuşi un punct de plecare pentru generalizări ştiinţifice. Un alt tip de *r. transductiv* este *r. de relaţie* (compus din judecăţi de relaţie); concluzia se fundamentează pe proprietăţile relaţiilor enunţate în judecăţi. Studiul acestui r. este un important capitol al *logicii relaţiilor*.

categorice; 2) *raţionamentele ipotetice*[1], în care intervin judecăţi cu caracter ipotetic; 3) *raţionamente disjunctive*, în care intervin judecăţi cu caracter disjunctiv; 4) *raţionamente disjunctiv-ipotetice* (sau *tematice*) etc.[2] (Vezi în *Anexa 2* şi: *silogism*, *deducţie*, *inducţie*, *judecată*).

Logică − Ştiinţă a *demonstraţiei*, al cărei obiect îl constituie stabilirea condiţiilor gîndirii corecte, a tipurilor şi a legilor raţionării veridice. Problema fundamentală a logicii este aceea de ***validare a inferenţelor***, de a distinge între *inferenţe corecte* (valide) şi *incorecte* (invalide). Asemenea gramaticii sau matematicilor, **logica** este o ***ştiinţă formală***, adică face abstracţie de conţinutul concret determinat al enunţurilor ce intră în alcătuirea inferenţelor. De exemplu, se dau propoziţiile: „Toate formele alotropice ale carbonului ard" şi „Diamantul este o formă alotropică a carbonului", de aici decurge în mod necesar „Diamantul arde", propoziţie justificată sau întemeiată pe primele două. Pentru a evidenţia acest lucru, logica realizează un proces de ***abstractizare*** − renunţă la conţinutul concret al enunţurilor, desprinde *forma logică* a acestor inferenţe. Fiecare propoziţie are un *subiect logic* (termenul care constituie obiectul afirmaţiei) şi un *predicat logic* (termenul care se enunţă despre subiectul logic). Formalizarea procedează la nişte operaţii de înlocuire: subiectul logic al primei propoziţii este substituit cu *A*, predicatul logic, cu *B*. Procedînd la fel cu toate celelalte propoziţii, obţinem schema următoare, forma logică a raţionamentului (inferenţelor de mai sus):

Toţi A sînt B
Toţi C sînt A

Toţi C sînt B

Problematica logicii generale este constituită de ***formele logice fundamentale*** (*conceptele*, *judecăţile* şi *raţionamentele*) şi de ***principiile gîndirii*** (legea *identităţii*, legea *non-contradicţiei*, legea *terţului exclus* şi legea *raţiunii suficiente*). ***Logica simbolică*** foloseşte *variabile* prin care desemnează propoziţii simple. De exemplu, în inferenţa:

[1] Şi acestea sînt, la rîndul lor, de două feluri: a) *r. ipotetice-ipotetice* (sau *ipotetice pure*); 2) *r. ipotetice-categorice.*
[2] Un tip deosebit de r. este *r. de recurenţă*, cu mare aplicabilitate în matematică.

Dacă echipa Şcolii nr. 1 pierde meciul,
atunci echipa Şcolii nr. 2 cîştigă campionatul.
Echipa Şcolii nr. 2 nu cîştigă campionatul
Deci, echipa Şcolii nr. 1 nu pierde meciul.

Această inferenţă validă se formalizează astfel:

Dacă p, atunci q
Nu este adevărat q
Deci, nu este adevărat p

Dar formalizarea logică nu se opreşte aici: în locul conectorului „dacă..., atunci..." apare simbolul „⊃" (sau „→"), pentru cuvintele „Nu este adevărat că..." se utilizează semnul „~" (simbolul „∨" pentru disjuncţe, „∧" pentru conjuncţie ş. a. m.d.). Forma logică a inferenţei de mai sus va fi redată prin expresia:

$$\begin{array}{l} p \supset q \\ \underline{\sim q} \\ \sim p \end{array}$$

Fără a elimina cu totul limbajul natural, ***logica simbolică*** se caracterizează printr-un *limbaj formalizat*. Acesta utilizează *simboluri speciale* (pentru propoziţii simple, pentru operatori logici şi pentru valorile de adevăr posibile ale propoziţiilor) şi *reguli de operare* cu aceste simboluri. Întemeietorul logicii ca ştiinţă a fost Aristotel, descoperitorul *silogismului* şi al doctrinei despre acesta.

Demonstraţie − Procedeu logic de întemeiere deductivă a adevărului unui *enunţ*. Elementele demonstraţiei sînt: a) *teza* (concluzia) de demonstrat; b) *argumentele* (fundamentale) demonstraţiei; c) *modul de raţionare* (procedeul demonstraţiei), prin care teza de demonstrat este dedusă din argumente. ***Demonstraţia apagogică*** constă în stabilirea pe baza raţionamentelor că teza care contrazice teza de demonstrat este falsă, de aici decurgînd valoarea de adevăr pentru cea de demonstrat. Această demonstraţie se mai numeşte şi ***indirectă***, deoarece se realizează prin reducerea unei probleme (demonstrarea

adevărului tezei) la o altă problemă (demonstrarea falsităţii tezei care contrazice teza de demonstrat; vezi, în *Anexa 2*, şi argumentul reducerii la absurd – *ad absurdum*).

În continuare, prezentăm schematic diferenţele dintre cele două tipuri de raţionament.

- **Raţionament de tip argumentativ (retoric) /vs/ raţionament de tip logic (demonstrativ)**

Raţionamentul de tip logic (demonstrativ):

- stabileşte *valoarea de adevăr* a enunţurilor, deci exclude opinabilul;
- are ***caracter închis*** – odată încheiat, nu mai poate fi reluat (ar rezulta truisme);
- *raţionamentele* care apar în demonstraţie sînt *de acelaşi fel*;
- *nu vizează un auditoriu* (un interlocutor);
- logica este preocupată de *raportul dintre premise şi concluzii* – are la bază raţionamente de tip *inductiv* (concluziile sînt implicate în premise);
- nu se pun sub semnul întrebării premisele (ele sînt *axiome*: adevăruri, certe, nedemonstrabile);
- logica analizează fiecare *raţionament* în parte şi-l priveşte doar *ca produs*;
- logica apelează la *limbaje formalizate*, *lipsite de echivoc* (A sau nonA, adevărat sau fals etc.).

Raţionamentul de tip argumentativ (retoric):

- obiectul raţionamentului de tip argumentativ este *opinabilul* (teze, opinii în legătură cu care oameni teoretic egal competenţi pot avea păreri diferite);
- are ***caracter deschis*** – există posibilitatea aducerii unor argumente secundare sau/şi a unor argumente din mai multe domenii în sprijinul celor principale, argumentarea putîndu-se relua în orice moment;

- *raţionamentele* argumentative sînt *variate* (de obicei, de altă natură decît cele demonstrative), se preferă raţionamentul de tip *deductiv* (concluziile decurg din premise);
- raţionamentul de tip *adresat* poate viza mai multe tipuri de auditoriu, unul restrîns şi, în subsidiar, unul mai larg; de aici decurg cele două componente ale raţionamentului argumentativ: 1. *valoarea argumentativă intrinsecă* şi 2. *forţa persuasivă*; dacă se pune accent pe persuadare cu orice preţ, se ajunge la degenerarea argumentării serioase în *propagandă*;
- *obiectivul* este constituit de *modificarea convingerilor unui auditoriu*; în acest scop se ia în consideraţie relaţia dintre teză şi premise (argumentele aduse în sprijinul tezei) – relevanţa şi adecvarea premiselor pentru susţinerea opiniei (tezei);
- argumentatorul apelează şi la *digresiuni* sau la *modalităţi nonverbale*;
- se analizează modul cum se pot corela mai multe raţionamente în sprijinul tezei;
- se lucrează cu *limbajul natural* şi chiar utilizează pozitiv echivocul şi nuanţele limbajului natural (din păcate, se utilizează şi negativ sofismele de limbaj, cum ar fi: ambiguitatea, neclaritatea, confuzia etc.).

- **Principalele tipuri de argumente**

(1) Ad verecundiam – mod de argumentare în care se recurge la respectul adversarului pentru opinia unui om sau a unor oameni care au dobîndit reputaţie în ochii opiniei comune (prin cultură, distincţie, putere şi facultăţi intelectuale); respingerea duce la catalogarea oponentului drept trufaş.

(2) Ad ignorantiam – interlocutorul ori admite opinia emitentului, ori este somat să prezinte el o probă mai bună.

(3) Ad hominem – încolţirea interlocutorului cu consecinţele trase din propriile lui principii sau mărturisiri.

(4) Ad judicium – folosirea probelor trase din unele izvoare ale cunoaşterii sau probabilităţii.[1]

Concluzie – *adevărul* trebuie să rezulte *din probe şi argumente* (4) şi să răsară din natura lucrurilor înseşi (4) şi nu din timiditatea (1), ignoranţa (2) sau eroarea (3) interlocutorului. Cînd se folosesc exclusiv argumente de tipul (1), (2) sau (3), se urmăreşte *manipularea* într-un fel sau altul a auditoriului (vezi discursurile *seductive* şi *incitative*). Folosite ponderat, cu intenţii pozitive şi în funcţie de scopul urmărit, predominînd (1), ele ajută la instituirea unor convingeri, căci să nu uităm că *adevărul este mai persuasiv decît minciuna, dar trebuie abil susţinut* (Aristotel). De altfel, cu foarte mici excepţii, un discurs se află în stare genuină (adică exclusiv persuasiv, seductiv sau incitativ), ponderea revenindu-i uneia sau alteia dintre dimensiuni.

În încheiere, spre ilustrarea celor expuse mai sus, oferim o analiză realizată de Kibedi Varga[2].

Texte supuse analizei de Kibedi Varga (în *Revue d'Esthétique*, 1979 / 1-2):

A. povestirea *Colomba*, aşa cum se găseşte ea formulată într-un manual al lui Castex şi Surer (*XIX-e siècle*, p. 172);

B. un paragraf de Charles Rollin despre utilitatea istoriei, preluat de autorul nostru din *De la manière d'étudier les belles-lettres* (Cartea IV).

A. Un jeune lieutenant en demi-solde, Orso, fait connaissance, en regagnant la Corse, sa patrie, du colonel Nevil et de sa fille Lydia, dont il s'éprend. A son arrivée dans l'île, sa sœur Colomba trouble son beau rêve en l'appelant à une vendetta contre les Barricini, meurtriers de leur père. Orso, blessé par les deux frères Barricini, riposte et les abat d'un coup double, puis gagne le maquis; Colomba et Lydia le rejoignent; mais la petite troupe est capturée. Orso est considéré comme ayant agi en état de légitime défense et célèbre ses fiançailles avec Lydia, tandis que

[1] Vezi şi alte argumente în *Anexa 2*.
[2] Reprezentant al Grupului μ.

Colomba, implacable, savoure son triomphe en présence du vieux Barricini mourant.

B. Ce n'est pas sans raison que l'histoire a toujours été regardée comme la lumière des tempes, la dépositaire des événements, le témoin fidèle de la vérité, la source des bons conseils et de la prudence, la règle de la conduite et des mœurs. Sans elle, renfermés dans les bornes du siècle et du pays où nous vivons, resserrés dans le cercle étroit de nos connaissances particulières et de nos propres réflexions, nous demeurons toujours dans une espèce d'enfance, qui nous laisse étrangers à l'égard du reste de l'univers, et dans une profonde ignorance de tout ce qui nous a précédés et de tout ce qui nous environne. Qu'est-ce que ce petit nombre d'années qui composent la vie la plus longue? qu'est-ce que l'étendue du pays que nous pouvons occuper ou parcourir sur la terre, sinon un point imperceptible à l'égard de ces vastes régions de l'univers, et de cette longue suite de siècles qui se sont succédé les uns aux autres depuis l'origine du monde? Cependant c'est à ce point imperceptible que se bornent nos connaissances, si nous n'appelons à notre secours l'étude de l'histoire, qui nous ouvre tous les siècles et tous les pays; qui nous fait entrer en commerce avec tout ce qu'il y a eu de grands hommes dans l'antiquité; qui nous met sous les yeux toutes leurs actions, toutes leurs entreprises, toutes leurs vertus, tous leurs défauts; et qui, par les sages réflexions qu'elle nous fournit ou qu'elle nous donne lieu de faire, nous procure en peu de temps une prudence anticipée, fort supérieure aux leçons des plus habiles maîtres.

K. Varga aplică mai întîi ***analiza povestirii*** la cele două texte. În *Colomba*, el regăseşte cu uşurinţă secvenţele narative delimitate de Propp şi succesorii săi: Orso primeşte o însărcinare care îi permite să elimine obstacolul ce stă în calea fericirii sale, dezonoarea poate fi interpretată drept un asemenea *obstacol*. Acceptă această *misiune* (*sarcină*) şi o execută, ceea ce duce la identificarea sa de către comunitate cu un *erou* (el a acţionat în legitimă apărare) şi poate, în consecinţă, să primească *recompensa* (logodna cu Lydia). În termenii *modelului actanţial* al lui Greimas, există: un *subiect* (Orso), un *obiect* (Lydia), un *opozant* (fraţii Barricini sau dezonoarea) şi un *adjuvant* (lupta).

La fel de uşor descoperă Varga în discursul lui Rollin ţesătura unei povestiri care poate fi, la rîndul ei, analizată în maniera abordată pentru *Colomba*. *Eroul* este aici omul care se consacră studiului istoriei, studiul constituindu-se în *sarcina* ce îi va permite eroului să

depăşească *obstacolul* – şi anume slăbiciunea intelectuală inerentă rasei umane. *Recompensa* aşteptată nu este altceva decît înţelepciunea. După *modelul actanţial*, omul care studiază istoria este *subiectul*, înţelepciunea este *obiectul*, slăbiciunea umană se constituie în *opozant*, iar istoria, mai exact cunoaşterea ei, în *adjuvant*.

Varga încheie această primă etapă de analiză prin calificarea celor două texte ca „naraţiuni" care tind către *suprimarea absenţei*, în termenii lui Dundes: *dezonoare → onoare*; *omul fără istorie → omul înzestrat cu lecţiile istoriei*. Mijloacele prin care se produce suprimarea lipsei respective vor fi, bineînţeles, *lupta* – în primul caz şi *studiul* – în cel de al doilea.

În ceea ce priveşte ***analiza retorică***, cea de a doua etapă, Kibedi Varga înţelege să o facă în termenii ***teoriei argumentaţiei***. Astfel, primul text se lasă prezentat prin următorul ***silogism***:

Omul care nu îşi apără onoarea este nedemn să fie fericit în iubire;
Or, Orso ştie să-şi apere onoarea;
Deci Orso este demn să fie fericit.

Cel de-al doilea text apare ca o *epicheremă* (silogism în care premisele apar amplificate prin adaosuri de motivări suplimentare):

Istoria este sursa înţelepciunii;
Omul, prin propriile sale forţe, nu va şti să dobîndească înţelepciunea;
Omul trebuie deci să studieze istoria;
Astfel, omul va atinge înţelepciunea.

Rezumat:

În acest capitol am încercat să redăm şi să explicităm diferenţele existente între raţionamentul de tip argumentativ, specific retoricii, şi raţionamentul de tip demonstrativ, specific logicii. Tot aici am descris principalii termeni cu care s-a operat pe parcursul expunerii şi am exemplificat cu principalele tipuri de argumente. Capitolul se încheie cu un model de analiză retorică din perspectiva teoriei argumentaţiei.

Bibliografie:

Ducrot, Oswald & Schaeffer, Jean-Marie – *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Florescu, Vasile – *Retorica şi neoretorica. Geneză, evoluţie, perspective*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1973

Cheţan, Octavian; Sommer, Radu (coord.) − *Micul dicţionar filozofic*, Ed. Politică, Bucureşti, 1973

Temă de autocontrol:

Capitolul de mai sus se încheie cu o analiză înfăptuită de Kibedi Varga din două perspective. În cea de-a doua secţiune (analiza din perspectivă retorică la nivelul schemei argumentative), autorul distinge silogismele care structurează discursurile (textele) supuse analizei.

Cerinţă: Depistaţi principalele argumente ce sînt conţinute de judecăţile din care se inferează concluzia/teza silogismelor luate în discuţie. (Vezi rezolvarea în *Anexa 1*).

IV. Elemente de mantanologie; noţiunea de *risc* în argumentare

În capitolul al doilea al lucrării de faţă am expus elementele sistemului retoric, rămînînd ca, pe parcurs, să se revină asupra etapelor de elaborare a discursului în scopul detalierii. Reamintim că retorica celor vechi a statuat pentru cele patru etape principale ale elaborării discursului cîte o teorie corespunzătoare (valabile şi azi, beneficiind de reevaluări, îmbunătăţiri etc.): *inventio* – **mantanologia** (*teoria invenţiei* care se referă la modalităţile de stabilire a materialului, selectare a ideilor, pe care se va construi argumentarea), *dispositio* – **tasologia** (*teoria dispunerii*, centrată pe organizarea argumentativă a discursului), *elocutio* – **tropologia** (*teoria elocuţiei*, aceasta fiind preocupată de modul lingvistic în care se va expune argumentarea) şi *actio* – **teatrologia** (*teoria susţinerii orale a discursului*, care stabileşte modalităţile extra- şi paralingvistice utilizate în performarea discursului, altfel spus, o *teorie a elocinţei corporale*[1]). Tradiţia retorică romană a adăugat o a cincea etapă (vezi şi supra, capitolul al II-lea): *memoria*, căreia nu îi corespunde propriu-zis o teorie, ci mai degrabă o *tehnică de memorare a discursului* în vederea susţinerii lui în faţa auditoriului – **mnemotehnica**.

Teoriile enumerate sînt responsabile aşadar cu asigurarea unor însuşiri specifice unui discurs bine format din toate punctele de vedere şi, implicit, cu mare valoare persuasivă. Calităţile în discuţie sînt: *coerenţa logic formală*, *probabilitatea psiho-logic opinabilă*, *unitate stilistică* şi *capacitatea de a obţine adeziunea publicului* (prin valorificarea forţei perlocuţionare a argumentelor folosite, dar şi prin elocinţa corporală). În continuare ne vom ocupa de cîteva aspecte legate de mantanologie.

Mantanologia se preocupă, aşa cum s-a spus deja, cu găsirea materialului pe care se va construi argumentarea. Ca şi în cazul celorlalte etape, se va ţine cont de ***mediul retoric***

[1] În principiu, teatrologia se justifică pentru situaţia descrisă: susţinerea orală a discursului. Credem, însă, că se poate vorbi şi de o *elocinţă „corporală" a textului*/*discursului scris*. Ne gîndim aici la diversele modalităţi de *tectonică* („aşezare în pagină", în terminologia lui B. Tomaşevski) a textului care pot suplini într-o oarecare măsură mimica, gestica, debitul verbal, intonaţia etc. – toate acestea avînd, în retorică, scopul declarat de a menţine trează atenţia/curiozitatea auditoriului, de a sublinia anumite elemente ale argumentării ş.a.m.d. Pe lîngă aplicarea sau „alterarea" intenţionată a normelor obişnuite (regulile ortografice şi de punctuaţie, standardele de redactare/tehnoredactare ş.cl.), schimbarea caracterelor, a corpului de literă, utilizarea anumitor simboluri, desene etc. reprezintă tot atîtea modalităţi de a da identitate „corporală" textului în cauză. Concomitent, aceste elemente au şi valoare stilistică.

(altfel spus, de *situaţia de enunţare*) şi de ***tipul de auditoriu***. Astfel, „*mediul retoric* al discursului judiciar, politic şi negociativ este caracterizat prin *competitivitate*, spre deosebire de cel al discursului didactic, legislativ şi al serviciilor secrete, caracterizat prin *inducere diferenţială*" – spune Gheorghe Mihai (op. cit., p.182).

În prima situaţie are loc o *competiţie* şi, ca în orice întrecere, părţile încearcă să se impună una în faţa celeilalte, fiecare urmărind un cîştig (în modernitate s-au pus chiar bazele unei teorii a negocierii, dar care nu se confundă cu retorica[1]). Există totuşi o deosebire între discursurile incluse în această categorie caracterizată de competitivitate: dacă în cazul negocierii părţile au drept ţintă seducerea celeilalte părţi, reciprocitatea – din celelalte două cazuri – nu este exclusivă, priveşte un terţ (instanţa, parlamentul). Războiul argumentelor dus de părţile implicate într-o asemenea situaţie vizează, de fapt, adeziunea unei a treia părţi. Pe aceasta trebuie s-o persuadeze şi, implicit, s-o determine să acţioneze în conformitate cu teza avansată. Aşadar, în cazul discursului judiciar şi al celui politic, intervine într-o a doua fază *inducerea diferenţială*, căci hotărîrea instanţei de judecată, de exemplu, emisă în încheierea unui proces, după ascultarea pledoariilor finale ale avocaţilor, nu mai are în nici un fel de-a face cu negocierea propriu-zisă, ci este caracterizată exclusiv de inducere diferenţială (o hotărîre judecătorească poate fi contestată prin recurs, adică repusă în discuţie prin intermediul unei instanţe superioare, dar nicidecum negociată). Instanţa în cauză vizează atît acuzatul, care află ce s-a hotărît în privinţa lui, şi publicul efectiv (în care intră acum şi avocaţii celor două părţi implicate şi completul de judecată pe lîngă publicul pasiv din sală), dar şi un public virtual (toţi cei care au legături de un fel sau altul cu acuzatul sau care primesc discursul-hotărîre ca pe o ştire şi o califică la rîndul lor după propriul cod).

Inducerea diferenţială se referă la situaţia discursului care vizează *două tipuri de public*: unul *nemijlocit* şi unul *mijlocit* – precizează acelaşi Gheorghe Mihai (ibidem). Cartea, de pildă, se adresează atît cititorului contemporan autorului, cît şi cititorului din viitor, un discurs electoral e adresat publicului din sală (piaţă), dar şi telespectatorului etc. Se înţelege că autorul trebuie să ţină seama – pe de o parte – de publicul nemijlocit, căruia i

[1] Aici îi dăm întru totul dreptate lui Gheorghe Mihai care spune că negocierea poate fi cel mult o specie retorică, anume cea seductivă.

se adresează direct, şi – pe de altă parte – de publicul mijlocit, de care se află la o anumită distanţă nu numai fizică, ci şi de enunţare. Această distanţă lasă auditoriului mijlocit posibilitatea de a se detaşa şi de a recepta mult mai „la rece" mesajul decît auditoriul nemijlocit care se află sub tensiunea receptării mesajului de la „sursă". Este evident că autorul discursului va trebui să introducă argumente şi alte modalităţi de persuadare diferenţiate. Cititorul de peste trei sute de ani al operelor lui Shakespeare va admira, ca şi cel contemporan marelui scriitor, stilul desăvîrşit (chiar dacă unele particularităţi îi scapă tocmai datorită distanţei în timp – nu vorbim aici despre cititorul specializat, de tipul criticului / istoricului literar sau al stilisticianului), va fi încîntat să descopere cît de actuale sînt frămîntările omeneşti descrise în piesele genialului dramaturg, dar – inevitabil – va vedea în aceste opere ori mai mult, ori mai puţin decît cititorul contemporan lui Shakespeare. Dacă într-un fel sau altul, mai transparent sau nu, autorul făcea referire la moravurile vremii sau chiar la diverse conflicte, personaje contemporane lui, cititorului de azi îi va veni foarte greu să reconstituie acest *background* al mesajului. O va putea face doar prin intermediul *enciclopediei culturale* (în terminologia lui U. Eco[1]) ce presupune cu necesitate plasarea în epocă, lucru nu tocmai la îndemîna oricui. Cît priveşte cealaltă situaţie amintită, a discursului electoral, este lesne de înţeles că, deşi ambele tipuri de public au o gîndire predicativizată[2] de care autorul trebuie să ţină seama, este mult mai uşor (teoretic vorbind) să te foloseşti de starea de spirit a publicului nemijlocit, stare la care eşti conectat direct – spontaneitatea, improvizaţia avînd un rol deosebit în acest caz –, dar mult mai dificil să preîntîmpini reacţiile unui public pe care nu îl vezi. E greu să contracarezi şi să controlezi reacţiile telespectatorului care, obosit după ore de muncă, stă relaxat pe canapea (şi care oricînd te poate „anula" printr-un buton al telecomenzii), pe cele ale gospodinei care stă cu un ochi la televizorul din bucătărie şi cu celălalt la oalele de pe foc, făcîndu-şi în acelaşi timp calcule complicate privitoare la bugetul familiei, sau reacţiile unui mic public „de sufragerie" (membri ai familiei plus-minus prieteni, vecini...), care comentează mai mult sau mai puţin avizat – dar în tot cazul direct interesat – ceea ce spui

[1] Vezi *Limitele interpretării*, Ed. Pontica, Constanţa, 1996, în special cap. „Despre interpretarea metaforelor".

[2] Gîndirea predicativizată se referă la faptul că publicul are deja o stare de spirit, un „orizont de aşteptare", o potenţială reacţie în momentul în care oratorul îşi începe discursul. Un bun orator trebuie să ştie să se folosească de această stare de spirit, dacă îi este favorabilă, sau să o schimbe, dacă nu îl avantajează.

ca autor al discursului electoral ş. a. m. d.

Din toate aspectele prezentate pînă în acest punct, credem că reiese destul de clar ideea de **risc în argumentare**. Patru sînt, după părerea noastră, ***modurile esenţiale de receptare*** a unei teze avansate printr-un discurs: 1) ***respingere pasivă*** (adică fără feed-back, auditorul este mai degrabă indiferent), 2) ***respingere ofensivă*** (în acest caz există feed-back), 3) ***preluare pasivă*** (mesajul nu şi-a atins, de fapt, ţelul; persuadarea autentică trebuie să trezească reacţii adecvate, ţintite de autor) şi 4) ***preluare activă*** (care nu rămîne la nivelul cognafectiv, ci se traduce în acţiuni vizate de cel care a avansat teza).

Întotdeauna există ***riscul*** receptării de tipul 2) – ca să începem cu cea mai rea dintre situaţii – ori de tipurile 1), 3). Fiecare dintre etapele elaborării discursului este implicată în contracararea acestui risc. Mantanologia, teoria corespunzătoare invenţiei, statuează în această privinţă mai multe *reguli*. Două[1] sînt extrem de importante: a) *orientarea interpretării publicului prin intermediul descrierilor noastre despre fapte* şi b) *publicul trebuie să ştie cît intenţionăm noi să ştie*.

În ceea ce priveşte prima regulă, trebuie spus că un acelaşi fapt permite formularea mai multor *propoziţii descriptive* doveditoare. Aceste propoziţii sînt utile, prin conexarea lor, în argumentare, fiecare fiind – considerate izolat – adevăruri unilaterale. Că X conduce automobilul cu viteza de 120 km/h este un fapt. Propoziţia descriptivă „X conducea automobilul cu viteza de 120 km/h" este adevărată şi prin ea faptul dovedeşte, dar această propoziţie nu descrie întregul fapt, ci un aspect al lui. Alte aspecte sînt descrise de propoziţiile: „Conducătorul auto nu avea permis de conducere", „Pneurile automobilului erau uzate 90 %" sau propoziţia mai amplă „Automobilul rula pe şoseaua umedă condus cu viteza de 120 km/h". Aceasta, la rîndul ei, permite dezvoltări de genul „Ploaia torenţială încetase de 15 minute", „Şoseaua se curba cu 60 de grade la dreapta" ş.a.m.d. Dacă sîntem avocat al acuzării, evident că vom aduce în argumentarea noastră toate aceste descrieri ale faptului pentru a sublinia şi transmite eficient teza către instanţă (factorul de decizie). Dacă faptul este descris adecvat, atunci teza va fi clară: conducătorul auto va trebui să fie pedepsit cît mai aspru, deoarece, în virtutea celor descrise, el constituie un real pericol pentru toate elementele implicate în trafic (în cazul în care doar a fost oprit pentru viteză

[1] Preluate, ca şi exemplele, din Gheorghe Mihai, op. cit., p. 183.

excesivă şi nu pentru provocarea unui accident). În caz contrar, riscul nepreluării tezei creşte, cu toate consecinţele de rigoare (pedeapsă minimă sau chiar pierderea procesului).

Cea de-a doua regulă poate fi ilustrată tot prin situaţia imaginată mai sus. Avocatul apărării va descrie faptul numai atît cît să respecte evidenţa: „X conducea automobilul cu viteza de 120 km/h" şi „Conducătorul auto nu avea permis de conducere", acest ultim aspect neputînd fi eludat, căci faptul descris de această propoziţie l-a adus pe conducătorul auto în instanţă, adică în calitate de inculpat. Celelalte propoziţii ori vor fi pur şi simplu evitate (la nivelul silogistic, am avea de-a face cu judecăţi entimemice), dacă adversarul nu le-a pomenit, ori contracarate pe cît posibil.

Desigur, aceste reguli, îndeosebi a doua, implică aspectul etic al problemei: ele pot fi întrebuinţate în conformitate cu valorile morale sau nu. Dar acest lucru depinde de practicianul regulii şi nu de teoreticianul ei. Părerile sînt împărţite. Dintr-un discurs funebru, de exemplu, sînt eliminate, de regulă, din respect pentru defunct, elementele biografice negative. Există însă şi opinia contrară: dat fiind că discursul funebru trebuie să aibă o morală penetrantă sub aspect instructiv şi educativ, se impune neomiterea argumentelor critice la adresa defunctului.

Adecvarea la situaţia de enunţare, în vederea înlăturării riscului, mai presupune, uneori *inventarea de „argumente"* care implică direct publicul. *Lauda*, *elogiul*, *proslăvirea* („În voi stă tăria, în voi – speranţa, numai împreună vom reuşi"[1]) sînt cîteva dintre modalităţile retorice de implicare a publicului. Evident că aceste modalităţi trebuie adaptate la tipul de public şi la cadrul de enunţare: publicul discursului demonstrativ (în circumstanţe didactice, susţinerea unei conferinţe etc.), publicul neomogen al discursului deliberativ (parlamentul, congresul, mitingul, consiliul de administraţie), publicul omogen al discursului competent (instanţa de judecată, comisia de negociere, comisia de expertiză etc.), publicul necompetent al discursului seductiv (reclama audio, din presa scrisă sau spotul televizat), publicul tensionat de nevoi scontate, dar întîrziate în satisfacerea lor (electoratul, grevişti).

Aşadar, mantanologia stabileşte *materialul* (idei, fapte) şi *instrumentele* (descrierea faptelor, selectarea argumentelor potrivite) argumentării prin: 1) „definirea, diviziunea şi

[1] Exemplu preluat din Gheorghe M., op. cit., p. 189. Tipurile de public enumerate în continuare au aceeaşi sursă.

compararea termenilor implicaţi"; 2) „distribuirea valorilor în ordinea scop-mijloc, într-o ierarhie coerentă" şi 3) „inferenţe nemijlocite" (id., ibid.), din care ar rezulta eventualele obiecţii, pe care trebuie să le avem în vedere (preîntîmpinate şi contracarate prin recurgerea la entimeme, dileme şi paradoxuri – în funcţie de gradul de intelectualitate a publicului – şi chiar la mijloace extra- şi paralingvistice).

Rezumat:

Capitolul al II-lea a înfăţişat componentele sistemului retoric, însă fără o exemplificare nuanţată a tuturor aspectelor. Capitolul de mai sus revine asupra mantanologiei (teoria invenţiei), intenţia noastră fiind aceea a prezentării detaliate a obiectivelor acestei componente retorice, dar şi a introducerii unor noi noţiuni, cum ar fi: mediu retoric, caracteristica enunţiativă (raportată la mediul retoric) a discursului, riscul în argumentare.

Bibliografie:

Gheorghe, Mihai – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Temă de autocontrol:

a) Stabiliţi pentru discursul de mai jos următoarele: mediul retoric, caracteristica de enunţare raportată la mediu.
b) Descrieţi succint riscul potenţial în argumentare şi modalităţile prin care autorul discursului reuşeşte sau nu să îl depăşească.

(Vezi *Anexa 1*)

Declaraţia din 19 martie 1923 cu privire la reparaţiile de război
– redactată de N. Titulescu în şedinţa din 11 februarie a Adunării Deputaţilor –

(text integral)

Guvernul român înţelege să-şi îndeplinească toate obligaţiile ce decurg pentru el din tratatele de pace pe care le-a semnat şi deci să ia asupră-şi datoriile ce revin ca sarcini derivînd din eliberarea teritoriilor sale pe baza Tratatelor de la St. Germain şi Trianon.

Cu toate acestea, guvernul român se află în imposibilitatea de a privi obligaţiile sale izolate şi independente de drepturile pe care tratatele corespunzătoare le consacră.

Scopul acestei conferinţe fiind acela de a stabili o stare de plată imediată în executarea obligaţiilor care se referă la luarea în sarcină a datoriei austro-ungare de dinaintea războiului, guvernul român consecvent principiilor expuse mai sus pe care le-a comunicat în toate împrejurările marilor săi aliaţi, declară că nu poate să ia parte, spre marele şi sincerul lui regret, la lucrările subcomitetului d-voastră, la care a fost invitat, şi roagă pe dl. preşedinte de a binevoi să înscrie prezenta declaraţie în procesul verbal al şedinţei.

(Nicolae Titulescu – *Discursuri celebre*, antologie de Robert Deutsch, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 242)

Context:

- declaraţia a fost consemnată în procesul verbal al lucrărilor conferinţei de la Insbruck din 25 iunie 1923;
- conferinţa avea pe ordinea de zi stabilirea plăţii obligaţiunilor de către statele care participaseră la semnarea tratatelor menţionate în text; aceste obligaţiuni urma să fie plătite după stabilirea tuturor drepturilor privitoare la reparaţiile de război ce reveneau statelor participante la aceste tratate;
- drepturile integrale ale României asupra reparaţiilor de război fuseseră nesocotite deja la conferinţa de la Spa din anul 1920.

V. Elemente de tasologie (I). Tipologia exordiului. Cheia retorică a exordiului.

După găsirea materialului în vederea avansării unei teze (opinii) către public, autorul trebuie să ordoneze acest material, să-i dea o ***coerenţă logic-formală***. Modalităţile de dispunere a argumentelor, a ideilor stabilite într-o primă etapă, reprezintă materia **tasologiei** – *teoria dispunerii*.

Tot în capitolul al II-lea al acestui volum am descris şi componentele propriu-zise ale discursului: ***exordiul*** (deschiderea către public), ***naraţiunea*** (*descrierea*), ***confirmarea*** şi ***respingerea*** (argumentaţia pro şi contra), ***peroraţia*** şi, cu titlu facultativ, ***propoziţia*** şi ***digresiunea***.

Reluăm aceste secvenţe ale discursului, pe parcursul a două capitole, de data aceasta pentru a realiza o expunere detaliată şi care să beneficieze de exemplificări.

1. Exordiul (*introductio*), aşa cum am precizat deja, are drept scop concilierea auditoriului (*captatio benevolentiae*), adică pregătirea acestuia pentru punerea în temă (nu punerea *efectivă* în temă). Un exordiu care nu reuşeşte să trezească interesul, atenţia publicului şi să îl binedispună periclitează întregul discurs, autorul cu greu reuşind să-şi mai apropie auditoriul. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte, un exordiu prea lung sau prea „stufos" (fraze arborescente, digresiuni etc.), lipsit de coerenţă, nu îşi va atinge ţinta. Tradiţia retorică romană indică drept lungime maximă pentru exordiu o optime din întregul discurs. Este evident că în modernitate nu se mai respectă această recomandare, în sensul preferinţei pentru exordii mult mai scurte, miza fiind şocul. Ceea ce este sigur este că nu s-a renunţat la exordiu. O altă regulă – privitoare, de altfel, la tot discursul – este adecvarea la tipul de public (prin selectarea cu grijă a argumentelor, a limbajului utilizat ş. a. m. d.). Este de la sine înţeles că trebuie evitate: banalitatea, stridenţa, excesul de lungime, snobismul, parada de erudiţie, limbajul prolix (prin intenţia de a apărea cu orice preţ un individ ultradotat intelectual), inadecvarea la temă şi la situaţia retorică. Calităţile unui bun exordiu sînt, aşadar, *simplitatea* (care nu exclude eleganţa exprimării, ci dimpotrivă), *onestitatea* (ceea ce asigură credibilitate în ochii publicului) şi *claritatea* (atît la nivelul limbajului, cît şi la acela al argumentării).

În ceea ce priveşte clasificarea[1], **exordiul** poate fi: ***oral direct*** (performat chiar de orator) ***gradat*** sau ***abrupt*** (cel clasic), dar şi ***oral indirect*** (performat de altă persoană decît oratorul – adică o prezentare a oratorului căruia i se pregăteşte astfel intrarea) ***gradat*** sau ***abrupt***, ***scris direct*** sau ***scris indirect*** − şi acestea, ***gradate*** sau ***abrupte***.

- ***Exordiul oral direct gradat***, ca şi cel abrupt, este exordiul clasic; implică utilizarea limbajului, a mimicii şi gesturilor, impune adecvarea vestimentaţiei şi chiar a posturii corporale. Principala caracteristică constă în tensionarea treptată la nivel cognafectiv a publicului. Iată un exemplu[2]:

  „Onorată Curte, Onorat Juriu, prezenţa mea în această Instanţă a fost considerată de unii ca asemuitoare aceleia a unui urs alb la Ecuator: «Dongoroz înaintea Curţii cu juraţi». Dragă Doamne – de 14 ani fac avocatură exclusiv penală, aşa că prezenţa mea este explicabilă în orice proces penal. Bănuiesc că s-a gîndit altceva decît ceea ce s-a spus: «Ce caută Dongoroz în procesul Găetan?». Şi acum, Onorat Juriu, voi veni la procesul de faţă."

Cheia retorică a oricărui exordiu este *sintagma, fraza – combinate sau nu cu elemente suprasegmentale (accentul în frază şi intonaţia – ca mijloace ale emfatizării[3]) evidente – care are un impact imediat asupra publicului şi rezumă opinia avansată de autor. Uneori, acest rol este preluat chiar de conturul intonaţional al unui enunţ.*

Pentru exemplul de mai sus, *cheia retorică* este sintagma „Dongoroz înaintea Curţii cu juraţi". Această sintagmă este expresia, dată de autorul exordiului, acelei obiecţii redate în finalul exordiului („Ce caută...") şi care înţelegem (încă din *incipitul* pasajului: „[...] prezenţa mea în această Instanţă a fost considerată de unii...") că i s-a adus autorului, avocat de profesie. Autorul nu foloseşte nici un moment cuvîntul „neavenit" (incompetent pentru a pleda în speţa amintită), cuvînt care rezumă obiecţia amintită. Simpla actualizare a acestui cuvînt ar fi creat o impresie neplăcută şi, poate, în ciuda injusteţei lui, o atmosferă defavorabilă pentru autor (se ştie că este suficient să semeni minciuna, suspiciunea, pentru ca ea să fie pe jumătate crezută – o mare categorie de oameni este uşor impresionabilă; mărturie stă o expresie ce are drept sursă psihologia populară: „Cine se justifică se

[1] Clasificare operată de Gh. Mihai, op. cit., dar nuanţată, pe alocuri, de noi.
[2] Exemplele pentru acest tip de exordiu sînt preluate din Gheorghe Mihai, op. cit., p. 192 şi urm.
[3] Scoatere în evidenţă.

acuză."). Autorul este destul de abil să evite o asemenea capcană şi recurge la o comparaţie plastică (ursul polar la Ecuator), reuşind astfel – prin amuzamentul pe care îl produce – să destindă publicul şi chiar să schimbe raportul de forţe în favoarea lui. După aceasta poate veni şi cu un argument propriu-zis care îi probează competenţa (dată şi de experienţă): „Dragă Doamne[1] – de 14 ani fac avocatură exclusiv penală, aşa că...", ba chiar îşi permite să fie condescent faţă de adversarii săi şi să-i scuze chiar el ca victimă iniţială pentru acuzele pe care aceştia i le-au adus: „Bănuiesc că s-a gîndit altceva...". Anularea obiecţiei formulate de adversarii autorului conduce la ridiculizarea acestora (căci au putut spune o astfel de enormitate în ciuda evidenţei). Două sînt efectele scontate aici: restabilirea credibilităţii (chiar dacă obiecţia adusă este absurdă) şi minimalizarea adversarului. Asumarea acestei mici bătălii victorioase este clară în tonalitatea din încheierea exordiului („Şi acum, Onorat Juriu, voi veni la procesul de faţă"), de parcă ar anunţa că, acum, gata cu prostioarele, va trece la lucruri serioase.

- ***Exordiul oral direct abrupt*** reprezintă o abordare directă:

  „Pînă cînd, în sfîrşit, Catilina, vei abuza de răbdarea noastră? Cît timp nebunia asta a ta îşi va mai bate joc de noi? Pînă unde se va dezlănţui îndrăzneala ta neînfrînată?..."

  (Cicero, *Catilinara* I, 1)

  În acest caz, *cheia retorică* este reprezentată chiar de interogaţia în lanţ, ca expresie a indignării. Utilizarea pluralului persoanei I are rolul de a ipostazia publicul în participant activ la oprobriul adus numitului Catilina şi de a-l cointeresa în rechizitoriul ce urmează a-i fi făcut inculpatului.

- ***Exordiul oral indirect gradat sau abrupt*** este o prezentare realizată de o altă persoană (numită şi *prezentator*, *mediator*) decît autorul discursului performat ulterior. Un astfel de exordiu se întîlneşte în situaţia personalităţilor invitate să conferenţieze pe o anumită temă, în interviurile de radio şi televiziune, în unele clipuri publicitare (audio, video), în cadrul enunţiativ al unei lansări de carte etc. De regulă, exordiul oral indirect prezintă

[1] Şi sintagma exclamativă „Dragă Doamne", care invocă o instanţă superioară (divină), are acelaşi rol de destindere a atmosferei prin apelul la bunul-simţ.

nişte *clişee lingvistice* (în cadrul cărora, utilizarea anumitor atribute, formule calificative – marcate de noi cu italice – au o mare forţă perlocuţionară):

„Doamnelor şi domnilor [formulă apelativă către public], invitatul nostru este domnul X. Y., profesor universitar, doctor docent, membru al Academiei (Academiilor din Berlin, Paris...), membru *marcant* al Asociaţiei Internaţionale de Semiotică,..., *specialist* în domeniile..., *bine cunoscut* dumneavoastră ca autor al tratatului fundamental de semiotică generală şi aplicativă [enumerarea titlurilor, meritelor etc.]."

Gheorghe Mihai (în op. cit., p. 193) remarcă, la radio şi televiziune, un *exordiu oral indirect de tipul „ca şi cum am fi singuri"* (se face aparent abstracţie de public) în care adresarea la persoana a II-a vizează interlocutorul (intervievatul):

„Domnule X. Y., v-aţi întors recent de la Paris şi Viena, unde – *invitat* de Comitetul european pentru probleme bancare – *aţi dat* consultaţii şi aţi făcut un schimb util de idei cu experţii occidentali..."

Autorul citat (ibidem) mai observă că, aproape exclusiv, „clipurile publicitare sînt de neconceput fără exordii (imagiste şi / sau orale indirecte: ceea ce ni se prezintă – din prerie, cu călăreţul acela, indirect – pînă a nu apărea pachetul cu ţigări „Marlboro" este exordiu seductiv; frazele muzicale, urmate de o voce bătrînească rostind „In blugins, maică" constituie, de asemeni, un bun exordiu seductiv)".

Dacă utilizatorul (prezentatorul, mediatorul) este înzestrat cu *charismă* (implicit şi orală, care este chiar obligatorie pentru prezentatorul de profesie – realizatorul de emisiuni radio/televizate), atunci exordiul poate fi glumeţ, între anumite limite dictate de publicul vizat şi de împrejurări.

În fine, lucru valabil pentru toate exordiile, nu este recomandabilă referirea permanentă la sine, devine agasant pentru receptori să audă continuu „eu (am realizat, sînt recunoscut pentru..., fac, am de gînd...)". Alte stereotipii mai apar în cazul exordanţilor în vîrstă – aceştia invocă „părul alb" – sau în acela al tinerilor care îşi „recunosc" lipsa de experienţă. Cum nu toţi sîntem Cicero (ca să nu mai vorbim de faptul că trucurile trebuie reînnoite din cînd în cînd), invocarea frustă a lipsei de experienţă poate conduce la blocarea publicului care nu va mai înţelege de ce trebuie să piardă timpul în atare condiţii.

- ***Exordiul scris direct gradat sau abrupt*** este prezentat nemijlocit de către utilizator. Acest tip de exordiu poate fi parte componentă a discursului sau poate apărea separat (de exemplu, cuvîntul înainte/prefaţa sau chiar titlurile însoţite sau nu de ilustraţii ş. a. m. d.), constituind el însuşi un mic discurs.

Pentru exemplificare, am ales un exordiu pe care noi l-am numi *scindat*. Este vorba despre ceea ce apare pe copertele I şi a IV-a ale unei cărţi. Cartea în cauză este *Pop Art*, autor – Dan Grigorescu (Ed. Meridiane, Bucureşti, 1975). Pe prima copertă, titlul – scris cu litere de-o şchioapă – este secondat de o imagine (deci avem un suport iconic). Imaginea reprezintă un fragment dintr-o celebră lucrare, de artă „pop" – evident – care aparţine unuia dintre cei mai fervenţi promotori ai fenomenului amintit, Andy Warhol, iar lucrarea este intitulată *O sută de cutii de supă Campbell* (1962). Fragmentul este un colaj de imagini – cutiile de supă amintite, „aranjate" (lipite una de cealaltă) întocmai ca pe rafturile magazinelor.

Să ne imaginăm acum că această carte cade în mîna unui cititor mai puţin avizat sau chiar cu totul ingenuu în domeniul *popart*. După citirea titlului, privirea îi alunecă dedesubt, unde este imprimat colajul descris mai sus. Cu siguranţă nu va putea face prea multe conexiuni între titlu şi imaginea respectivă, căci – să nu uităm – cititorul nostru nu a auzit / nu a văzut pînă atunci ceva asemănător, iar dacă nivelul lui de cultură generală nu a ajuns decît cel mult la impresionişti, atunci e lesne de dedus că acest exordiu este de-a dreptul şocant pentru el. Reacţia imediată va fi aceea a întoarcerii cărţii pentru a vedea ce scrie pe ultima copertă, în intenţia de a se lămuri. Este ştiut că, în afara ediţiilor de popularizare (sau defectuos îngrijite), mai toate cărţile serioase au pe această copertă o succintă prezentare sau o serie de fragmente scurte despre conţinutul cărţii, semnate de editor sau chiar de specialişti în domeniu.

Cartea de care ne ocupăm are pe coperta a IV-a un fragment extras din primele pagini, deci un exordiu scris direct (deoarece aparţine autorului şi nu unui referent):

„Arta „pop" exprimă asaltul vizualului, agresivitatea reclamei multicolore, a tubului de neon, a revistei ilustrate, a imensului afiş de pe marginea autostradei; dar nu poate fi discutată, cred, exclusiv în relaţie cu aceste forme ale culturii comerciale, aşa cum impresionismul, nu e

definit doar de efectele cercetărilor asupra diviziunii luminii, nici cubismul numai de prelucrarea premiselor geometriei neeuclidiene şi ale teoriei relativităţii...".

În concluzie, acest *exordiu scindat* porneşte prin a şoca (prima parte – coperta I) – din această perspectivă încadrîndu-se în exordiile scrise şi/sau iconice de tip ***abrupt*** [1]– şi continuă cu o implicită invitaţie la lectură (partea a doua – coperta a IV-a) prin extrasul care constituie definirea generală a subiectului cărţii, aici fiind vorba despre un exordiu scris direct ***gradat***.

- ***Exordiul scris indirect gradat sau abrupt*** presupune, ca şi în cazul celui oral indirect, o persoană diferită de cea a autorului propriu-zis al discursului.

În cazul cărţilor, exordiul de acest tip poate aparţine editorului sau unei persoane competente în domeniul de care se ocupă cartea (valabil, schimbînd ce este de schimbat, şi pentru alte publicaţii : reviste, ziare, programe editoriale ş. cl.). Iată două exemple:

– ***gradat***: „Manierismul, în sensul pe care Hocke îl dă acestui cuvînt, *nu este doar* un simplu termen retoric sau stilistic, *nu defineşte doar* un curent, un stil sau o epocă istorică, ci se referă la un *continuum*, la o permanenţă umană" (extras din aprecierile lui Nicolae Balotă, apărut ca exordiu indirect pe coperta a IV-a a cărţii lui Gustav René Hocke, *Manierismul în literatură*, Ed. Univers, Bucureşti, 1998); primele două sublinieri ne aparţin – ele indică formulările cu rol de *cheie retorică*.
– ***abrupt***: „O astfel de carte apare o dată la zece ani" (formulare frecventă) sau „Cunoscutul critic X duce o viaţă dublă: cunoaşteţi-l acum pe la fel de eclatantul poet X!" (exordiu inventat de noi).

O situaţie aparte se înregistrează la sloganurile electorale şi la cele publicitare. Cînd, într-un astfel de mesaj, citeşti: „Numai împreună *vom* reuşi!" sau „*Noi* vă oferim calitate la un preţ cumsecade", este limpede că persoana I plural face trimitere la candidatul/partidul

[1] Un alt exemplu de *exordiu scris direct abrupt* este: „Monsieur et *illustre* ami, Votre discours sur Rousseau est *à la fois* un chef d'oeuvre et un acte de haute moralité politique" [Domnule şi ilustrul meu prieten, discursul vostru despre Rousseau este totodată o capodoperă şi un act de înaltă moralitate politică – trad. n.] – H. Quinet către L. Blanc, apud Gheorghe Mihai, op. cit., p. 194; sublinierile cuvintelor-cheie îi aparţin lui Gh. Mihai.

X, respectiv la producătorul bunului de consum Y. La fel de limpede însă este faptul că acest *noi* este pus în gura celor care au comandat sloganul (integrat în reclamă) de către profesionişti (directorul/echipa de campanie electorală sau firma de publicitate). Aşadar, acestea sînt, la bază, tot exordii indirecte. S-ar putea obiecta că mulţi politicieni şi alte personalităţi susţin discursuri scrise de alţii, dar în aceste cazuri este vorba doar despre o bănuială mai mult sau mai puţin verificabilă, pe cînd în situaţiile descrise este de domeniul evidenţei că autorii sînt profesioniştii amintiţi.

Credem că s-a înţeles deja, din cele înfăţişate, ce importanţă majoră deţine exordiul în economia unui discurs. De aceea, şi noi am insistat asupra acestei secţiuni, afectîndu-i un întreg capitol.

Rezumat:

După prezentarea mantanologiei în capitolul anterior, în capitolul de mai sus ne-am ocupat de tasologie, mai exact de prima secvenţă a discursului – exordiul. Am dedicat un capitol întreg acestei secvenţe dată fiind importanţa majoră a deschiderii către public. Acesta trebuie „curtat" prin toate mijloacele persuasive care îi stau la îndemînă oratorului, altfel, acesta din urmă riscă să nu îi fie acceptată teza. Clasificarea privitoare la această secţiune am ilustrat-o cu exemple – credem, edificatoare – pentru fiecare tip de exordiu.

Bibliografie:

Gheorghe, Mihai – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Temă de autocontrol:

Încadraţi exordiul de mai jos conform clasificării înfăţişate în acest capitol. Depistaţi cheia retorică. Argumentaţi încadrarea operată şi selectarea cheii retorice. (Vezi *Anexa 1*)

LINGVISTICĂ ŞI POETICĂ

Aprecieri retrospective şi consideraţii de perspectivă

(fragment)

– Roman Jakobson –

Din fericire, între conferinţele ştiinţifice şi cele politice nu există nimic comun. Succesul unei conferinţe politice depinde de acordul majorităţii sau totalităţii participanţilor. În discuţiile ştiinţifice însă, voturile şi veto-ul sînt necunoscute şi s-a dovedit că dezacordul, în general, este mai rodnic decît acordul. Dezacordul scoate la iveală antinomiile şi tensiunile din domeniul discutat şi impune noi cercetări. Nu conferinţele politice, ci mai curînd explorările în Antarctica s-ar putea compara cu întrunirile ştiinţifice; experţi internaţionali în diferite discipline încearcă să traseze harta unei regiuni necunoscute, să descopere unde se găsesc cele mai mari obstacole pentru explorator, piscurile şi prăpăstiile de nestrăbătut. O astfel de *cartare* pare să fi fost principalul obiectiv al conferinţei noastre şi în această privinţă lucrările ei au constituit un succes. Nu am ajuns oare să stabilim care sînt cele mai cruciale şi cele mai controversate probleme? Nu am învăţat noi să ne ajustăm codurile, să distingem ce termeni trebuie lămuriţi şi ce termeni trebuie evitaţi ca să prevenim o înţelegere greşită a noţiunilor atunci cînd avem a face cu oameni care folosesc jargonul ştiinţific diferit al specialităţii lor? Cred că pentru majoritatea participanţilor la această conferinţă, dacă nu pentru toţi, astfel de probleme sînt ceva mai clare astăzi decît au fost cu trei zile în urmă. [...]

(Roman Jakobson – Concluziile dezbaterilor care au avut loc la Universitatea Indiana în aprilie 1958, publicate în volumul *Style in Language*, Massachusetts, The technology Press of M.I.T., 1960, pp. 359 – 377; textul de mai sus este preluat din versiunea românească, *Probleme de stilistică*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, p. 83 – traducători pentru acest studiu: Mihail Nasta şi Matei Călinescu)

Context:

- Roman Jakobson este autorul cunoscutei teorii funcţionale a limbajului, teorie care a avut aplicaţii în diverse domenii în ciuda obiecţiilor care i s-au adus.
- În cadrul conferinţei, din al cărei text am preluat şi noi fragmentul, Jakobson răspunde la o obiecţie majoră privitoare la teoria sa, îndeosebi în ceea ce priveşte funcţia poetică

(generată de mesaj cînd se concentrează asupra lui însuşi). Reproşul făcut lui Jakobson incriminează, de fapt, întreaga tabără a cercetătorilor care sînt convinşi că lingvistica este nu numai îndreptăţită să „intre" în domeniul poeticii, ci este chiar aducătoare de beneficii – azi incontestabile – prin instrumentele de lucru şi metodele proprii lingvisticii.

- Aşadar, auditoriul este format din receptori egal competenţi între ei şi cu vorbitorul, altfel spus, un *for ştiinţific*.

VI. Elemente de tasologie (II). Naraţiunea, confirmarea şi respingerea, peroraţia.

Naraţiunea (*diégèsis*) reprezintă cea de-a doua secvenţă a discursului. Reamintim definiţa dată de Quintilian care spune că naraţiunea „este expunerea unei fapte săvîrşite sau înfăţişate ca săvîrşite, care urmăreşte să convingă", cu alte cuvinte, o informare adecvată a auditoriului care trebuie să adere la teza expusă de utilizator. În capitolul al II-lea, am specificat că această parte se mai numeşte şi ***descriere***, deloc întîmplător, căci, în cele mai multe cazuri, oratorul nu se limitează la relatarea evenimentelor în succesiunea lor, ci şi descrie aceste evenimente[1].

Narrarea acţiunilor poate apărea în următoarele forme: ***povestirea legendară*** (*fabula*), ***istoria*** (*historia*) sau ***ficţiunea*** (*res ficta*). ***Calităţile*** sau, mai degrabă, condiţiile *sine qua non* ale *naraţiunii* sînt: ***credibilitatea***, ***probabilitatea***, ***verosimilitatea*** (pentru explicitări, vezi supra, cap. al II-lea).

Autorul citat şi în celelalte capitole, Gh. Mihai, precizează că naraţiunea/descrierea retorică trebuie să întrunească şi nişte ***condiţii de performanţă*** (op. cit., p. 198):

a) *să delimiteze în timp şi spaţiu obiectul său*;
b) *să exprime un punct de vedere* („în atac, absenţa opţiunii, indecizia adversarului reprezintă sursă de contestare");
c) *să fie coerentă sub aspect logic* („adică să se bizuie pe relaţii formale obiective şi verificabile între idei, *sub aspect asociativ*, adică să se bizuie pe relaţii subiective şi personale între semnificanţii *sub aspect spaţial*, dacă se referă la o descriere fizicalistă, sub aspect cronologic, dacă se referă la succesiunea faptelor, la o înşiruire evenimenţială");
d) *să fie oportună şi pertinent în raport cu publicul şi cu tema*;
e) *fiecare componentă a ei să fie argumentabilă*.

Confirmarea/respingerea (*confirmatio/refutatio*) reprezintă momentul ***expunerii argumentelor*** (care trebuie formulate, ca o concluzie a faptelor descrise în naraţiune, sau

[1] Pentru o clasificare a descrierii retorice, vezi Gheorghe Mihai, op. cit., pp.197 – 198.

reformulate într-o formă argumentativă mai tehnică, dacă au fost prezentate deja în naraţiune) şi al ***respingerii argumentelor adversarului*** (formulate deja de acesta sau doar intuite de autorul discursului). Aceasta este partea care interesează în mod deosebit *teoria argumentaţiei*. În acest punct, credem că sînt binevenite cîteva clarificări privitoare la relaţia ***ethos – logos – pathos***, cu alte cuvinte: cum spui ca să emoţionezi, să trezeşti pasiuni, rămînînd în sfera eticului, a moralei autentice.

Revirimentul retoricii în contemporaneitate s-a produs pe mai multe direcţii (vezi supra, cap. I). Teoria argumentaţiei, disciplină filozofică, situează ***argumentarea*** în cîmpul *ştiinţelor comunicării* şi consideră că are un pronunţat *caracter interdisciplinar*. Acest lucru se vădeşte în faptul că *argumentarea face parte din familia acţiunilor umane avînd drept finalitate convingerea*, alături de (prin urmare, neconfundîndu-se cu) manipulare, propagandă, seducţie şi demonstraţie. Argumentarea diferă esenţialmente de violenţă, seducţie sau demonstrare.

A argumenta este o necesitate şi nicidecum un lux, adică apanajul unor indivizi care vor să se remarce în acest mod. Ba, mai mult, imposibilitatea argumentării este una dintre cauzele inegalităţii culturale care se suprapune inegalităţii economice. Într-un sistem democratic, libertatea de expresie este consfinţită prin constituţie. De aceea, „în secolul XX, după căderea regimurilor totalitare, istoria retoricii se va confunda cu istoria politică” (D. Rovenţa-Frumuşani în lucrarea *Argumentarea. Modele şi strategii*, op. cit., p. 12).

În mod tradiţional asociată lui „ars bene dicendi”, cel puţin de la Quintilian încoace, retorica trimite, de fapt, la o multitudine de semnificaţii contextuale:

1. persuasiune şi convingere, altfel spus crearea asentimentului;
2. seducţie sau manipulare;
3. instituirea verosimilului, opiniei, sugerînd inferenţe sau chiar calculîndu-le în locul interlocutorului;
4. sugerarea implicitului prin explicit;
5. instituirea unui sens figurat, descifrat pe baza sensului literal;
6. utilizarea unui limbaj figurat şi stilizat (cel literar);
7. decelarea intenţiilor locutorului/autorului textului prin intermediul „urmelor” enunţării

în uteranţă [în discursul ca atare, ca manifestare a structurilor de adîncime – n. n.].[1]

Am văzut în capitolele anterioare ce forme poate îmbrăca discursul retoric. În afara *discursului persuasiv autentic* (care lasă auditoriului „adeziunea liberă", încearcă să convingă prin mijloace rezonabile, aici argumentarea fiind la loc de cinste), se întîlnesc şi formele retorice ale *manipulării*, *seducţiei* şi *propagandei* (vezi supra, şi clasificarea lui Gh. Mihai). Dar în comunicare întotdeauna sînt două puncte de vedere.

- Din ***punctul de vedere al oratorului*** ceea ce contează în primul rînd este tocmai această varietate de forme retorice de persuadare sau aşa-zisă persuadare (în cazul manipulării, seducţiei şi propagandei) a auditoriului. Cum definim însă acele specii „retorice" care nu au, în fond de-a face cu persuasiunea autentică? Autoarea citată mai sus oferă nişte definiţii-explicaţie plauzibile şi pertinente: „***propaganda*** reprezintă o violenţă mentală («viol al mulţimii», în formularea memorabilă a lui Serge Tchakotine), ***manipularea*** psihologică subliminală funcţionează ca «persuasiune clandestină» (Vance Packard), iar ***seducţia*** se bazează pe contactul direct cu publicul vizat (celebrele «bains de foule[2]» ale oamenilor politici)" (op. cit., p. 13; subl. n.).

- Din ***punctul de vedere al auditoriului*** este lesne de înţeles că va conta *descifrarea intenţiilor vorbitorului*, a *sensului impus/derivat din sensul expus*, a *orientării argumentative induse*. Auditoriul va decoda şi interpreta mesajul luînd în calcul factorii: ***sensul lingvistic***, ***condiţiile pragmatice*** ale utilizării sale, ***genurile discursive*** utilizate.

De fapt, relaţia între sine (*ethos*) şi ceilalţi (*pathos*) via *logos* reprezintă esenţa principalelor modele lingvistice din antichitate pînă în prezent. Pentru a da doar cîteva exemple: în modelul aristotelic, eul era *ethos*, discursul – *logos*, iar celălalt – *pathos*; la Jakobson, eul este *emiţător*, discursul – *mesaj*, iar celălalt – *receptor*; în fine, la Austin eul este *ilocuţionar*, discursul – *locuţionar*, iar celălalt – *perlocuţionar*. Din această perspectivă, definiţia retoricii propusă de Michel Meyer, în lucrarea sa *Questions de rhetorique*…, pare pertinentă: „retorica este întîlnirea dintre oameni şi limbaj în

[1] Cf. Michel Meyer – *Question de rhétorique. Langage, raison et seduction*, apud Daniela Rovenţa-Frumuşani, op. cit., p. 12.

[2] < fr., „băi de mulţime" (trad. n.)

prezentarea diferenţelor şi identităţilor lor. Ei afirmă identitatea prin limbaj pentru a se regăsi, a se respinge, a găsi un moment de comunicare sau dimpotrivă a constata că îi desparte un zid"[1]. Acelaşi autor consideră că discursul retoric, ca discurs de afirmare a identităţii individuale şi a celei comunitare, înseamnă – de fapt – negocierea distanţei între subiecţii actului discursiv.

În istoria raportului dintre aceste trei componente raporturile de forţă s-au tot schimbat: au existat momente de hegemonie a logosului (viziune carteziană a limbajului), de dominare a pathosului (în retorica manipulatoare – propaganda) sau de supralicitare a ethosului (rolul determinant al subiectului, problema moralei sale). Platon îi situa pe poeţi şi pe sofişti în aceeaşi tabără pentru că, şi de-o parte şi de alta, era vizibil efortul de a face să pară adevărate sau cel puţin verosimile, discursuri neadevărate (vezi şi supra, cap. I).

O primă concluzie a celor expuse pînă aici ar fi că formele retorice argumentative, adică acelea care ridică probleme ce separă interlocutorii, ar trebui opusă formelor retoricii care prezintă lucrurile ca fiind rezolvate; prima este raţională, ultima este manipulatoare. Roland Barthes distinge între **retorica neagră,** această strategie falsificatoare, manipulatoare a discursului, şi **retorica albă** – analiza critică, lucidă a procedeelor discursive.

Adevărata problemă este aceea de a şti de ce oamenii se lasă manipulaţi – în anumite situaţii, chiar în mod deliberat. Se prefigurează astfel o sarcină, ca finalitate ultimă, a oricărei „retorici albe": dezvăluirea stratagemelor în scopul de forma/educa rezistenţa la acceptarea mai mult sau mai puţin conştientă a manipulării.

Şi ca o concluzie finală pentru această problemă, trebuie spus că discursul, ce nu exclude însă dimensiunea figurală, prin cealaltă dimensiune a lui fundamentală – argumentarea – lărgeşte semnificaţia libertăţii umane. Aceasta pentru că libertatea autentică impune o condiţie, aceea de exercitare a unei alegeri rezonabile.

Peroraţia este partea ultimă a discursului, o recapitulare (*recapitulatio*) a argumentelor principale într-o formă accentuat persuasivă. Aceasta, de regulă, presupune amplificarea a ceea ce este în favoarea acceptării tezei avansate către auditor şi slăbirea eventualelor contraargumente (*indignatio*). Adesea, se face apel la *pathos* (milă, simpatie etc.).

[1] Apud D. Rovenţa- Frumuşani, op. cit., p. 14.

În capitolul al II-lea, am precizat deja că unii autori mai introduc două secţiuni: **propoziţia** (*propositio*), după *exordiu*, şi **digresiunea** (*digresio*), pe parcursul *confirmării* sau după ea. Tot acolo menţionam că nu sînt elemente indispensabile unui discurs bine format. De la caz la caz, în funcţie de scopul urmărit, de tipul de auditoriu etc., una dintre secvenţe este mai dezvoltată. În fine, există şi discursuri, mai ales în modernitate, care ard cîte o etapă (intră direct în materia propriu-zisă a discursului, renunţă la peroraţie sau, mai bine-zis, o scurtează ş. a. m. d.).

Rezumat:

Am expus în acest capitol celelalte secvenţe ale discursului de după exordiu. Totodată, am supus atenţiei beneficiarilor acestei lucrări, în cadrul secţiunii *confirmarea*, relaţia dintre *ethos*, *logos* şi *pathos*. Clarificarea acestui raport ţine, în fond, de înţelegerea exactă a raţionalităţii profunde a retoricii.

Bibliografie:

Gheorghe, Mihai – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Rovenţa-Frumuşani, Daniela – *Argumentarea. Modele şi strategii*, Ed. Bic All, Bucureşti, 2000

Temă de autocontrol:

Realizaţi un scurt comentariu al textului de mai jos care reprezintă finalul (peroraţia) discursului ţinut de Roman Jakobson, pe tema relaţiei dintre lingvistică şi poetică, în cadrul dezbaterilor care au avut loc la Universitatea Indiana în aprilie 1958 (vezi *supra*, tema de autocontrol de la finele capitolului anterior, datele privitoare la context):

[...] Încercarea mea de a apăra drepturile şi datoriile lingvisticii, disciplină care trebuie să dirijeze investigaţiile consacrate artei cuvîntului în toate domeniile ei, ajunge la o concluzie care se suprapune încheierii prin care am redat esenţialul comunicării mele la Conferinţa din 1953 de la Universitatea Indiana: *Lingvista sum; linguistici nihil a me alienum puto* [Sînt lingvist: nimic din ce aparţine lingvisticii nu-mi este străin – trad. n.]. Dacă poetul Ransom are dreptate (şi are dreptate) cînd spune că „poezia este un fel de limbaj", lingvistul, care cuprinde în sfera studiilor sale toate limbajele, poate şi trebuie să includă şi poezia în domeniul preocupărilor sale. Prezenta conferinţă a arătat clar că a trecut de mult timpul cînd atît lingvştii, cît şi istoricii literari eludau problemele de structură poetică. Într-adevăr, după cum spune Hollander, „nu cred să existe vreun motiv pentru a încerca să separăm lingvistica literară de cea generală". Dacă mai sînt critici care se mai îndoiesc de competenţa lingvisticii de a cuprinde domeniul poeticii, eu personal cred că incompetenţa poetică a unor lingvişti bigoţi a fost greşit interpretată ca o incapacitate a ştiinţei lingvistice în sine. Toţi cei de faţă ne dăm seama că un lingvist surd la funcţiunea poetică a limbajului şi o şcoală literară indiferentă faţă de problemele lingvistice şi nefamiliarizată cu metodele lingvistice sînt anacronisme tot atît de flagrante.

VII. Evaluarea logică şi argumentativă a discursului. Modele de evaluare: van Eemeren & Grootendorst şi St. E. Toulmin.

În cele ce urmează, vom prezenta două modele de evaluare logică şi argumentativă a discursului.

- **Modelul lui Eemeren & Grootendorst**

Modelul elaborat de Eemeren şi Grootendorst formalizează fazele enunţării şi are aplicaţie în special în situaţia argumentării cu feed-back (situaţia enunţiativă a dialogului), dar permite şi o cuantificare a reacţiilor potenţiale ale receptorului, în măsura în care mesajul emiţătorului conţine suficiente indicii pentru aceasta.

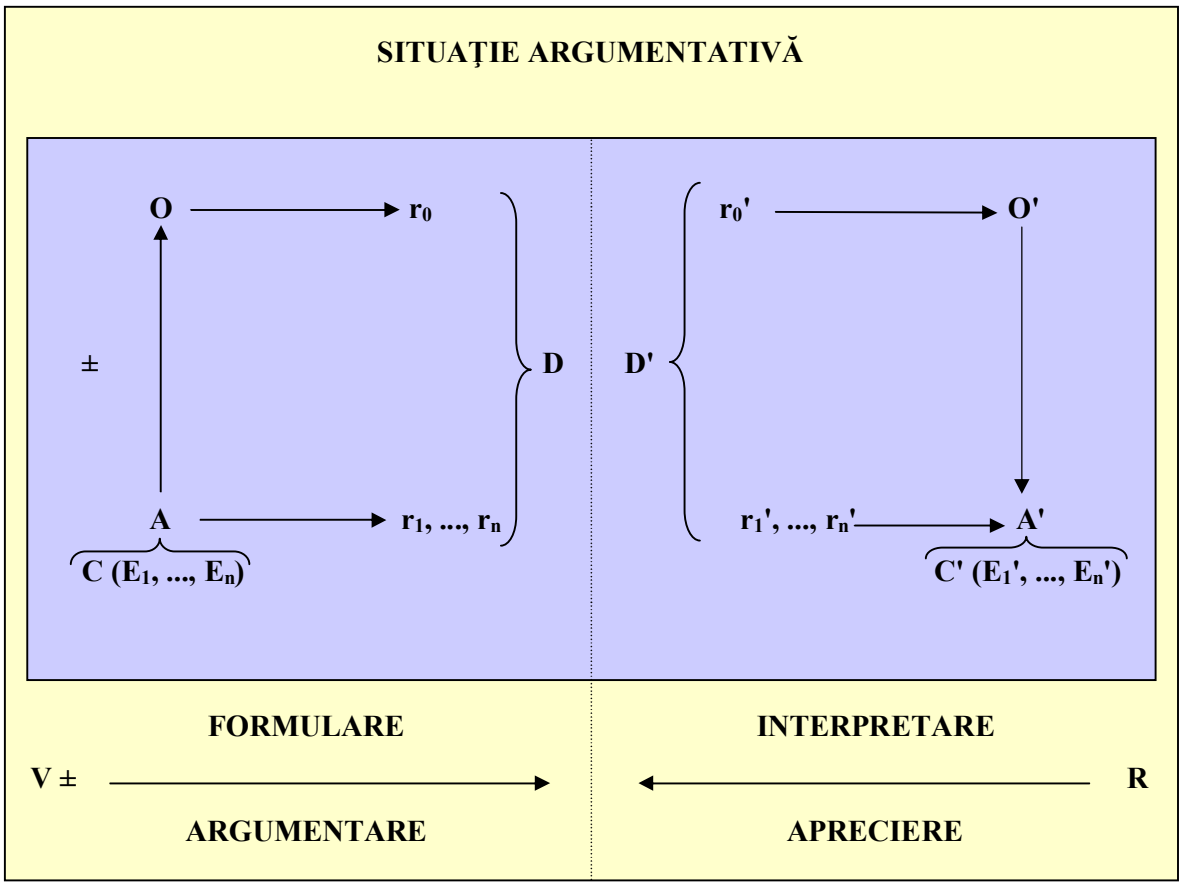

Argumentarea **(A)** vine de la un vorbitor **(V)** care începe să justifice sau să respingă **(±)** o opinie **(O)** în faţa unui auditor, receptor **(R)**. Pentru aceasta, el îi comunică lui **(R)** o constelaţie **(C)** de enunţuri **(E_1, … , E_n)** care au o funcţie justificativă sau de respingere în raport cu opinia **(O)**. **(O)** şi **(C)** de **(E_1, …, E_n)** sînt exprimate verbal – este valabil şi pentru scriptic – prin rostirile **(r)** şi **(r_1, …, r_n)**. Aceste rostiri formează discursul argumentativ **(D)**. Înregistrînd **(D)**, auditorul **(R)** ajunge la o interpretare **(D')** a discursului **(D)**. **(D')**, la rîndul lui, constă dintr-o interpretare **(O')** a lui **(O)** şi o interpretare **(C')** de **(E_1', …, E_n')** a lui **(C)** de **(E_1, …, E_n')**. Pe baza lui **(O')**, **(R)** ajunge la o apreciere **(A')** a măsurii în care **(C')** constituie un **(±)** a lui **(O')**. În funcţie de rezultatul acestei aprecieri, **(R)** poate să accepte argumentele pentru opinia **(O)**, să le respingă sau să se abţină.

- **Modelul lui St. E. Toulmin**

Modelul propus de Stephen Edelston Toulmin, autor al lucrării de referinţă **Les Usages de l'argumentation** (1958), este un model juridic opus celor de tip logic şi matematic.

Elemente:

D – **data**, date, informaţii;

C – **conclusion**, concluzie, pretenţie;

W – **warrant**, garanţie, întemeiere, justificare;

Q – **qualifier**, calificator (operatori modali: „presupun(em) că...", „aproape sigur că..."");

R – **rebuttel**, contraargument, respingere (condiţii de exceptare: „dacă nu cumva");

B – **backing**, suportul.

Exemplu:

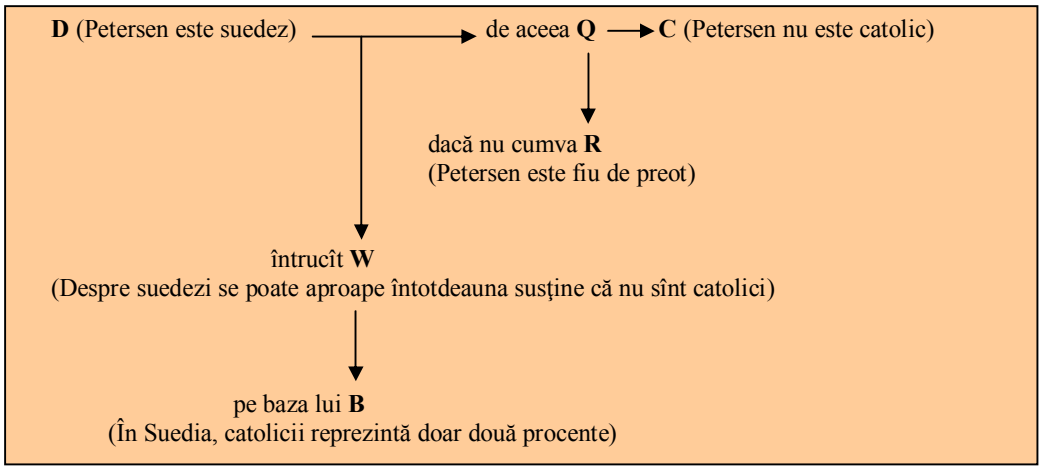
D (Petersen este suedez)
de aceea Q
C (Petersen nu este catolic)
dacă nu cumva R
(Petersen este fiu de preot)
întrucît W
(Despre suedezi se poate aproape întotdeauna susţine că nu sînt catolici)
pe baza lui B
(În Suedia, catolicii reprezintă doar două procente)

(1) – dacă suportul **B** al lui **W** conţine deja, explicit ori implicit, informaţia dată în **C** (inferată din **D**), atunci argumentarea este ***analitică***;

(2) – în caz contrar, argumentarea este ***substanţială***.

În continuare, vom analiza un text, într-o primă etapă aplicînd modelul lui van Eemeren & Grootendorst, pentru ca mai apoi să realizăm o evaluare logică – depistarea judecăţilor silogistice. Evaluarea logică se va încheia cu interpretarea fragmentului de discurs de mai jos din perspectiva modelului propus de St. E. Toulmin. Pentru că în capitolul anterior am încheiat prezentarea tasologiei, vom evalua textul şi din unghiul dispunerii argumentelor (căci nu putem vorbi de dispunerea unor secvenţe, textul supus analizei fiind un fragment). În sfîrşit, din dorinţa de a oferi un exemplu de analiză completă (adică efectuată la toate palierele), vom aborda şi nivelul tropologic, chiar dacă prin aceasta anticipăm într-o oarecare măsură materia capitolelor următoare.

TEXT DE ANALIZAT

Divine Cezar August,

Dat fiind că scopul suprem al majestăţii tale în conducerea acestui imperiu, şi foarte dreapta intenţie aceea este [1]/, ca legile, atît cele asupra persoanei, cît şi cele politice, să se extindă asupra tuturor membrilor statului [2]/, care îl formează prin unirea lor [3]/ şi / care susţin cu preţul vieţii şi cu munca lor sarcinile [4]/ prin care se păstrează statul [5]/, şi / ca o parte din cetăţeni să nu fie separată [6]/, încît să priveze samavolnic de drepturi pe cealaltă parte [7]/ şi / să o asupreasca [8]/, din această cauză naţiunea română [10]/ care-şi petrece viaţa în Marele Principat al Transilvaniei [9]/, prin acest Apel se pleacă în faţa Tronului Majestăţii [10]/ şi / se roagă cu toată insistenţa [11]/ să-i fie redate vechile drepturi[12]/ care prin natură sînt atribuite tuturor cetăţenilor [13]/ şi / de care a fost spoliată [14]/, aşa cum se va arăta mai jos [15]/, în secolul trecut, fără nici o întemeiere, şi numai datorită soartei nefericite de pe acele vremuri. [14]/

(fragment din *Supplex libellus valachorum Transilvaniae*)

Context:

- fragmentul este exordiul memoriului citat, redactat la Sibiu, 3 august 1791, şi înaintat în acelaşi an împăratului Curţii Austriece, Leopold al II-lea;
- memoriul a fost redactat de o echipă de cărturari recunoscuţi, reprezentanţi ai Şcolii Ardelene, la care s-a adăugat şi autorul primei retorici româneşti (de fapt, o prelucrare a celei a lui Quintilian), Ioan Piuariu-Molnar;
- ocazia elaborării memoriului a fost contextul socio-politic nefavorabil românilor din Transilvania.

- **Stabilirea elementelor situaţiei argumentative**

Orice discurs argumentativ trebuie să creeze o situaţie argumentativă. Aceasta are următoarele elemente: *argumentatorul*, *auditorul*/*auditoriul*, *subiectul argumentării* şi *ocazia*.

În situaţia argumentativă de mai sus, care nu este una cu feed-back, *argumentatorul* (**V**) este unul tip echipă. Date fiind calităţile intelectuale ale componenţilor acestei echipe (cărturari ai Şcolii Ardelene, cu prestigiu incontestabil şi cu experienţă în aspectele politice ale vremii; participă la redactarea apelului şi retoricianul Ioan Piuariu-Molnar), se poate vorbi de un **V** *credibil*.

Auditorul (**R**) este împăratul Curţii austriece. Nefiind vorba despre un dialog, ci despre un discurs (**D**) scris, **R** va avea timp de reflecţie pînă la emiterea unui răspuns[1] (**D'**) ca rezultat al interpretării, adică a formulării unei aprecieri (**A'**) a argumentării (**A**) emisă de **V** pentru avansarea opiniei-teză (**O**).

Subiectul argumentării (opinia-teză) este constituit de acordarea drepturilor politice egale şi corespunzătoare statutului românilor de cea mai veche naţiune în Principatul Transilvaniei.

Ocazia o reprezintă contextul socio-politic nefavorabil românilor din Transilvania.

[1] Răspuns care, în realitate, nu a fost prompt şi nici în conformitate cu doleanţele exprimate în apel. Rezolvarea a venit mult mai tîrziu, dar memoriul din care analizăm şi noi un fragment a creat un precedent, greu de ignorat, în lupta pentru drepturile românilor din Transilvania.

- **Evaluarea logică a enunţurilor**

  T [(naţiunea română... se pleacă... şi se roagă...) să-i fie redate vechile drepturi]

  P < (drepturile) prin natură sînt atribuite tuturor cetăţenilor >

  P_1 < scopul suprem (al împăratului)... este ca legile... să se extindă asupra tuturor membrilor statului... şi ca o parte din cetăţeni să nu fie separată încît să priveze samavolnic pe cealaltă parte... >

  P_1' < dacă permite acest lucru, se abate de la scopul suprem > de unde

  P_1'' < statul îşi pierde integritatea > pentru că

  P_2 < (ei, membrii) formează (statul)... şi-l susţin cu preţul vieţii şi cu munca lor >

  P_3 < naţiunea română îşi petrece viaţa în Marele Principat al Transilvaniei > de unde

  P_3' < românii sînt cetăţeni cu drepturi egale cu ale celorlalte naţiuni ale Principatului >

  T – opinia-teză

  P – premisa majoră

  P_1, **P_2**, **P_3** – premise minore

  P_1', **P1''**, **P3'** – premise evitate (**raţionament-entimemă**)

Dacă se admite P, atunci trebuie respectată P_1. Altfel (adică P_1' conjugată cu P_1'') se contrazice P.

Din conjugarea enunţurilor constatative P_2, P_3 rezultă P_3' (premisă evitată), de unde decurge acceptarea lui T în conformitate cu P.

Concluzii:

1. Fragmentul are la bază un ***raţionament de tip entimemic nefalacios***[1]. ***Argumentele*** sînt de tip ***ad judicium*** (probe trase din unele izvoare ale cunoaşterii sau probabilităţii – v. principiul dreptului natural din P), dar şi de tip ***ad hominem*** (încolţirea

[1] ***fallacia*** (lat.) – *sofism*; tip de raţionament eronat care are (voit sau nu) aparenţa corectitudinii şi a adevărului. În cazul nostru nu poate fi vorba de un raţionament falacios, căci silogismul-entimemă presupune aici evitarea/omisiunea unor premise oricum subînţelese. Că nu se exprimă din intenţia de a nu da, probabil, un ton prea vehement cererii, nu înseamnă că avem de-a face cu o incorectitudine.

interlocutorului/adversarului cu consecinţele trase din propriile lui principii sau mărturisiri – aici, imposibilitatea în care este pus interlocutorul de a nu admite P_1: „scopul suprem...").

2. După modelul lui Toulmin, ***argumentarea*** este ***analitică***, căci B al lui W conţine implicit informaţia din C şi inferată din D. Iată şi transpunerea fragmentului în acest model:

D < Românii îşi petrec viaţa (sînt cetăţeni) în Marele Principat al Transilvaniei > de aceea

Q < aproape sigur că >

C [românii au drepturi egale cu celelalte naţiuni ale Principatului] dacă nu cumva

R < românilor nu li se recunoaşte statutul de cetăţeni ai Principatului, ceea ce ar însemna că legiuitorul, împăratul, se abate de la scopul suprem... > întrucît

W < Despre românii din Transilvania se ştie că au fost spoliaţi de drepturi... > pe baza lui

B < În secolul al XVIII-lea, dreptul natural era recunoscut de majoritatea monarhilor luminaţi = „(drepturile) prin natură sînt atribuite cetăţenilor">

- **Evaluarea tasologică**

Înlănţuirea judicioasă a argumentelor se observă şi la nivelul dispunerii sintactice a enunţurilor. Schema sintactică a frazei conţine trei module care pot fi caracterizate astfel (redactarea în limba latină a discursului este „responsabilă" pozitiv şi în mare măsură de acest lucru):

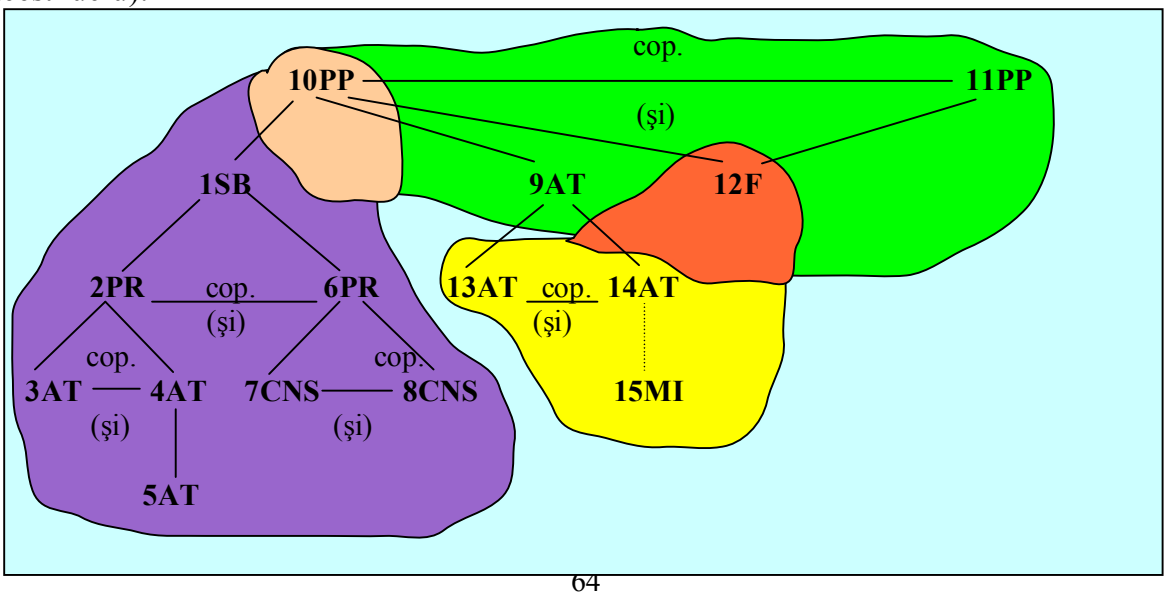

Modulul 1 (mov şi roz) – (propoziţiile:10, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) „aglomerează" sintactic premisele (cauze, motivaţii, circumstanţe) cererii (tezei) din 10, 11;

Modulul 2 (verde, roz şi roşu) – resituează (prin AT 9 – „[naţiunea română] care-şi petrece viaţa..."), contextualizează, pregăteşte 12 (teza);

Modulul 3 (galben şi roşu) – este „aerisit", conţine cererea ca atare (12), premisa majoră (13) – „(drepturile) prin natură sînt atribuite tuturor cetăţenilor", atributiva (14) – cu rol de introducere a argumentării propriu-zise, ulterioară exordiului, şi modala incidentă (15) care creează un „orizont de aşteptare", induce o tensiune argumentativă. Prin acest ultim modul se săvîrşeşte punerea generală în temă, deschiderea receptorului la argumentare, înlăturarea riscului necooperării.

- **Evaluarea tropologică**

Valoarea perlocuţionară a exordiului duce la atingerea unui obiectiv esenţial – *captatio benevolentiae*. La aceasta contribuie şi ***figurile***.

Înainte de orice apreciere legată de acest nivel, este necesară o distincţie[1]: 1) figurile sînt *retorice* dacă influenţează acceptarea argumentelor de către receptor (valorificate în toate funcţiile lor, ele sînt *figuri persuasive*); 2) figurile sînt *de stil* dacă stimulează delectarea estetică (acestea *farmecă*, nu *conving*).

În textul supus analizei se remarcă:

- adresarea la pers. a II-a prin apelativul „divine" (sugestia atotputerniciei căreia i se subordonează cu respect petenţii);
- debutul abrupt prin reamintirea îndatoririlor Cezarului („scopul *suprem*") este „îndulcit" de calificativul „*foarte dreapta* (intenţie)"; este vădită ***valoarea persuasivo-seductivă***: dacă „scopul suprem" este X_1 şi intenţia (X_2) este „foarte dreaptă", atunci cererea Y trebuie luată în seamă pentru că neanalizarea ei duce la dezmembrarea Principatului şi la săvîrşirea unei nedreptăţi, adică la încălcarea lui X_1, X_2. Caracterul asertiv (ca şi cum nu ar intra în discuţie caracterul *drept* al intenţiei Cezarului) al sintagmei „foarte dreapta intenţie" îl „obligă" pe Cezar să ia cererea în consideraţie şi, de dorit, să

[1] Această distincţie va fi nuanţată într-un capitol următor.

acţioneze în consecinţă favorabil cererii. Aceasta pentru că, am văzut, se acţionează pe două planuri:

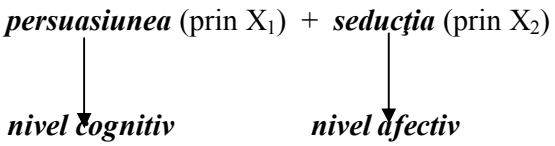

- cu acelaşi rol de sensibilizare, apar şi sintagmele: „a fost *spoliată*" (pasiv mai expresiv decît „i-au fost *luate*", „a fost *deposedată*" etc., pentru că trimite mai clar la sensul „jefuită"), „soartă *nefericită*" – cu nuanţă *implorativă* (astfel de figuri sau elemente selectate cu intenţie expresivă se numesc *implorative* sau *de obsecraţie*), păstrîndu-se totuşi tonul demn al celui care îşi cere drepturile.

- **Concluzii finale:**

- exordiul a atins obiectivul ***captatio benevolentiae*** printr-o punere generală în temă de ***tip argumentativ persuasiv-seductiv***, printr-un ***limbaj clar***, ***simplu***, ***precis***, cu o ***forţă cognitiv-afectivă adecvată*** temei şi situaţiei retorice abordate (*mediu retoric competitiv*);
- conform regulilor clasice (Cicero, Quintilian), exordiul nu a depăşit o optime din întreg discursul (discursul integral este mult mai lung);
- a asigurat bunăvoinţa, interesul şi atenţia auditorului (R) şi prin ***valoarea de disponibilitate de reflecţie rezonabilă*** a figurilor folosite.

Rezumat:

În prima parte a acestui capitol am prezentat două modele de evaluare logică şi argumentativă, ca o prelungire firească a noţiunilor prezentate atît în capitolul anterior, cît şi în capitolul al III-lea care prezintă distincţia raţionament logic/raţionament argumentativ (retoric) şi pricipalele tipuri de argumente. Cea de-a doua parte este constituită de o aplicaţie pe un text analizat la toate nivelurile: într-o primă etapă, evaluarea logico-argumentativă (şi cu aplicarea modelelor înfăţişate), apoi evaluarea tasologică (în ideea ilustrării mai extinse a noţiunilor din cap. al VI-lea) şi chiar o evaluare tropologică sumară, deşi descrierea amănunţită a acestui nivel retoric va fi făcută în capitolele următoare.

Bibliografie:

Toulmin, Stephen Edelston – *Les Usages de l'argumentation*, (ed. I, 1958), Paris, 1993

Temă de autocontrol:

Avînd drept model analiza realizată în acest capitol, evaluaţi logic şi argumentativ textul de mai jos (fragment din *Lingvistică şi poetică*, autor Roman Jakobson; vezi trimiterile bibliografice şi contextul prezentate în cadrul temei de autocontrol de la capitolul al V-lea). Fragmentul conţine punerea propriu-zisă în temă (motivaţia şi silogismul care justifică întreaga expunere argumentativă ulterioară) a discursului.

„[...] Mi s-au cerut cîteva observaţii sumare despre raporturile dintre poetică şi lingvistică. Poetica trebuie să răspundă în primul rînd întrebării esenţiale care poate fi formulată astfel: ce elemente conferă mesajului verbal caracterul unei opere de artă? Deoarece principalul obiect de studiu al poeticii este *differentia specifica* inerentă artei verbale, care o separă de celelalte arte şi de alte forme ale „comportamentului verbal" (*verbal behaviour*), poetica este îndreptăţită să ocupe locul de frunte în studiile literare.

Poetica tratează problemele de structură verbală, după cum analiza picturii se ocupă de structurile picturale. Deoarece lingvistica este ştiinţa globală a structurii verbale, poetica poate fi considerată parte integrantă a lingvisticii. [...]"

VIII. Tropologia – istoricul conceptului *figură*

Pînă în secolul al XX-lea, ***figura*** desemna un concept general al retoricii, „un ansamblu de fenomene sintactice, semantice, pragmatice şi stilistice atît de variate, încît ea [retorica] nu a reuşit niciodată să propună un cadru coerent şi stabil care ar fi permis o descriere exhaustivă a acestora" (*Noul dicţionar enciclopedic...*, op. cit., p. 373).

Multitudinea şi diversitatea lucrărilor din perioada modernă reprezintă dovada clară a interesului pe care îl suscită acest concept. Indiferent de perspectiva abordată în aceste lucrări, stilistică, neoretorică, poetică, a teoriei literare, lingvistică, filozofică, se desprinde o concluzie generală: dificultatea, dacă nu chiar imposibilitatea, de a reduce „toate figurile [...] la un principiu unic" (Tzvetan Todorov, în prima ediţie, din 1972, a *Dicţionarului enciclopedic...*). Şi totuşi interesul pentru figură nu a scăzut nicidecum, dimpotrivă. Se pune întrebarea: în ce anume constă viabilitatea acestui concept? Răspunsul nu a întîrziat să apară: „Caracterul constant şi capacitatea unificatoare a termenului par să se datoreze ideii de ***formă***[1] care îi este atribuită." (subl. n.; *Noul dicţionar...*, op. cit., p. 373). De altfel, în aceşti termeni a şi fost definită figura încă din antichitate: figura „este orice formă dată expresiei unui gînd, aşa cum corpurile au un mod de a fi" (Quintilian, *Arta oratoriei*, IX, 1,10).

Esenţa acestei definiţii s-a păstrat de-a lungul timpului pînă în contemporaneitate: „formă lingvistică ce poate fi izolată, sau măcar identificată, şi care joacă un anumit *rol* în momentul inserării sale într-un discurs" (M. -A. Morel, *Pour une typologie des figures de rhétorique*, apud *Noul dicţionar...*, ibidem). Specificul formal al figurilor permite ca fiecare în parte să fie opusă tuturor celorlalte şi să impună astfel clasificarea lor.

A. Definirea conceptului *figură*

- Încă din antichitate, existau două concepţii despre figură: 1) figura este „orice formă dată expresiei unui gînd" (Quintilian, op. cit., p. 10), de unde rezultă că *orice* discurs conţine o figură şi 2) figura este „o schimbare raţională de sens sau de limbaj în raport

[1] Unul din termenii greceşti pentru *formă* este *skhèma*; acesta se poate aplica gesturilor, postúrilor, ţinutei, figurilor de sens (tropilor), geometriei, sintaxei, retoricii.

cu modelul obişnuit şi simplu de a se exprima", dar nu orice fel de schimbare, ci una „făcută *intenţionat* în sens ori în cuvinte prin care ne abatem de la calea obişnuită şi simplă" (subl. n.; ibidem). Această a doua concepţie, ***figura ca abatere/deviere***, impusă de **Quintilian**, a fost agreată de retorică şi a fost mult timp privilegiată.

În conformitate cu această concepţie, studiul figurilor se constituie într-un domeniu învecinat cu gramatica (care preia figurile dintr-un cuvînt şi tropii) şi cu retorica (cu preferinţă evidentă pentru figurile de gîndire). Ambele discipline consideră figura drept o improprietate a limbii, scuzabilă doar ca deviere ornamentală.

Du Marsais (*Traité des tropes*, 1730) vede în chiar termenul tehnic *deviere* o metaforă: „Acest cuvînt are el însuşi un sens figurat. Este o metaforă [...]; expresiile figurate au şi o modificare particulară şi în virtutea acestei modificări particulare recunoaştem o specie aparte a fiecărei figuri" (apud E. Parpală-Afana, *Introducere în stilistică*). Autorii *Noului dicţionar enciclopedic*... fac următoarea apreciere la contribuţia lui Du Marsais la înţelegerea acestui concept: „Du Marsais continuă să vadă în figurile de construcţie devieri, dar tratatul său *Despre tropi*, mai cu seamă prin preocuparea manifestă pentru semnificaţia şi sensul în discurs al cuvintelor, deschide gramatica spre semantică, conţinînd în germene şi extinderea pragmatică a noţiunii de figură" (op. cit., p.376).

- Destinul actual al figurilor este marcat de o reevaluare a acestei concepţii. Dacă în retorică, şi în stilistica limitată la sarcinile elocuţiei, am văzut că figura este înţeleasă ca deviere de la uzul lingvistic normal, „schimbare într-un anumit nivel al limbii, care facilitează expresia poetică sau pe cea oratorică, diferită ca grad de expresivitate ori persuasiune faţă de maniera comună de exprimare" (*Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, op. cit., p. 200), în modernitate figura nu mai este văzută ca un simplu ornament al artei poetice (sau retorice, adică a discursului retoric), căci „*destructurarea* pe care o presupune devierea de la uzul normal al limbii (de la sensul „propriu, literal" al termenilor ori de la structurile sintactice neutre expresiv) *este însoţită de o restructurare a limbajului după un cod propriu*, cel al retoricii, *bazat pe uzajul „figurat" al termenilor şi pe structuri sintactice specifice*" (subl. n.; ibidem). Autoarea articolului privitor la figură (Mihaela Mancaş), din dicţionarul citat, face o precizare de mare importanţă: „Conceperea limbajului literar ca o refacere după reguli proprii a

structurii enunţului este foarte importantă în perspectiva deschisă asupra figurii: dacă nu s-ar lua în considerare acest specific al limbajului figurativ, *definirea figurii exclusiv ca deviere s-ar suprapune peste aceea a stilului* (sau a faptului de stil) în general" (subl. n.; ibidem).

Aşadar, se conturează două aspecte: ***devierea este esenţă a stilului***, iar figura este privită sub un alt unghi − ***concepţia substitutivă***. Această concepţie, bazîndu-se, începînd cu Pierre Fontanier (v. infra), pe *principiul supraordonator al substituţiei*, are o consecinţă majoră: limitarea statutului de figură numai la clasa tropilor substitutivi va marca o etapă decisivă către o *definire structurală a figurilor şi a tropilor* (Gerard Genette, *Figures*, I, II, III, Paris, 1966 − 1972; trad. rom. parţială în 1978, op. cit.).

Un punct de vedere care îl depăşeşte pe acela al figurii ca deviere de la limbajul comun îl are **Pierre Fontanier** (*Les figures du discours*, 1821 − 1827; trad. rom. în 1977, op. cit., p. 46): „Figurile discursului sînt aspectele, formele sau întorsăturile mai mult sau mai puţin deosebite şi de un efect mai mult sau mai puţin izbutit, prin care discursul în exprimarea ideilor, gîndurilor şi sentimentelor, ne îndepărtează mai mult sau mai puţin de ceea ce ar fi fost exprimarea simplă şi banală". Aşadar, aşa-zisa deviere nu mai este o greşeală de limbă, scuzabilă sau nu, ci o artă, căci presupune o alegere şi o elaborare estetică: o formulare neutră este substituită de o figură.

- Nu s-a rămas însă la această viziune asupra figurii şi a fenomenului figural. Noţiunea discutată s-a lărgit ca urmare a abordărilor neoretorice, semantice, filozofice, pragmatice, poetice, semiotice. Figura nu mai este percepută ca o sumă de operaţii prin care, simplificînd lucrurile, sensul figurat îl înlocuieşte pe acela propriu, ci este, în cele din urmă, orice utilizare a structurilor limbii: „esteticul este imanent lingvisticului", a spus Croce, şi s-ar părea că această nouă viziune asupra figurii îi dă dreptate. Devin astfel aproape inoperante opoziţiile: *propriu/figurat*, *denotativ/conotativ*.

Retorica modernă (în special prin teoria argumentaţiei) şi filozofia consideră chiar că figuralul aparţine exclusiv discursului literar. Lucrurile nu stau deloc aşa. Faptul că figurile care au un scop persuasiv, fiind aşadar ca un adjuvant pentru o serie întreagă de argumente ce se constituie în raţionamentul de la baza tezei avansate printr-un discurs, sînt numite figuri *retorice* − dată fiind funcţia lor într-un atare context − nu înseamnă că ar avea alt

mecanism decît cele numite *de stil*. Aceasta în ceea ce priveşte retorica. În privinţa filozofiei, este lesne de observat că nenumărate concepte filozofice (ca să nu mai vorbim de imaginile prin care se concretizează diverse noţiuni, legi abstracte) se exprimă, prind *formă*, cu ajutorul limbajului figurat (lucru valabil şi pentru multe ştiinţe exacte). Mai mult decît atît, una dintre principalele ramuri moderne ale filozofiei, filozofia limbajului, se arată interesată de limbajul figurat, îndeosebi de metaforă, aceasta nefiind văzută ca o simplă figură ornamentală, ci figura centrală în raport cu categoria filozofică a adevărului, avînd deci funcţie de cunoaştere (intuiţie argumentată acum cu mijloacele specifice filozofiei moderne, dar mult mai veche: vezi − de pildă, la noi − Vianu, în *Problemele metaforei*, op. cit.).

Totuşi, în ciuda acestor pretenţii, conflicte, polemici, este incontestabil că o revizuire a noţiunii figură s-a produs. Sfîrşitul dominaţiei retoricii sau, mai exact, revirimentul acesteia pe baze moderne, non-dogmatice, a lăsat cale liberă interpretării figurii din perspectivă pragmatică şi semantică, poetică şi filozofică (vezi supra).

Chiar dacă intenţia declarată a subiectului acestui capitol este aceea de a prezenta figura în evoluţia ei, dar cu raportare permanentă la discursul retoric, credem că nu este gratuită aici o prezentare sintetică a principalelor puncte de vedere contemporane privitoare la figură – metaforă, limbaj figural în genere. Astfel, va deveni evidentă dubla funcţionalitate a figurii: retorică şi literară (asupra acestui aspect se va reveni în capitolul următor). Figura stă deci la baza stilului, diferenţierea este dată apoi de cadrul enunţiativ ales.

În *poetica de orientare structurală*, şi sub influenţa *stilisticii*, *figura evidenţiază* ***caracterul diferenţial şi autoreflexiv*** *al limbajului literar*.

- La **Roman Jakobson**, *figura caracterizează* ***funcţia poetică a limbajului*** prin proiectarea principiului echivalenţei de pe axa selecţiei pe axa combinării.
- Pentru **Gerard Genette**, *figura este semn al acelei diferenţe specifice a faptului literar faţă de limbajul comun*, căci *figura este* ***deviere între semn şi sens***, ***spaţiu interior al limbajului***. Nu trebuie să se înţeleagă de aici, că Genette (sau alţi cercetători moderni care văd în figură semnul unei diferenţe) vorbeşte de deviere în raport cu o normă − ar însemna că se întoarce la un concept vechi cu arme noi. Figura, la Genette, „conturează

spaţiul în care ar avea loc scriitura şi literatura, spaţiu semantic între figurat şi propriu, surplus de sens (prin valoarea conotativă legată de figură) care neutralizează pe verticală linearitatea discursului" (*Noul dicţionar enciclopedic...*, op. cit., p. 377).

- Necesitatea reevaluării noţiunii *figură* a survenit, în primul rînd, din cauza neputinţei „teoriei clasice de a oferi o definiţie a normei în raport cu care limbajul poetic a fi constituit o deviere" (J. Cohen, *Structure du langage poétique*, 1966, apud *Noul dicţionar...*, ibidem). Dinspre stilistică şi poetica structurală se oferă o soluţie avansată de **Roland Barthes** prin punerea în circulaţie a noţiunii ***grad zero***. Pornind de la acest *grad zero*, figura se defineşte ca distanţă (*ecart*) în raport cu o exprimare neutră. Barthes abandonează însă treptat această noţiune − ca, de altfel, şi referirea la o stare transparentă a discursului. El va propune un nou demers prin care „situează figuralul chiar în spaţiul literaturii" (ibidem).
- Cum nu există un consens asupra existenţei unui grad zero al limbajului care să permită interpretarea unui enunţ în sensul său literal, neutru din perspectiva figuralului, s-a ajuns la opinia formulată în cadrul *teoriei pragmatice a actelor de limbaj* elaborate de **J. Searle** (*Le sens littéral*, 1982), că acest ***sens literal*** „este, dacă nu inexistent, cel puţin ***dependent de unele presupuneri contextuale***" (subl. n.; ibidem).
- Şi **Umberto Eco** acordă o importanţă deosebită contextului. În capitolul *Despre interpretarea metaforelor* din *Limitele interpretării* (op. cit., p. 165 şi passim), Eco apreciază că pare mai rezonabilă, şi profitabilă, o ***analiză a fazelor procesului de interpretare a metaforelor*** decît elaborarea unei teorii generative a metaforei. O astfel de teorie ar fi sortită eşecului, ea putîndu-se formula doar în termeni de laborator; or, este ştiut, că orice tentativă de a produce o metaforă *in vitro* este o metaforă proastă, banală. U. Eco arată că aşa-zisul *grad zero* al limbajului nu rezolvă problema semnificaţiei literale raportată la limbajul figural. Acesta din urmă depinde de ***context*** şi de ceea ce autorul numeşte ***enciclopedie culturală*** (suma cunoştinţelor, a experienţelor colective şi personale, clişeelor culturale ale unei epoci etc., proprii unui individ). Aşadar raportarea la context în vederea descifrării limbajului metaforic presupune nu numai o incursiune în sensibilitatea creativă a autorului respectiv, ci un adevărat ***voiaj interxtual***. De altfel, ideea pivot a lucrării menţionate constă în restricţiile, limitele pe

care trebuie să şi le impună un bun exeget. În vederea unei interpretări autentice (nu perfecte, căci şi demersul hermeneutic face parte dintre lucrurile perfectibile), exegetul va lua în considerare trei aspecte: *intentio auctoris*, *intentio operis*, *intentio lectoris*.

Am încercat să redăm aici principalele puncte de vedere contemporane asupra *figurii* şi *figuralului*, aceasta neînsemnînd că lista contribuţiilor la această problemă îi cuprinde numai pe autorii citaţi.

În subcapitolul următor, vom prezenta cele mai importante opinii privitoare la geneza şi mecanismul metaforei emise de-a lungul timpului pînă în zilele noastre.

B. Geneza şi problemele metaforei

Din rîndul figurilor se detaşează ***tropii***, adică acele figuri care au ca rezultat *transferul de sens*. Este normal să li se acorde o importanţă deosebită, căci restructurarea limbajului avînd drept ţintă figuralul se bazează pe modificarea semnificaţiei. Celelalte figuri, fără a fi minimalizate, nu au, singure, această finalitate. Din rigurozitate, redăm aici şi explicaţia privitoare la termenul *trop* dată în *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii* (op. cit., p. 525):

Nume generic dat figurilor de stil care se bazează pe transpuneri sau analogii de sens; figură semantică. Accepţia derivă din teoriile retoricii clasice, reluate de retoricienii sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea (Dumarsais şi Fontanier, mai ales), conform cărora *figura* este o relaţie între două sau mai multe cuvinte co-prezente, iar tropul reprezintă evocarea unui sens indirect (Tz. Todorov). Din această perspectivă, tropul se intersectează în anumite clasificări cu figura, rămînînd totuşi limitat la aspectele semantice ale limbajului figurativ.

Tropii cei mai cunoscuţi (şi utilizaţi) sînt: *metafora*, *comparaţia*, *personificarea*, *epitetul*, *metonimia*, *sinecdoca*, *hiperbola*, *litota*, *ironia*, *simbolul*. ***Metafora*** este de departe cel mai însemnat trop. Acestei figuri i s-au dedicat mii de pagini, căci luminarea mecanismului ei de producere aduce înţelegere pentru întreg domeniul figurilor. De altfel, mulţi autori, cînd vorbesc despre metaforă − regină a figurilor, se gîndesc la figură în general.

- **Cicero** (Marcus Tulius Cicero − filozof, orator, scriitor şi om politic roman; 106 − 43 î.H.) afirmă că ***metafora a apărut din indigenţa limbii*** de a exprima anumite noţiuni

abstracte, stări etc. (*De oratore*, în *Opere*, 4, p. 199 − 203). Iniţial, metafora a avut o funcţie similară cu cea a vestimentaţiei: *a acoperit locurile goale*. Ulterior, metafora a devenit un *obiect al desfătării retorice*. În privinţa mecanismului, Cicero vede *figura ca deviere*, ca şi Quintilian.

- **Giambattista Vico** (filozof italian, 1668 − 1744) modifică radical teoria ciceroniană (în *Scienza nuova*, 1725); pentru Vico, metafora nu este produsul unei operaţii logice, simplu transfer de noţiuni, ci ***produsul unei mentalităţi prelogice***. Aşadar metafora ar avea o dată aproape precisă de naştere: prima fază a omenirii, a animismului primitiv. Unii o mai numesc faza poetică, plasată înaintea fazei filozofice.
- **Charles Bally** (1865 − 1947), oarecum pe linia lui Vico, susţine (în *Le langage et la vie*, 1913) că figurile se nasc din imperfecţiunea spiritului uman de a abstractiza în afara contactului cu realitatea concretă.
- **Garabet Ibrăileanu** (critic, istoric literar, eseist şi romancier; 1871 − 1936) avansează, la noi, o teorie contrară celei a lui Vico (în *Studii literare*, E. P. L., Bucureşti, 1968). Metafora presupune o serie de operaţii complexe care nu sînt proprii gîndirii lineare şi cantonate în realitate cum este cea a oralităţii. Pentru primul stadiu al inteligenţei figurative este caracteristică mai degrabă comparaţia (face trimiteri la Homer şi Creangă), metafora este ulterioară.
- **Tudor Vianu** (estetician, critic şi istoric literar; 1898 − 1964), mai apropiat de Jean Paul Richter (a cărui opinie o redă între celelalte prezentate în studiul *Problemele metaforei*..., op. cit.), consideră că metafora este un fapt de limbă născut într-o fază ulterioară animismului primitiv. După Vianu, geneza metaforei este legată indisolubil de un moment avansat al spiritului uman.
- Începînd cu **I. A. Richards** (în *The Philosophy of Rethoric*, 1936), perspectiva lexicală prin care metafora este privită ca figură de cuvînt devine, dacă nu inoperantă, cel puţin insuficientă pentru a explica complicatul mecanism metaforic. Concepţiei substitutive (vezi supra) i se opune astfel ***concepţia interactivă*** (propusă de Richards şi dezvoltată de M. Black): metafora nu este o deplasare de cuvinte, ci o „tranzacţie între contexte". Metafora demarează o *interacţiune* sau o *opoziţie verbală* între două conţinuturi semantice − unul fiind al expresiei metaforice, celălalt, al contextului literal. În termenii

lui Richards, orice metaforă presupune o *idee* sau, altfel spus, un *conţinut* (***tenor***) şi un *vehicul*, adică *expresia* (***vehicle***). Cînd un *conţinut* este atribuit unui *vehicul*, care, în mod obişnuit, desemnează o altă idee, se produce metafora. Are loc aşadar o interacţiune între cele două conţinuturi (cel obişnuit şi cel contextual) atribuite acelei expresii.

- O derivare a acestei concepţii este şi teoria care statuează ***funcţia semnificantă şi cognitivă a metaforei***, departe deci de vechea funcţie ornamentală care i s-a atribuit în retorica clasică. Un enunţ metaforic nu este în mod necesar afirmarea unei asemănări (I. A. Richards): a spune despre un tigru că este un leu, în baza asemănării dată de apartenenţa celor două „obiecte" la clasa felinelor, nu produce o metaforă. Invers, definiţia poetică (metaforă) *Sophie este un dragon*, nu pleacă de la o similitudine, ci instituie o similitudine (în terminologia lui Gottlob Frege, filozof al limbajului, enunţul are un sens, nu şi o referinţă). Aşadar, vechea definire a metaforei ca o comparaţie subînţeleasă nu mai este suficientă. Aceasta este ***esenţa diferenţei dintre concepţia substitutivă şi cea interactivă: metafora nu exprimă o similaritate, ci o construieşte***. Ba chiar sînt voci (U. Eco, în *Limitele interpretării*, op. cit.) care susţin că originalitatea unei metafore este dată de numărul mare de diferenţe existente între cele două obiecte între care are loc un *transfer selectiv de seme* (trăsături, proprietăţi semantice pertinente). Asemenea metafore sînt foarte greu de parafrazat (implicit, de interpretat). Alţii merg pînă la a afirma că unele metafore nu admit parafraza sau reformularea coerentă: cf. *Ce soir la lune rêve avec plus de paresse* (Baudelaire) − *În astă seară luna visează mai greoi* (trad. n.). În fine, cercetările dinspre semantica lexicală structurală franceză (de ex., A. J. Greimas) şi filozofie (începînd cu L. Wittgenstein) au dezvoltat analiza mecanismului metaforic în termeni de ***componente semantice***, de ***conflict conceptual*** şi de ***transfer de semnificaţie***. *Valoarea cognitivă a enunţului metaforic derivă din faptul că el permite o reconsiderare a lumii dintr-o perspectivă nouă* (Wittgenstein).

Rezumat:

Capitolul trece în revistă opiniile emise de-a lungul timpului în privinţa figurii, limbajului figural în genere. Principalele concepţii legate de această problemă sînt: figura ca rezultat al devierii/abaterii de la o normă (limbaj netru), figura − rezultat al unei substituţii, figura rezultată din restructurarea discursului în toate componentele sale, altfel spus, element care evidenţiază caracterul diferenţial şi autoreflexiv al limbajului literar/expresiv. Secţiunea a doua a capitolului prezintă sinteza celor mai importante teorii legate de geneza şi mecanismul metaforei, tropul incontestabil cel mai însemnat.

Bibliografie:

Barthes, Roland − *Romanul scriiturii*, Ed. Univers, Bucureşti, 1987

*** − *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe al limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Ducrot, Oswald & Schaeffer, Jean-Marie − *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Eco, Umberto − *Limitele interpretării*, Ed. Pontica, Constanţa, 1996

Fontanier, Pierre − *Figurile limbajului*, Ed. Univers, Bucureşti, 1977

Genette, Gerard − *Figuri*, Ed. Univers, Bucureşti, 1978

Quintilian − *Arta oratorică*, vol. I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1974

Vianu, Tudor − *Problemele metaforei şi alte studii de stilistică*, în *Despre stil şi arta literară*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1964

Temă de autocontrol:

Se dă fragmentul:

Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă
Prin care trece, albă, **regina nopţii** moartă.

(*Melancolie*, M. Eminescu)

Reconstituiţi termenii comparaţiei care stă la baza metaforei existente în fragmentul de mai sus, precizînd proprietăţile transferate selectiv dinspre termenul comparator către termenul comparat (metaforizat). (Vezi o propunere de rezolvare în *Anexa 1*)

IX. Tropologia – prezentare diacronică a taxonomiei figurilor. Distincţia *retoric*/*stilistic* la nivelul figurilor.

A. Clasificarea figurilor

Din antichitate pînă în modernitate, clasificarea figurilor s-a făcut după diverse criterii. Cele mai importante dintre aceste criterii sînt indicate de *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii* (DSL, op. cit., p. 200):

- *natura unităţii lingvistice în care se realizează figura*;
- *dimensiunile unităţii lingvistice respective*[1] (cuvînt, sintagmă, frază);
- *nivelul la care se concretizează figura* (sunet, morfem, sintagmă, frază, sens).

Începînd cu *Retorica către Herennius* (tratat anonim) şi continuînd cu tratatele lui Cicero şi cu *Arta oratorică* a lui Quintilian (toate fiind redactate între anii 100 î.H. şi 95 d.H.), tradiţia romană retorică a impus o clasificare a figurilor perpetuată fără modificări majore[2] pînă la momentul apariţiei unei alte concepţii asupra figurii − concepţia substitutivă, al cărei promotor este P. Fontanier. Clasificarea se făcea în funcţie de operaţiile specifice aplicate *cuvîntului*, *frazei* ori unui *enunţ* mai mare decît fraza.

1. ***Figurile de cuvînt*** (de *semnificant*[3]) − *aliteraţie*, *paronomază*, *asonanţă*, *proteză*, *afereză*, *apocopă*, *derivări*, *cuvinte-valiză*, *palindrom* etc.[4]
2. ***Figurile de construcţie*** (legate de *sintaxă*) − *inversiunea*, *hiperbatul* (*dislocarea sintactică* nu hiberbatul care afectează cuvîntul, vezi şi explicaţia din *Anexa 3*), diverse figuri care ţin de *paralelism* (*chiasmul simplu* sau *complex*, *anafora*, *epifora* etc.), *elipsa*, *asindetul* (sau *asidentonul*) etc.
3. ***Tropii*** (figuri care implică *schimbări de sens*), identificaţi prima dată de Quintilian, se împart în: *tropi de un cuvînt* (metafora, metonimia etc.) şi *tropi de mai multe cuvinte* (personificare, alegorie, aluzie, ironie etc.). De la Aristotel pînă la Fontanier,

[1] Primele două criterii sînt de natură sintagmatică, al treilea criteriu fiind de natură paradigmatică.
[2] De la cele două clase de figuri (de cuvînt şi de gîndire) din *Retorica către Herennius*, s-au produs nuanţări, pentru ca la Fontanier să se ajungă la şapte clase.
[3] Complexul sonor, denumirea care acoperă o noţiune, un semnificat.
[4] Figurile menţionate în cursul prezentării tipologiei din acest capitol sînt definite şi exemplificate în materialul din *Anexa 3*. Cele care nu se regăsesc în anexa indicată sînt explicate direct în text sau într-o notă de subsol.

cînd se nuanţează perspectiva, tropii sînt priviţi ca figuri semantice, prin care se atribuie unui cuvînt o semnificaţie ce nu îi este proprie în afara acestui transfer. **Fontanier** (în *Figurile limbajului. Manual clasic pentru studiul tropilor sau elemente de tropologie*, 1821) face precizări importante în această direcţie: tropii sînt „anumite sensuri mai mult sau mai puţin diferite de sensul primitiv, pe care le oferă, în exprimarea gîndirii, cuvintele aplicate unor noi idei" (op. cit., apud E. Parpală-Afana, *Introducere în stilistică*, p. 155). Totodată, operează distincţii clare: a) ***tropii*** (de unul sau mai multe cuvinte) − reprezintă înlocuirea unui *semnificat* cu altul, semnificantul rămînînd acelaşi şi b) ***non-tropii*** − care rezultă din substituirea unui *semnificant* cu altul, semnificatul rămînînd acelaşi.

4. ***Figurile de gîndire*** (afectează uneori *discursul integral*) − *apostrofa*[1], *prosopopeea*[2], *imprecaţia*, *portretul* etc.

B. Distincţia *retoric*/*stilistic* la nivelul figurilor

Pe lîngă aceste clasificări, care structurează figurile după mecanismul lor de producere (operatorii implicaţi) şi după unitatea afectată, retorica (clasică şi modernă) a propus şi *clasificări de tip funcţional*. Se disting:

1. ***Figuri de elocuţie*/*de stil*** − destinate să *placă*, calitatea lor fiind aceea de *ornamente*.
2. ***Figuri persuasive (retorice)*** − destinate să *convingă*, calitatea lor fiind aceea de *argumente*.

Se înţelege deja că cele peste 250 de figuri, clasificate şi definite de-a lungul timpului, sînt aceleaşi din perspectiva mecanismului lor de producere, dar că se diferenţiază după rolul pe care îl au în funcţie de tipul de discurs (oratoric, respectiv poetic). Sînt voci care afirmă (lucru vădit şi în unele clasificări sau dicţionare) că unele figuri funcţionează exclusiv într-un fel sau altul.

O altă discuţie legată de această distincţie ***retoric/stilistic***, pleacă de la ***caracterul persuasiv al figurilor***. Calitatea de argumente a figurilor în economia unui discurs a fost

[1] O întrerupere care transformă temporar discursul într-unul adresat unui receptor prezent sau absent: „Nu mă tem de întreruperi, domnule preşedinte... Puteţi, domnilor, să întrerupeţi, pentru că eu am tăria opiniunilor mele" (Caragiale).

[2] O personificare extinsă la nivelul întregului text; vezi şi DSL, op. cit.

mult timp contestată. Odată cu **Quintilian**, teoria ornării a devenit din ce în ce mai importantă. S-a ajuns, nu de puţine ori, la exagerări, în ciuda sublinierilor pe care le-a făcut Quintilian în privinţa utilizării juste a figurilor: „cea mai mare parte a figurilor au rostul să placă. Cînd însă trebuie să luptăm, stîrnind duşmănie, ură, milă, cine ar putea suporta ca mînia, plînsul, ruga să fie exprimate prin antiteze, prin cuvinte cu aceeaşi desinenţă cauzală [homeoptotă] şi alte figuri de felul acesta? În astfel de cazuri, grija acordată cuvintelor ar face suspectă sinceritatea sentimentelor, şi oriunde lăsăm să apară asta, adevărul pare că lipseşte" (*Arta oratorică*, III, op. cit., p. 92). În altă parte a lucrării citate (vol. II, p. 298), Quintilian precizează: „gîndirea este săracă în discursul în care sînt admirate expresiile".

În modernitate, în *neoretorica* axată pe *teoria argumentaţiei* (care este una din componentele retoricii clasice, după cum s-a înţeles deja), seducţia prin forma artistică a discursului nu interesează. Figurile nu sînt luate în considerare decît în măsura în care au *valoare argumentativă*. Unul dintre reprezentanţii de seamă ai retoricii filozofice, **Chaim Perelman**, atribuie această valoare *metaforei „proporţionale"*. În momentul în care o figură funcţionează doar ca ornament, ea iese din preocupările teoreticienilor argumentaţiei: „Pentru noi, cei care ne interesăm mai puţin de legitimitatea unui mod literar de exprimare decît de tehnicile discursului persuasiv, este importantă nu atît cercetarea problemei figurilor în ansamblul ei, cît de a arăta prin ce şi cum folosirea unor anumite figuri determinate se explică prin nevoile de argumentare. Noi considerăm o figură ca argumentativă dacă, antrenînd o schimbare de perspectivă, întrebuinţarea ei pare normală în raport cu noua situaţie sugerată. Dacă, din contră, discursul nu antrenează adeziunea autorului la această formă argumentativă, figura va fi percepută ca ornament, ca o figură de stil" (în *Noua retorică. Tratat asupra argumentării*, 1958; apud E. Parpală-Afana, op. cit., p. 157).

În fine, din aceeaşi perspectivă a funcţionalităţii se mai delimitează o categorie.

3. ***Figuri pragmatice*** − figuri care *valorifică relaţia cu interpretantul* (urmăresc să obţină un efect imediat asupra receptorului); aici intră figuri ca: *obsecraţia* (sau *deprecaţia*; vorbirea implorativă, uneori patetică), *apostrofa* (vezi supra), *interogaţia retorică*, *dialogismul* (sau *sermocinaţia*; dialogul cu cititorul), *prolepsa* (sau *anticiparea*; în plan retoric, reprezintă anticiparea argumentelor adversarului, se previne o obiecţie şi se

combate înainte de a fi formulată; ca figură narativă, prolepsa se constituie în formulări de genul: „Şi n-am să vă spun că...” − dar se spune − sau „... ca să nu vă mai povestesc ce s-a întîmplat...” − dar se povesteşte − sau „Vei afla, cititorule, cum...” ş. a. m. d.), *invocaţia* etc. Astfel de figuri sînt numite „figuri ale orientării spre public” de Lausberg sau „figuri implorative” la Plett.

Perspectiva semiotică permite, pentru orice figură tradiţională, o triplă interpretare: ***sintactică***, ***semantică*** şi ***pragmatică***. Cel care avansează această opinie, articulată într-o *teorie a textului* (*Ştiinţa textului şi analiza de text*, op. cit.), este **Heinrich Plett**[1]. Astfel, o metaforă poate fi definită luîndu-se în considerare aceste dimensiuni; ea reprezintă: *sintactic* − o abatere de la contextul de sens, *semantic* − o substituţie de sens specifică, *pragmatic* − o formă deosebită de expresie şi de efect (idem, p. 156). După Plett, „o sintactică sau o semantică a metaforei, fără luarea în considerare a pragmaticii, este o abstracţiune” (ibidem).

Spre ilustrare, propunem o sumară analiză demonstrativă, din această triplă perspectivă, a metaforei prezente într-un fragment din poezia *In a Station of the Metro* a lui Ezra Pound[2]:

The apparition of these faces in the crowd;
Petals on a wet black bough.

[Traducere:
Apariţia acestor figuri în mulţime;
Petale pe o creangă umedă, întunecată.]

Dacă de la titlu la primul vers al fragmentului[3] receptorul poate trece relativ uşor, restabilind coerenţa dintre aceste două enunţuri (mulţimea oamenilor este conţinută în staţia de metrou), trecerea de la primul vers la al doilea nu se va mai face aşa de uşor.

[1] Aspecte ale teoriei expuse de Plett în lucrarea citată vor face obiectul ultimelor trei capitole ale acestui volum.
[2] Fragmentul apare analizat la Plett (op. cit., p. 92 − 94), în cap. I, paragraful privitor la coerenţa pragmatică a textului.
[3] Acest distih comprimă douăzeci şi opt de versuri iniţiale.

Coerenţa sintactică − şi, implicit, celelalte două dimensiuni (semantică şi pragmatică) − are de suferit din cauza lipsei de relaţionare printr-un conjunctor sintactic sau printr-o particulă de comparaţie de tipul *like*: cf. Apariţia... *ca*/*asemenea* (unor) petale... În afară de aceasta, se constată elipsa verbului din ambele enunţuri. Aşadar, aparenta incoerenţă sintactică atrage şi o incoerenţă semantică, mai ales că sintagmele care constituie cele două versuri aparţin unor domenii semantice diferite. Şi totuşi, aceste abateri de la coerenţa sintactică şi semantică sînt doar aparente, căci legătura se poate reface pe baza *paralelismului sintactic* existent în cele două versuri, iar, dacă atragem în discuţie şi titlul, se va ajunge la schematizarea următoare:

Titlu: Ø + C. c. loc_0 (+ Atr.)
Vers 1: GN_1 + C. c. loc_1*
Vers 2: GN_2 + C. c. loc_2 (+ Atr.)

* În limba română, *în mulţime* şi *pe o creangă* sînt atribute substantivale ale substantivelor *apariţia* şi *petale* din grupurile nominale 1 şi 2. Cum ele sînt totodată atribute circumstanţiale (din cauza nuanţei clare circumstanţiale, locative aici), am preferat o „incorectitudine" de analiză sintactică pentru a evidenţia situaţia din engleză.

Acest paralelism sintactic determină cititorul să stabilească şi un paralelism semantic prin care se vor statua legăturile: *faces* cu *petals* şi *station of the metro* cu *crowd* şi cu *bough*. Acum substituţia de sens este clară, căci receptorului nu-i va veni greu să înţeleagă − şi în baza experienţei sale (el ştie că staţiile de metrou înghit mulţimi, că sînt umede şi întunecoase) − că *feţele* mulţimii pierdute în întunericul umed al staţiei de metrou sînt ca *petalele* de pe o *creangă* cu aceleaşi atribute. Prin urmare, liantul ce face posibil transferul de proprietăţi semantice dinspre *petale* către *feţe* este constituit de adjectivele *wet* şi *black*. Astfel, *feţele* vor apărea ***albe***, chiar ***palide*** şi ***fantomatice***, într-o masă amorfă.

În sfîrşit, mai rămîne să evidenţiem *dimensiunea pragmatică*. Aceasta derivă din „oferta" textului către cititor, vizînd adică date care ţin de experienţa acestuia sau, cum spune Plett, „premise ale comunicării determinate cultural" (ibidem). Îi acordă, cu alte cuvinte, posibilitatea de a face *presupoziţii*. Presupoziţiile în cauză (staţiile sînt umede...) fac, la rîndul lor, posibilă restabilirea coerenţei semantice. Că, din perspectivă pragmatică,

această metaforă din versurile lui Pound este o formă deosebită de expresie şi de efect, nu credem că mai trebuie demonstrat!

Rezumat:

Capitolul de faţă prezintă în prima secţiune un tablou diacronic − pe de o parte − al clasificării figurilor, urmărind şi transformările concepţiei asupra noţiunii clasificate, şi o clasificare din perspectiva distincţiei *retoric/stilistic* − pe de altă parte − în cea de-a doua secţiune.

Bibliografie:

*** − *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Parpală-Afana, Emilia − *Introducere în stilistică*, Ed. Paralela 45, Piteşti, 1998

Plett, Heinrich F. − *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Quintilian, M. Fabius − *Arta oratorică*, vol. I, II, III, (traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, indici − Marta Hetco), Ed. Minerva, Bucureşti, 1974

Temă de autocontrol:

Avînd drept model analiza efectuată în acest capitol pe versurile lui Ezra Pound (paragraful privitor la figurile *pragmatice*), interpretaţi metaforele din versurile de mai jos:

Prin **vegherile** noastre − **site de in** −
vremea **se cerne**, şi-o **pulbere albă**
pe tîmple s-aşază.

(L. Blaga)

X. Modele retorico-stilistice. Modelul Grupului μ: principii, operatori

Considerăm benefică pentru demersul nostru prezentarea a patru dintre cele mai reprezentative[1] modele retorico-stilistice, unul care datează din antichitate − cel al Quintilian − şi trei aparţinînd unor autori moderni. S-ar părea că se cască un hiatus dat de intervalul de timp foarte mare acumulat între primul model şi celelalte modele. Selectarea unui singur model din perioada veche (primul viabil, de altfel) se justifică prin faptul că acesta a stat la baza tuturor sistemelor din perioadele următoare, cu modificări nu foarte importante, pînă la apariţia unei alte concepţii asupra figurii decît cea care o explică prin deviere de la un limbaj neutru.

- ***Modelul lui Quintilian*** − punctul de plecare pentru acest model/sistem categorial retorico-stilistic este constituit de noţiunea „deviaţie", numită la Quintilian ***mutatio***, adică „schimbare". Baza sistemului este cvadripartită, dată de următoarele *criterii de clasificare*: ***adjectio*** (adjoncţie, adăugare), ***detractio*** (suprimare, înlăturare), ***transmutatio*** (mutaţie, permutare) şi ***immutatio*** (substituţie, înlocuire) ale elementelor dintr-un text. După aceşti *operatori* se clasifică figurile alcătuind ***categorii de clase retorico-stilistice cantitative***, adică ***figurile*** − pentru primii trei operatori − şi ***calitative***, adică ***tropii*** − pentru ultimul. ***Principiul*** stilistico-estetic director este „podoaba" (*ornatus*), ***scopul*** fiind „plăcerea" (*delectatio*). În virtutea principiului şi scopului enunţate, Quintilian compară un discurs neîmpodobit (neornat) cu poziţia inexpresivă a corpului relaxat, *figura* − prin opoziţie − dînd o tensiune, o vivacitate anume discursului întocmai precum apare poziţia modificată a corpului în starea opusă relaxării.
- ***Modelul lui G. N. Leech*** − două sînt studiile care articulează sistemul retorico-stilistic propus de G. N. Leech: articolul *Linguistics and the Figures of Rhetoric* (1966) şi cartea *A Linguistic Guide to English Poetry* (1969). În articolul menţionat, Leech împarte toate ***categoriile stilistice*** în ***paradigmatice*** şi ***sintagmatice***. Primul termen se referă la *unităţile lingvistice care pot fi substituite între ele într-un anume punct structural al secvenţei de text* (dimensiunea *verticală*), iar al doilea, la *combinaţia liniară de unităţi*

[1] Selecţia modelelor aparţinînd lui Quintilian, lui G. N. Leech şi Grupului μ este operată de Plett (în op. cit., p. 156 − 160). La acestea adaugă propriul model care va apărea în prezentarea noastră.

lingvistice în text (dimensiunea *orizontală*). Fiecare dimensiune presupune un anumit fel de deviaţie (*foregrounding*). Aşadar, conceptul *deviaţie* al clasicilor nu este abandonat cu totul, dar este înţeles în mod diferit de la o categorie la alta.

a) Figura paradigmatică rezultă dintr-un „gap in the established code − a violation of the predictable pattern"[1] (*Linguistics and...*, apud Plett, op. cit., p. 157). Cu alte cuvinte, figura se naşte din ***încălcarea unei reguli***: *deviaţia estetică = non-gramaticalitate*, *selecţia neaşteptată* în opoziţie cu *selecţia predictibilă*.

b) Figura sintagmatică este definită ca „pattern superimposed on the background of ordinary linguistic pattering"[2] (ibidem). Aceasta este, prin urmare, o deviere care ***întăreşte regula***: *deviaţia estetică = echivalenţă* (principiul echivalenţei a fost pus în circulaţie de Jakobson).

Ambele tipuri de figuri sînt posibile la toate palierele lingvistice. Autorul prezintă detaliat acest model în cea de-a doua lucrare menţionată (*A linguistic Guid...*). Sînt descrise în acest volum opt clase de deviaţii: *lexicale*, *gramaticale*, *fonologice*, *semantice*, *grafologice*, *dialectale*, *istorice* şi de *registru*.

- ***Modelul Grupului μ din Liège*** (J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon[3]) − este prezentat în 1970, în lucrarea *Rhétorique générale* (tradusă la noi în 1974, op. cit.). Autorii preiau schema claselor stilistice a lui Quintilian, structurate după operatorii cunoscuţi (vezi şi supra.): ***adjonction*** (adjoncţie), ***suppression*** (suprimare), ***permutation*** (permutare) şi ***suppression-adjonction*** (suprimare-adjoncţie). Modelul propus de Grupul μ îl depăşeşte însă pe acela al lui Quintilian printr-o sistematizare mai riguroasă şi printr-o diferenţiere mai subtilă. Punctul de plecare este ***deviaţia lingvistică*** (*écart linguistque*), iar baza − „treapta zero" (*degré zéro*). La antipodul acestei baze (*background*) se află ***metabola*** (fr. *métabole*), termen generic pentru *figură*. Metabola se actualizează în formă de ***metaplasme***, ***metataxe***, ***metasememe*** şi ***metalogisme***. Primele două tipuri privesc expresia

[1] Trad.: „breşă în codul instituit − o violare a structurilor predictibile".
[2] Trad.: „structură superimpusă peste *background*-ul structurilor lingvistice obişnuite".
[3] Aceştia sînt doar cîţiva din membrii grupului, menţionaţi aici în calitatea lor de autori ai lucrării citate, *Retorica generală*.

(semnificantul), celelalte − conţinutul (semnificatul) semnului lingvistic. Există şi un criteriu secund de organizare, după care figurile se împart în: *figuri orientate primar spre cuvînt* (metaplasmele, metasememele) şi *figuri orientate primar spre propoziţie* (metataxe, metalogisme). Se poate face astfel o *corespondenţă cu clasificarea tradiţională*: *metaplasmele* pot fi interpretate ca *figuri morfologice* (parţial, şi *fonologice*), *metataxele* ca *figuri sintactice*, *metasememele* (tropii) ca *figuri semantice* şi *metalogismele* ca *figuri ale gîndirii*. Sistemul propus de Grupul μ se apropie de o ***retorică structurală şi generativă***, cu ***caracter dinamic***. Unul dintre avantajele acestui model constă în posibilitatea de localizare a fiecărei figuri şi, totodată, de descoperire (integrare în „căsuţele" tabelului) a unor figuri care nu figurează în manualele de retorică clasică. Acesta este şi motivul pentru care am preferat acest model, deşi este la fel de perfectibil[1] ca oricare dintre cele prezentate aici. Această prezentare preferenţială, cu întemeiere didactică la suprafaţă, are însă şi un motiv de adîncime. În capitolul anterior am înfăţişat şi clasificarea conform căreia se disting figurile *persuasive* de cele *de stil*, de unde reieşea că, de fapt, avem de-a face cu *aceleaşi* figuri care capătă o anume valoare într-un anume context/discurs. În virtutea acestei precizări, avem convingerea că autorii *Retoricii generale* sînt perfect îndreptăţiţi să afirme că „metabola este condiţia necesară, dar nu şi suficientă a unui etos" (subcap. *Funcţia retorică şi non-specificitatea metabolelor*, op. cit., p. 221). Această cheie a convertirii retoricului în poetic este oferită în capitolul *Apropierea de fenomenul etosului*, afirmaţie care derivă din constatarea la îndemîna oricui că „nici retorica tradiţională, nici disciplinele grupate sub eticheta de stilistică şi pînă în momentul de faţă nici retorica noastră generală nu furnizează criterii formale care să permită distingerea, de exemplu, a unei metafore argotice de o metaforă publicitară", altfel spus, „metabolele nu se disting pe planul operator" (cap. cit., p. 223). Concluzia se impune de la sine: „indiferent dacă e vorba de exaltarea unor valori (un anume tip de poezie) sau, dimpotrivă, de distrugerea lor (argoul), dacă e vorba de persuasiune (publicitate), de joc (cuvinte încrucişate) sau e vorba de o activitate fără etos aparent (a găsi un cuvînt pentru a denumi o nouă realitate), vor fi întrebuinţate, identic, aceleaşi structuri" (ibidem). Sînt inutile deci, dacă

[1] Aspectele pragmatice, de pildă, sînt neglijate în acest sistem.

nu puerile de-a dreptul în intenţia lor, toate acele căutări ce se întemeiază pe încăpăţînarea de a bănui în metaforă sau metonimie „existenţa unor agenţi dubli în serviciul unei metafizici mai mult sau mai puţin suspecte" (ibidem).

- ***Modelul lui H. Plett*** − pleacă de la aceeaşi noţiune de *deviaţie lingvistică* şi preia segmentele lingvistice tradiţionale existente şi în modelele moderne − *fonemul*, *morfemul liber* (*cuvîntul*), *propoziţia*, la acestea adăugînd *deviaţii de scriere* (*grafemice*) şi *de seme* (*semantice*). Plett exploatează modelul lui Leech − prin utilizarea tipurilor de deviaţie, ca abatere de la regulă sau ca întărire a regulii, drept criterii de organizare − şi pe acela al Grupului μ − modalitatea de structurare. Un alt criteriu luat în considerare este acela al echivalenţei. Astfel, apar *cinci tipuri de deviaţii estetico-lingvistice*:
  − ***figuri fonologice*** (figuri sonore şi figuri prozodice, metafone);
  − ***figuri morfologice*** (figuri în cuvinte, metamorfe);
  − ***figuri sintactice*** (figuri propoziţionale, metataxe);
  − ***figuri semantice*** (figuri de sens, metasememe);
  − ***figuri grafemice*** (figuri de grafică, metagrafe).

Plett menţionează că „aceste categorii de figuri nu pot fi privite izolat unele de altele" şi, mai mult decît atît, „existenţa convergenţei stilistice, respectiv a densităţii, face, de exemplu, necesară luarea în considerare a aspectului semantic al metamorfelor sau aspectul fonologic al metataxelor" (op. cit., p. 165). Înainte de a-şi explicita şi exemplifica categoriile, mai face precizarea că realizarea figurilor „are loc întotdeauna în cadrul macro-unităţii *text*" (ibidem).

Evident că încercări de modele retorice s-au mai făcut. Plett le aminteşte din rigurozitate ştiinţifică (op. cit., p. 160 − 161):

− „o stilistică relativ tradiţională întocmită pe fundamentul nivelelor lingvistice", semnată Kuznec/Skrebnev;

− o încercare mai modernă, dar sumară, aparţinînd lui Tz. Todorov, care „face o distincţie între un grup de anomalii şi unul de „figuri" (în sens restrîns) şi care subdivide

ambele grupuri, la rîndul lor, după sunet/sens, sintaxă, semantică şi semn/referent;

− sistemul lui H. Bonheim, sistem de figuri structurat ierarhic în opoziţii de trăsături binare, care urmăreşte „să reducă multitudinea adesea nesistematică a termenilor clasici", dar, în acelaşi timp, „să dezvăluie, în sensul unei construcţii euristice, figuri încă necunoscute pînă acum".

Acestea sînt însă încercări care nu au ajuns să contureze modele sistematice, precum cele înfăţişate în acest capitol.

Rezumat:

Capitolul descrie o serie de modele retorico-stilistice, care şi-au cîştigat statutul de sisteme coerente şi funcţionale. Modelul Grupului μ este uşor privilegiat şi este completat cu o prezentare (în *Anexa 3* a lucrării) a tabelului elaborat de Grupul μ, prin care se sistematizează figurile, şi cu „desfăşurarea" acestui tabel. Prin „desfăşurare" înţelegem explicitarea şi exemplificarea atît a figurilor existente în rubricile tabelului, cît şi a altora care nu există acolo, dar îşi găsesc uşor locul în „căsuţele" respective observînd care sînt operatorii ce stau la baza mecanismului lor de producere. Am recurs la această din urmă operaţie (exemplele fiind luate din *Retorica generală*, op. cit., dar şi selectate din alte surse) pentru a demonstra astfel că modelul propus de teoreticienii de la Liège este unul funcţional prin însăşi dinamica lui.

Bibliografie:

*** − *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Grupul μ − *Retorica generală*, Ed. Univers, Bucureşti, 1974

Parpală-Afana, Emilia − *Introducere în stilistică*, Ed. Paralela 45, Piteşti, 1998

Plett, Heinrich F. − *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Quintilian, M. Fabius − *Arta oratorică*, vol. I, II, III, (traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, indici − Marta Hetco), Ed. Minerva, Bucureşti, 1974

XI. Evaluarea tropologică a persuasivităţii discursului

S-a văzut deja din capitolele anterioare că ***figura*** poate fi la rîndul ei o ***tehnică retorică*** în măsura în care serveşte scopurilor *persuasive* ale discursului. Valorificată astfel, în funcţia ei persuasivă, contribuie la *argumentarea psiho-logică*.

Gh. Mihai consideră că, „în legătură cu orice figură, s-ar putea formula cinci reguli de bază, utile în discursul retoric psiho-logic:

R – 1F – pentru a fi considerată că sprijină argumentarea, o figură trebuie luată sub aspectul eficienţei ei în influenţare;

R – 2F – orice figură stă la dispoziţia cunoaşterii adevărului şi a recunoaşterii acestuia de către publicul destinatar;

R – 3F – pentru a reţine utilizarea argumentativă a unei figuri trebuie observată mişcarea de la obişnuit la neobişnuit şi întoarcerea la un obişnuit de rang superior, produsă de argumentul care o controlează;

R – 4F – o figură recognoscibilă în structura sa nu produce în chip necesar, în orice situaţie, acelaşi efect retoric;

R – 5F – pentru a mijloci comunicarea retorică, o figură trebuie să aibă disponibilităţi de reflecţie rezonabilă”[1].

Se înţelege de la sine că încălcarea acestor reguli – a cîtorva sau a tuturor – atrage scimbarea funcţiei figurilor respective. Nerespectarea, de pildă, a primei reguli transformă figura din *retorică* în *de stil*. Nerespectarea celei de-a doua conduce fie la ascunderea adevărului, fie la deformarea lui, semn că se instaurează seducţia sau chiar incitarea prin limbaj. Prin încălcarea regulii a treia se subordonează raţionalitatea emotivului sau afectivului, ceea ce duce la manipulare. În privinţa regulii a patra: utilizarea „corectă” (respectarea schemei, reţetei) a unei figuri, deşi o modificare ar fi binevenită în context, generează rigiditate, dogmatism, formalism, „calităţi” neremarcate (în cel mai bun caz) sau chiar sancţionate de public. În sfîrşit, nerespectarea regulii a cincea atrage ruptura de public, acesta simţind că este exclus din comunicare (oratorul vorbeşte pentru sine, îşi etalează farmecele fără a fermeca).

[1] op. cit., pp. 326 – 327

Referindu-se la importanţa utilizarea figurilor într-un discurs, Perelman şi Olbrechts-Tyteca declară: „Noi refuzăm să separăm, în discurs, forma de fond, să studiem structurile şi figurile de stil independent de rolul pe care ele trebuie să-l îndeplinească în argumentaţie" (trad. n.)[1].

Această declaraţie leagă, după părerea noastră, materiile celor două capitole – a celui anterior (cap. II), care descrie articularea etapelor *inventio* şi *dispositio* (*Le choix de données et leur adaptation en vue de l'argumentation*), cu aceea a capitolului al III-lea, în care autorii se preocupă de raportul dintre argumentaţie şi forma discursului (*Présentation des données et forme du discours*).

În capitolul al II-lea, se descriu diversele modalităţi de argumentare, de adaptare a argumentaţiei la situaţia de enunţare. Iată un exemplu: „[...] se va extinde cîmpul termenului peiorativ „fascist", pentru a îngloba în el anumiţi adversari, în timp ce se va restrînge extensia termenului „democratic", care este valorizant, pentru a-i exclude. Invers, se va limita sensul cuvîntului „fascist", pentru a exclude din el pe amicii simpatizanţi [susţinători ai fascismului], şi se va extinde sensul cuvîntului „democratic", pentru a-i include" (trad. n.)[2].

În capitolul al III-lea, autorii descriu şi pun în discuţie diversele figuri retorice utilizate în discurs de-a lungul timpului: ***metafora***, ***amplificarea***, ***exemplul***, ***acumularea***[3] ş. cl. Tot aici fac recomandări sau aprecieri în legătură cu utilizarea anumitor procedee. Iată o astfel de apreciere care trimite, în fond la regula adecvării formei discursului la „corpul" argumentativ, la cadrul de enunţare şi, nu în ultimul rînd, la public: „Maniera intuitivă de exprimare, utilizarea termenului care frapează nu este totdeauna lipsită de inconveniente. Schopenhauer a constatat că anumiţi scriitori evită, pe cît posibil, expresia prea definită [directă] şi preferă utilizarea noţiunilor mai abstracte, ceea ce le permite să scape mult mai

---

1 *Traite de L'Argumentation*, op. cit., p. 192 (cap. III, paragr. *Matière et forme du discours*): „Nous refusons de séparer, dans le discours, la forme du fond, d'etudier les structures et les figures de style indépendamment du but qu'elles doivent replir dans l'argumentation".

2 Op. cit., p. 187 (paragr. *Usages argumentatifs et plasticité des notions*): „[...] on étendra le champ du terme péjoratif „fasciste" pour y englober certains adversaires; tandis que l'on restreindra l'extension du terme „démocratique" qui est valorisant, pour les en exclure. Inversement, on limitera le sens du mot „fasciste" pour en exclure les amis que l'on soutient, et l'on étendra le sens du mot „démocratique" pour les y inclure".

3 Vezi exemplificări pentru aceste figuri, ca şi pentru altele, în *Anexa 3*.

uşor de obiecţii" (trad. n.)[1]. Observaţia lui Schopenhauer este justă şi plină de semnificaţie, comentează autorii *Tratatului*, căci termenul concret şi precis, deşi permite sau pare a permite stabilirea unui acord, creează totodată şi univocitate, ceea ce nu se întîmplă în cazul folosirii unui termen abstract – prin „abstract", autorii înţelegînd numirea indirectă, perifrastică. Uneori, este mai indicată perifraza „persoană care are obiceiul de a-i induce pe alţii în eroare" pentru a-l desemna pe „mincinos".

Foarte eficace se dovedeşte a fi încă ***apropierea unor termeni asemănători ca formă în acelaşi context*** (*paronomaza*), consideră Perelman şi Olbrechts-Tyteca. Dacă termenii în cauză au şi o istorie derivativă comună, adăugăm noi, efectul va fi cu atît mai mare, dată fiind semnificaţia nouă pe care o produce asocierea termenilor[2]. Autorii citaţi ilustrează acest procedeu prin răspunsul unui aristocrat nonagenar dat unui german care îi luase în posesie un castel (o proprietate), în 1940, şi care venise să-i facă elogiul Franţei:

> En effet, monsieur, mon pays est un grand pays, mais qui a connu depuis si longtemps de si petits régimes que, pour employer le langage de Mme du Deffand, après les *trompeurs* et les *trompés*, il fallait s'attendre (et nul n'en est moins surpris que mou) à voir vos *trompettes*.[3]
>
> [Într-adevăr, domnule, ţara mea este o ţară mare, dar care a cunoscut de-a lungul timpului aşa de multe regimuri mici, încît – întrebuinţînd vorbele doamnei du Deffand, după *înşelători* şi *înşelaţii* – ar trebui să se aştepte să vadă şi *trompetele* dumneavoastră – trad. şi subl. n.]

O altă figură des utilizată în discurs este ***ironia***, figură de construcţie, uneori cu rol de compoziţie. Registrul ironic este, după cum se ştie, destul de întins, nuanţele ironiei depinzînd de obiectul ironizat, de stilul general al discursului în care se încadrează, de publicul căruia îi este destinat mesajul şi, în nici un caz în ultimul rînd, de talentul oratorului. Regula de bază ar fi că publicul nu trebuie să fie niciodată cel ironizat, ci

---

[1] Op. cit., pp. 199 – 200 (paragr. *Problémes techniques de présentation des données*): „La façon intuitive de s'exprimer, l'usage du terme qui frappe n'est pas toujours sans incovénient. Schopenhauer a constaté que certains écrivains évitent, dans la mesure du possible, l'expression la plus définie, et préfèrent l'usage de notions plus abstraites qui leur permettent plus facilement d'échapper aux objections".

[2] Iată un exemplu din lirica românească: „La toată *răscrucea* e-o *cruce*" (Blaga). Primul termen subliniat îl are ca bază derivativă pe cel de-al doilea. Efectul de *ecou* impune atenţiei receptorului raportul semantic creat de apropierea termenilor – la toată cumpăna (sens figurat „extras" din denotaţia „intersecţie" a lui *cruce*) este cîte o „cruce" de dus (alegerea unui drum fiind un sacrificiu).

[3] op. cit., p. 204.

subiectul care primeşte ironia care poate avea drept obiect teza unui adversar, un contraargument uşuratic sau persoana adversarului (atac la persoană) – caz „neortodox" ce contravine preceptelor discursului persuasiv autentic. Ironia este dependentă de public şi nu este productivă decît într-un cadru socio-cultural foarte restrîns, căci ea trebuie să conţină nişte presupoziţii dictate de acest cadru şi, prin urmare, la îndemîna publicului. Neînţeleasă de către public, ironia îl derutează şi chiar poate genera o atitudine de respingere din partea acestuia. Ironia nu trebuie confundată cu *batjocura*, şi ea figură retorică, al cărei efect însă este unul „ieftin afectiv, plat şi, de obicei, vulgar, *substituind* argumentul" – subliniază Gh. Mihai (op. cit., p. 330). Acest procedeu caracterizează, de regulă, discursul manipulator. Autorul amintit este încredinţat că: „A scoate la iveală, în agora, slăbiciunile omeneşti, amplificate şi îngroşate trivial, chiar dacă e vorba de oameni politici, e preocuparea unei prese de mahala, de la periferia culturii; lipsită de virtuţi estetice şi de vigoare persuasivă, aceasta [batjocura] se pierde în lumea subproduselor unei epoci" (op. cit., p. 331).

În ceea ce priveşte ***metafora***, căreia i-am dedicat deja suficient spaţiu, ne limităm la a-i nota aici condiţiile de eficienţă[1]: a) să fie coerentă în semnificaţie, b) să fie adaptată tematicii discursului determinat, c) să fie mai sugestivă decît termenul înlocuit, d) să fie utilizată cu măsură. Condiţiile de mai sus trebuie să caracterizeze, de altfel, toată seria *tropilor bazaţi pe analogie* (epitet, comparaţie etc.), dar şi *pe substituţie/contiguitate* (metonimie, sinecdocă, antonomază, simbol etc.).

Exemplele date în cuprinsul acestui capitol, dar şi acelea cuprinse în *Anexa 3*, departe de a fi epuizat problemele tropologiei, ne scutesc totuşi de a mai prezenta o analiză tropologică a unui discurs. Capitolul ar deveni astfel nepermis de lung. Tema de autocontrol, prin dezbaterile pe care le presupune, va suplini acest aspect.

Ce se desprinde din cele înfăţişate în acest capitol? Cum adevărul intuit nu este de domeniul evidenţei, devine limpede că funcţia părţii numite ***tropologie***, care corespunde *teoriei elocinţei*, este aceea de *a suplini rigoarea unei demonstraţii reci, inductive, prin forme lingvistice expresive care să se adauge înlănţuirii argumentelor deductive*, alcătuind împreună un tot cu o singură finalitate – **persuadarea auditoriului**. Acesta era dezideratul retoricii antice. Chiar mai tîrziu, în epoci de dezavuare mai atenuată a retoricii, Sf.

[1] Sistematizate de acelaşi Gh. Mihai, op. cit., p. 333.

Augustin (354 – 430) şi Erasm (1466 – 1536), de exemplu, dădeau indicaţii privind simplitatea şi naturaleţea argumentării dintr-un discurs, care nu excludeau minimul necesar de seducţie prin forma aleasă (*suaviter loqui*). De-a lungul timpului, a fost uitată sau minimalizată această funcţie, în sensul paradoxal al exacerbării ei în detrimentul teoriei argumentaţiei. Acest fenomen a avut ca rezultat schimbarea funcţiei semnice a figurilor care, din *persuasive*, au devenit gratuite figuri *de stil*. Nu este locul aici să reamintim cauzele, am făcut-o deja în linii generale, şi nici să reiterăm discuţia despre antagonismul *aticism/asianism*. Prin regîndirea funcţiei retorice a figurilor, odată cu revirimentul întregului sistem retoric, s-au rezolvat, de fapt, şi principalele aspecte ale acestui antagonism.

Rezumat:

Tropologia – teoria elocinţei – constituie materia prezentată în acest capitol. Reperele tropologice ale discursului, înfăţişate şi în unele dintre capitolele anterioare, au fost reluate, completate cu altele şi exemplificate. Prin tema de autocontrol se va urmări aplicarea etapelor de evaluare tropologică a discursului.

Bibliografie:

Gheorghe, Mihai – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. – *Traite de L'Argumentation. La Nouvelle Rhétorique*, Editions de L'Université de Bruxelles, 5e edition, 1992

Temă de autocontrol:

Evaluaţi la nivel tropologic următorul discurs, urmărind gradul de adecvare a figurilor şi a procedeelor retorice la argumentaţia propriu-zisă:

Discursul rostit de Robert Kennedy la moartea lui Martin Luther King

Ladies and Gentlemen – I'm only going to talk to you for a minute or so this evening. Because…

I have some sad news for all of you, and I think sad news for all our fellow citizens, and people who love peace all over the world, and that is that Martin Luther King was shot and was killed tonight in Memphis, Tennessee.

Martin Luther King dedicated his life to love and to justice between fellow human beings. He died in the cause of that effort. In this difficult day, in this difficult time, for the United States, it's perhaps well to ask what kind of nation we are and what direction we want to move in.

For those of you who are black – considering the evidence evidently is that there were white people who were responsible – you can be filled with bitterness, and with hatred, and a desire for revenge.

We can move in that direction as a country, in greater polarization – black people amongst blacks, and whites amongst whites, filled with hatred toward one another. Or we can make an effort, as Martin Luther King did, to understand and to comprehend, and replace that violence, that stain of bloodshed that has spread across our land, with an effort to understand, compassion and love.

For those of you who are black and are tempted to be filled with hatred and mistrust of the injustice of such an act, against all white people, I would only say that I can also feel in my own heart the same kind of feeling. I had a member of my family killed, but he was killed by a white man.

But we have to make an effort in the United States; we have to make an effort to understand, to get beyond these difficult times.

My favorite poet was Aeschylus. He once wrote: "Even in our sleep, pain which cannot forget falls drop by drop upon the heart, until, in our despair, against our will, comes wisdom through the awful grace of God."

What we need in the United States is not division; what we need in the United States is not hatred; what we need in the United States is not violence and lawlessness, but is love and wisdom, and compassion toward one another, and a feeling of justice toward those who still suffer within our country, whether they be white or whether they be black.

So I ask you to return home, to say a prayer for the family of Martin Luther King, yeah that's true, but more importantly to say a prayer for our own country, which all of us love – a prayer for understanding and that compassion of which I spoke. We can do well in this country. We will have difficult times. We've had difficult times in the past. And we will have difficult times in the future.

It is not the end of violence; it is not the end of lawlessness; and it's not the end of disorder.

But the vast majority of white people and the vast majority of black people in this country want to live together, want to improve the quality of our life, and want justice for all human beings that abide in our land.

Let us dedicate ourselves to what the Greeks wrote so many years ago: to tame the savageness of man and make gentle the life of this world.

Let us dedicate ourselves to that, and say a prayer for our country and for our people. Thank you very much.

(Robert F. Kennedy – April 4, 1968; www.famous *speeches.com*)

Traducere:

Doamnelor şi domnilor! O să vă vorbesc doar cîteva minute în seara aceasta. Pentru că…

Am cîteva veşti triste pentru voi toţi, şi cred că pentru toţi concetăţenii noştri şi oamenii care iubesc pacea în lumea întreagă, şi anume că Martin Luther King a fost împuşcat şi ucis în seara aceasta în Memphis, Tennessee.

Martin Luther King şi-a dedicat viaţa dragostei şi dreptăţii între oameni. El a murit pentru această cauză. În această zi grea, în aceste vremuri grele pentru Statele Unite, poate este mai bine să ne întrebăm ce fel de naţiune sîntem şi în ce direcţie vrem să ne îndreptăm.

Aceia dintre voi care sînt negri – avînd în vedere că cei vinovaţi au fost albi – puteţi fi cuprinşi de amărăciune, de ură şi de dorinţa de răzbunare. Ca ţară, ne putem îndrepta în această direcţie, spre o distanţare şi mai mare – negrii cu negrii şi albii cu albii, plini de ură unii faţă de ceilalţi. Sau putem face un efort, aşa cum a făcut Martin Luther King, de înţelegere şi de comprehensiune, şi să înlocuim violenţa, vărsarea de sînge din ţara noastră, cu un efort de înţelegere, compasiune şi dragoste.

Acelora dintre voi care sînt negri şi care sînt tentaţi să fie plini de ură şi de neîncredere faţă de nedreptatea unui asemenea act şi faţă de toţi albii, v-aş spune doar că şi eu sînt animat de acelaşi sentiment. Un membru al familiei mele a fost ucis, dar a fost ucis de un alb.

Dar trebuie să facem un efort în Statele Unite, trebuie să facem un efort să înţelegem, să depăşim aceste timpuri dificile.

Poetul meu preferat este Eschil. El a scris "chiar şi în somn, durerea care nu poate uita se varsă picătură cu picătură în inimă, pînă cînd, în disperarea noastră, împotriva voinţei noastre, vine înţelepciunea prin graţia divină a lui Dumnezeu".

Ce ne trebuie nouă în Statele Unite nu este supărarea; ce ne trebuie nouă în Statele Unite nu este ura; ce ne trebuie nouă în Statele Unite nu este violenţa şi nerespectarea legii, ci dragostea şi înţelepciunea, şi compasiunea unuia faţă de celălalt, şi simţul dreptăţii faţă de cei care suferă încă în ţara noastră, fie ei albi sau negri.

Deci, vă rog, în seara aceasta întoarceţi-vă acasă, spuneţi o rugăciune pentru familia lui Martin Luther King, da, într-adevăr, dar şi mai important, spuneţi o rugăciune pentru ţara noastră, pe care o iubim cu toţii – o rugăciune pentru înţelegerea şi compasiunea de care vorbeam. Putem să reuşim în această ţară. Vom avea momente dificile. Am avut momente dificile şi în trecut. Şi vom avea momente dificile şi în viitor. Nu este sfîrşitul violenţei; nu este sfîrşitul încălcării legii; şi nu este sfîrşitul dezordinii.

Dar marea majoritate a albilor şi marea majoritate a negrilor din această ţară vor să trăiască împreună, vor să-şi îmbunătăţească nivelul de trai şi vor dreptate pentru toţi oamenii care suferă în ţara noastră.

Să ne dedicăm acelor lucruri despre care grecii au scris cu mulţi ani în urmă; să îmblînzim sălbăticia omului şi să facem mai blîndă viaţa acestei lumi. Să ne dedicăm acestor lucruri şi să spunem o rugăciune pentru ţara noastră şi pentru poporul nostru. Vă mulţumesc foarte mult.

Context:

- acest discurs a fost rostit de Robert Kennedy în 4 aprilie, 1968, în seara în care a fost ucis Martin Luther King;
- la vremea aceea, Robert Kennedy se afla în plină campanie electorală, pentru funcţia de preşedinte al Statelor Unite;
- pastorul Martin Luther King, care se bucura de o extraordinară apreciere atît în rîndul negrilor, pentru drepturile cărora lupta cu înverşunare, cît şi în rîndul albilor, ar fi trebuit să devină vicepreşedinte în cazul în care Kennedy ar fi cîştigat alegerile (sau cel puţin aşa ar fi dorit acesta din urmă);
- "member of my family" de care vorbeşte oratorul este fratele acestuia, iubitul preşedinte american – care fusese asasinat cu ceva timp în urmă – Jhon Fitzgerald Kennedy.

XII. Analiza textului/discursului (modelul lui Plett) – dimensiunea sintactică

În acest capitol, şi în următorul, ne-am propus să înfăţişăm cîteva aspecte ale modelului lui Plett[1], aspecte ce constituie premisele unei ***ştiinţe a textului*** şi, prin extensie, ***a discursului***. Într-un capitol anterior (cap. X), am redat principalele modele retorico-stilistice elaborate de-a lungul vremii şi am prezentat preferenţial (din raţiuni descrise acolo) modelul Grupului μ. Acum ne vom ocupa de modelul lui Plett nu din perspectiva organizării figurilor şi a descrierii funcţionalităţii lor, ci din unghiul statuării unor *repere/dimensiuni constitutive ale textului*, fructuoase – credem – pentru orice demers analitic.

Sintagma ***ştiinţa textului*** este pusă în circulaţie în anii ’70 ai secolului trecut, în concurenţă cu *ştiinţa literaturii*. Concurenţa era motivată, printre altele, de criza în care se afla ştiinţa literaturii (vezi şi dezbaterile legate de „intruziunea” lingvisticii în domeniul poeticii). Lingvistica şi ştiinţele sociale încep să se afirme tot mai mult ca discipline importante pentru determinarea categorială a unei *ştiinţe a textului*, fiind adică în măsură să ofere o concepţie ştiinţifică despre *text*. In cele ce urmează, înfăţişăm premisele ce reprezintă dovada pretenţiei crescînde a lingvisticii de-a fi dacă nu singura competentă în domeniul textului, cel puţin cea care este capabilă să pună bazele teoretice în acest domeniu.

1. Pe la mijlocul anilor ’60, lingvistica a ajuns la un stadiu în care devenise necesară cuprinderea unor *fenomene transfrastice* (care depăşesc limitele propoziţiei). Se vehiculează tot mai mult termenul *text* ca unitate de studiu şi chiar ca nouă ramură. Se vorbeşte despre o *lingvistică a textului* (Hartman, 1968 – *Textlingvistik*), despre o *ştiinţă a textului* (Brinker / Schmidt în Schwencke [ed.], 1970: 76 – 79 şi Schmidt, S. J., !971 – *Textwissenchaft*) şi despre o teorie a textului (Van Dijk, 1970; Schmidt, S. J., 1973 – *Texttheorie*).
2. Se înregistrează o evoluţie a lingvisticii spre o ştiinţă a comunicării – *pragmalingvistica*, pretenţia amintită fiind formulată de R. Jakobson încă din 1958 în

[1] Model expus în *Ştiinţa textului şi analiza de text*, op. cit. (ed. I – 1975, Heidelberg).

expunerea sa de la Universitatea Indiana (textul expunerii fiind publicat ulterior sub titlul *Linguistics and Poetics*). Argumentul lui Jakobson fiind acela că lingvistica şi ştiinţa literaturii (poetica) au şi un obiect comun de cercetare – *limba* textelor literare.

3. Ştiinţele sociale susţin *ştiinţa textului* pentru că aceasta „rezolvă" (se preocupă ştiinţific şi de) aspectele literaturii lăsate în afară de preocupările ştiinţei literaturii (de exemplu, literatura trivială şi aşa-numitele forme utilitariste şi de consum). Ştiinţa textului conduce astfel la o lărgire a noţiunii tradiţionale de literatură (Kekhoff, 1973 – *Textwissenchaft*). *Ştiinţa literaturii* devine *ştiinţa textului*, iar *interpretarea literară*, *analiză de text* (Bürger, 1973 – *Textanalyse*).

Lingvistica şi ştiinţele sociale au, bineînţeles, şi obiective separate (mai bine spus, preponderente). În orice caz, fiecare priveşte *ştiinţa textului* ca pe un domeniu de cercetare mult mai întins decît al ştiinţei literaturii. *Ştiinţele sociale* intenţionează, în primul rînd, să descopere *relaţia de condiţionare reciprocă între text şi societat*e, pe cînd *lingvistica* se preocupă mai ales de *natura structurilor semiotice invariante care stau la baza textelor*. Apropierea metodologică dintre aceste două domenii (ştiinţele sociale şi lingvistica) s-a produs în momentul în care lingvistica, sub influenţa şcolilor structuraliste sau generativ-transformaţionale, a început să ia distanţă de *conceptul imanenţei textului* şi să ia o *orientare socio-comunicativă* (cf. lucrărilor grupului Tel Quel [Kristeva, Houdebine etc.], 1971, şi ale lui Wunderlich – 1970, 1971).

- În lucrarea lui Plett este prezentată o ***ştiinţă a textului*** cu două componente:
  1) ***nonestetică*** („textuală") şi 2) ***estetică*** („literară"). Expunerea se face în trei etape: *sistematizarea conceptelor tradiţionale de literatură*, după principiile directoare ale constituirii lor; *tripla dimensionare semiotică a textualităţii* (Textualität), pe baza concepţiei lingvisticii textului; *cristalizarea sistematică a tehnicilor retorico-stilistice ale limbii ca părţi componente ale unui model estetic pentru text*. Cadrul teoretic este *semiotica*, să-i spunem integrativă (în sensul că nu foloseşte o singură metodă, preluată din lingvistică şi ştiinţele sociale). Varianta metodologică aleasă este cea a lingvisticii

textului[1].

- Este evident că demersul nostru este interesat în acest punct de cea de-a doua etapă a lucrării lui Plett – *tripla dimensionare semiotică a textualităţii*, din prima etapă reţinînd doar că „literatura e întotdeauna şi text, nu şi invers: fie asta o definiţie provizorie" (op. cit., p. 8). Textul este o noţiune mai extinsă decît cea a literaturii. Cauza caracterului elitist al literaturii se află, consideră Plett, în istoria evoluţiei ideii de literatură. Iată concluziile finale (op. cit., p. 34) ale acestei prime părţi:

- *metoda semiotică* trebuie să ajute la diferenţierea unui semn „textual" de unul „literar";
- obiectul *ştiinţei textului* este ***textualitatea*** textelor;
- obiectul *ştiinţei literaturii* nu este nici limba, nici totalitatea textelor literare, ci este ***literaritatea*** textelor;
- ***textul*** este *macro-* sau *supersemnul*, celelalte unităţi lingvistice (fonemele, morfemele, sintagmele) reprezintă doar părţi de semn;
- *elementele semiozei textului* (Plett alege modelul lui Ch. Morris) sînt: ***sintactica textului*** (analizează relaţiile între *semn* şi *semn*), ***semantica textului*** (preocupată de relaţia *semn-obiect*) şi ***pragmatica textului*** (analizează relaţia *semn-interpret*);
- aceste elemente evidenţiază dimensiunile: un $\mathbf{T_{sin}}$ – *textul ca obiect formal-structural*, un $\mathbf{T_{sem}}$ – *textul purtător de sens* şi un $\mathbf{T_{prag}}$ – *textul comunicativ*;
- o izolare totală a uneia dintre dimensiuni este imposibilă;
- *criteriile de descriere/constituir*e a dimensiunilor sînt: ***extensiunea*** (întinderea), ***delimitarea*** (limitele) şi ***coerenţa***.

- **Dimensiunea sintactică a textului**

Extensiunea sintactică a textului. Fiecare text conţine ca bază de constiutire sintactică o extensiune minimală de două propoziţii corelate între ele; o extensie maximală nu este impusă. Textul este un macrosemn, la care se raportează toate celelalte semne lingvistice ca părţi de semn (de gradul unu, doi sau trei). Perspectiva o putem alege de la semnul lingvistic cel mai mic spre text sau invers.

[1] Cercetări precedente în acelaşi cadru semiotic: Bense ('62), Kristeva ('71), Kinneavy ('71), Wienold ('72).

Delimitarea sintactică a textului. O delimitare a textului imanentă semnului nu poate fi făcută decît *ex negativo*, deoarece orice text, în principiu, poate fi mărit la nesfîrşit prin adăugiri de semne. Nu se poate vorbi de text, atunci cînd există la început semne cu referinţă anterioară şi la sfîrşit din cele cu referinţă posterioară. Dacă lipsesc aceste semne, se vorbeşte de ***text emic***. Dacă aceste semne sînt „saturate" din text, atunci este vorba – din perspectivă pragmatică – de un ***text etic***.

Exemple:

a) [***textul emic*** este cel scris cu caractere îngroşate] „Zicalele au de obicei un sens mai adînc. Fiecare cunoaşte, de exemplu, următoarea veche vorbă înţeleaptă: **Nu e om să nu greşească. De aceea nimeni nu trebuie să-l certe pe celălalt în mod nejustificat.** Căci altfel, într-o bună zi, tocmai acel reproş...";

b) [***text etic***] (Hans arată spre un tablou în Galeria Naţională din Londra) Acesta este vestitul portret al lui Holbein, „Ambasadorii" (Pauză)

Coerenţa sintactică a textului. Coerenţa este asigurată intratextual prin prezenţa explicită (sau implicită) a unor elemente de legătură. Acestea îndeplinesc rolul de a ne trimite la cele spuse anterior sau posterior în text. Elementele de legătură cu *cele spuse anterior* se numesc (termenii desemnează aproximativ aceleaşi lucruri): ***anaforă*** (reluarea unei unităţi) / ***substitut***[1], ***pro-forme*** (se mai numesc *conectori*; termeni lipsiţi de referinţă proprie: pro-nume[2], pro-adverbe[3], pro-verbe[4], pro-adjective[5]), ***temă*** (sau *topic*; opusă *remei*), ***articol hotărît*** etc. Elementele de legătură cu *cele spuse posterior* se numesc: ***cataforă***, ***substituend***[6], ***remă***[7], ***articol nehotărît*** etc. Ele fac ca textualitatea să însemne mai mult decît o simplă însumare a unor clase de semne subordonate. Felul, întinderea şi distribuţia factorilor de coerenţă sînt aspecte ale structurii care constituie premise pentru formarea categoriilor de text.

---

1 Pronumele folosite anaforic (*el*, *ea*), adverbele (vezi nota 3), conjuncţiile (*aşadar*), numele proprii sau substantive comune folosite în general sau cu valoare universală (*omul* [în general], *nici o femeie*...) etc.

2 Pronumele personal, demonstrativ şi relativ.

3 Cuvinte precum: *aşa*, *aici*, *acolo*, *atunci*, *de aceea* etc.

4 De exemplu, *a face*.

5 Cu valoare adjectivală, *aşa* şi *în felul*, dar şi înlocuitorii de propoziţii *aceasta*, *de aceea*.

6 Printre altele, expresii nedeterminate de tipul *cineva*, *unii*, *multe*, *cîteva* etc.

7 Aceea parte din enunţ care asigură avansarea procesului de comunicare prin adăugarea unei informaţii la ceea ce a fost deja comunicat: *Ce face Ion după-masă? / După-masă, Ion* [temă] *pregăteşte un examen de fizică* [remă] – cf. DSL, op. cit., p. 413.

Rezumat:

În acest capitol am început prezentarea reperelor/dimensiunilor constitutive ale textului după H. Plett, baze ale unei ştiinţe a textului şi ale analizei de text. Aceste repere sînt importante în sensul aplicabilităţii lor şi în analiza discursului retoric (marcat/nonmarcat).

Bibliografie:

*** – *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Plett, Heinrich F. − *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Temă de autocontrol:

Analizaţi următorul text, care reprezintă o ştire de ziar, din perspectiva sintactică a textului, stabilind extensiunea, limitele şi gradul de coerenţă pentru acesta.

Să se ţină cont şi de faptul că este vorba despre stilul publicistic, unde – teoretic – schema sintactico-pragmatică este ***Cine*** *spune* ***ce, în legătură cu ce, cui****, cu* ***ce efect***:

Heintje la spital

– Aachen, 19 februarie –

Vedeta de muzică uşoară, Heintje din Ţările de Jos, care locuieşte la Moresnet lîngă Aachen, are apendicită. Vedeta muzicii uşoare se afla pe moment, la München pentru înregistrări şi joi dimineaţa a simţit puternice dureri abdominale. Impresarul a înştiinţat părinţii la Aachen, care, prin urmare, au dispus o consultaţie. Medicul curant din spitalul „Rechts der Isar" din München este profesorul Maurer.

(Sursa: *Aachener Volkszeitung* din 20. 02. 1971, apud H. Plett, op. cit., p.81)

XIII. Analiza textului/discursului (modelul lui Plett) – dimensiunile pragmatică şi semantică

- **Dimensiunea pragmatică** a textului este descrisă de H. Plett după aceleaşi criterii ca şi dimensiunea sintactică: *extensiunea*, *delimitarea* şi *coerenţa*.

Din perspectiva pragmatică, textul apare ca un instrument al comunicării lingvistice între emiţător şi receptor. Spre deosebire de prima dimensiune descrisă (cea sintactică, în capitolul anterior), noţiunea pragmatică este ceva mai nuanţată. Dimensiunea pragmatică a textului nu este statică: „caracteristica ei constantă este, mai degrabă, dinamica procesuală", fapt care are o consecinţă radicală – „cîţi receptori, atîtea texte" (Plett, op. cit., p. 84). Altfel spus, textul nu este niciodată acelaşi pentru receptor ca pentru emiţător şi, implicit, niciodată acelaşi (cel puţin în nuanţe) pentru receptori diferiţi care iau contact simultan cu textul respectiv. Mai mult decît atît, constatarea rămîne valabilă şi în cazul cînd autorul şi receptorul sînt una şi aceeaşi persoană. Aici intervine factorul timp: de cîte ori nu sîntem surprinşi, într-un fel sau altul, cînd recitim lucruri pe care le-am scris cu ceva timp în urmă? Uneori, trebuie să facem un efort de recunoaştere a propriei „paternităţi" a textului. Această distanţă temporală între momentul concepţiei şi cel al receptării textului generează ceea ce numeşte Plett o ***diferenţă comunicativă*** („kommunikative Differenz" – cf. Plett, 1974). S-ar putea deduce de aici că perspectiva pragmatică nu poate fi descrisă într-un cadru coerent, că „fenomenul text" este potenţial şi permanent deschis unor noi concretizări. Survine, aşadar, o întrebare legitimă: în atare condiţii, mai poate fi vorba de o activitate ştiinţifică în domeniul pragmaticii textului? Aceasta pentru că este ştiut: ştiinţa implică o generalizare a rezultatelor, ele trebuind să poată fi extinse asupra unor fenomene identice sau asemănătoare, lucru practic imposibil dacă textul este o individualitate condiţionată comunicativ. La această situaţie, ştiinţa literaturii a reacţionat deosebind diverse tipuri de cititori (*individuali*/*colectivi*, *medii*/*ştiinţifici*, *istorici*/*contemporani*, *empirici*/*virtuali*/*model*...). Lingvistica a rezolvat altfel această problemă: a dezvoltat, alături de o teorie pentru *langue* (competenţă), una pentru *parole* (performanţă). Această teorie este posibilă numai în măsura în care *norma individuală* se suprapune uneia *sociale*, care este condiţionată istoric. În acest punct apare legătura lingvisticii cu ştiinţele sociale.

Prin urmare, „se consideră ca ***normă a textualităţii pragmatice ceea ce este recunoscut de către o societate ca fiind constitutiv pentru text într-un anume loc, la un anume moment, într-o anume situaţie***" (Plett, op. cit., p. 85; subl. n.). În virtutea acestei norme pragmatice, sînt acceptate azi ca texte, pe lîngă cele tradiţionale, următoarele categorii: ştirea de la radio, reţeta, reclama, articolul de fond, referatul, reportajul de fotbal, jurnalul, biografia etc. Am spus deja că această normă pragmatică este condiţionată istoric. De exemplu, diverse categorii de text, considerate azi astfel, erau necunoscute cu secole ori chiar o mie de ani în urmă, în timp ce altele (epopeea eroică, formula magică ş. a. m. d.), schimbîndu-şi funcţia culturală sau pierzînd-o de-a dreptul, au dispărut. Rezultă de aici că norma textualităţii pragmatice este supusă schimbării permanente, schimbarea putînd fi mai lentă sau mai spectaculoasă.

Extensiunea pragmatică a textului are alte coordonate decît simpla conexiune sintactică între semne. Deoarece ***textul este o unitate funcţional-comunicativă***, întinderea lui pragmatică nu mai este supusă unei norme cantitative minimale, ci numai scopului de comunicare. Şi un simplu fonem (***O!***), un singur morfem (***Afară!***) sau o singură propoziţie (***Vremea este frumoasă.***) pot avea statut de text, dat fiind că ele satisfac condiţia funcţional-comunicativă (numită şi *strategică* la Plett): pentru o categorie anume de receptori, într-un anume timp, într-o anumită situaţie, aceste texte comunică ceva (***O!*** – exteriorizare; ***Afară!*** – poruncă; ***Vremea este frumoasă.*** – constatare). Aceste strategii au fost studiate, descrise şi înmulţite de-a lungul timpului de cercetători preocupaţi de acest aspect[1]. În cadrul filozofiei limbajului, J. L. Austin a formulat, celebra de acum, ***teorie a actelor limbajului*** (*speech acts*), difuzată mai ales prin sinteza critică realizată de J. R. Searle, a cărui contribuţie în domeniu nu poate fi neglijată. Austin a plecat de la identificarea clasei verbelor ***performative*** şi de la distincţia existentă între enunţurile ***constatative*** (*asertive* sau *declarative* – caracterizate prin valoare de adevăr). A se compara următoarele enunţuri[2]:

a) *Alerg*.

[1] Pentru bogata bibliografie existentă în domeniu, se poate consulta atît lucrarea lui Heinrich Plett, de care ne ocupăm în aceste capitole (anteriorul şi cel de faţă), cît şi – de exemplu – *Dicţionarul enciclopedic de pragmatică*, cu autori Jacques Moeschler şi Anne Reboul, tradus şi în română, op. cit. în bibliografie.

[2] Exemplu preluat din *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, op. cit., pp. 48 – 49.

b) *Mă scuz*.

Ce raporturi există între enunţul *Alerg* şi faptul de *a alerga*, între enunţul *Mă scuz* şi faptul de *a se scuza*? În cazul lui a), faptul că alerg este independent de enunţarea mea din a). În cazul lui b, din contră, faptul că mă scuz depinde direct de enunţarea mea din b).

Aşadar, *distincţia* ***constatativ/performativ*** *se reduce, în ultimă instanţă, la distincţia dintre* ***a zice*** *şi* ***a face***.

În structura oricărui act de vorbire, Austin distinge trei tipuri de acte componente: acte ***locuţionare***, ***ilocuţionare*** şi ***perlocuţionare***. Astfel, rostind un anume enunţ, „vorbitorul emite anumite combinaţii de sunete, organizate sub forma unor secvenţe de structuri morfo-sintactice, care transmit anumite semnificaţii lexicale şi gramaticale (*act locuţionar*), dar, în acelaşi timp, exprimă o anumită intenţie comunicativă (*act ilocuţionar*) şi urmăreşte realizarea unui anumit efect asupra interlocutorului (*act perlocuţionar*)" – DSL (op. cit., p. 17; subl. n.). Componenta *locuţionară* constituie obiectul de studiu al gramaticii, cea *perlocuţionară* este exterioară enunţului propriu-zis, intră în sfera pragmaticii şi a teoriei acţiunii. Valoarea perlocuţionară depinde direct de cea *ilocuţionară* cu care a şi fost identificat conceptul de *act de vorbire*. De exemplu, rostind secvenţa lingvistică ***Închide fereastra!***, un vorbitor solicită interlocutorului să efectueze o anumită acţiune, urmărind deci să-l determine să-i îndeplinească solicitarea. Enunţul este unul de tip *poruncă* (*exclamativ imperativ*, *act performativ exercitiv direct* – în terminologia lui Austin). Acelaşi mesaj poate fi formulat altfel: ***Închide, te rog, fereastra!*** – *act ilocutoriu performativ exercitiv* de tip *rugăminte*. Sau: ***Ai putea închide, te rog, fereastra!*** – *act ilocutoriu performativ exercitiv interogativ*, *rugăminte indirectă* ş. a. m. d.

Austin delimitează diferite valori ilocuţionare[1]:

(i) clasa **verdictivelor** – în principal, a actelor juridice; corespunde unor verbe ca: *a achita*, *a condamna*, *a pronunţa*, *a decreta*, *a clasa*, *a evalua* etc.;

(ii) clasa **exercitivelor** – corespunde unei alte forme de judecată, aceea care se efectuează asupra a ceea ce ar trebui făcut, mai degrabă decît asupra a ceea ce există: *a destitui*, *a comanda*, *a ordona*, *a lăsa moştenire*, *a ierta* etc.;

(iii) clasa **promisivelor** – obligă locutorul să adopte o anumită atitudine sau să efectueze

[1] Apud *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, op. cit., p. 54.

o anumită acţiune: *a promite*, *a face legământ*, *a garanta*, *a paria*, *a jura să*... etc.;

(iv) clasa **comportativelor** – implică o atitudine sau o reacţie faţă de conduită sau de situaţia celorlalţi: *a se scuza*, *a mulţumi*, *a compătimi*, *a critica*, *a brava* etc.;

(v) clasa **expozitivelor** – utilizate în actele de expunere: *a afirma*, *a nega*, *a postula*, *a remarca* etc.[1]

Dintre numeroasele clasificări propuse pentru actele ilocuţionare, este preferată însă cea a lui Searle[2]:

(i) acte **reprezentative** – acte exprimînd angajarea emiţătorului faţă de adevărul propoziţiei asertate (de ex.: *E frumos afară*);

(ii) acte **directive** – acte exprimînd încercarea emiţătorului de a-l determina pe receptor să facă o anumită acţiune (de ex.: *Deschide fereastra!*);

(iii) acte **comisive** – acte exprimînd angajarea emiţătorului de a efectua o anumită acţiune (de ex.: *O să-ţi aduc mîine cartea*);

(iv) acte **expresive** – acte exprimînd o anumită stare psihologică sau atitudine, determinată de o proprietate sau o acţiune a emiţătorului sau a receptorului (de ex.: *Îţi mulţumesc pentru flori*);

(v) **declaraţii** – acte prin intermediul cărora se realizează o anumită stare de fapt şi a căror performare reclamă un anumit cadru instituţional (de ex.: *Vă declar căsătoriţi!* – enunţ rostit în cadrul ceremoniei oficiale de căsătorie).

Este evident, în lumina celor prezentate, că *forţa ilocuţionară a unui text depinde de contextul* (situaţia de enunţare, situaţia comunicativă) în care este performat. Pe de altă parte, este la fel de evident că textele sînt ***polifuncţionale*** din punct de vedere pragmatic, deşi o anume strategie (un anumit rol ilocutiv) predomină. Plett dă următorul exemplu pentru a ilustra faptul că un acelaşi text cumulează mai multe roluri (strategii) ilocutive (op. cit., p. 88). Textul *Plăcut şi plin de onoare este să mori pentru patrie* (Horaţiu) poate fi interpretat o dată ca ***exteriorizare*** („Ausdruck") a dragostei de patrie, apoi ca ***îndemn***

[1] Fiecare tip se subclasifică. De exemplu, *expozitivele*, în: *atestatoare* (Eu susţin că...), *conclusive* (Din această declaraţie, eu trag concluzia că...), *atitudinale* (Eu sînt/nu sînt de acord să...), *emfatice* (Îţi spun că nu ai dreptate cînd...), *interogative* (Te întreb, cine a fost complicele tău?).

[2] Apud DSL, op. cit., p. 242.

(„Aufforderung") la participarea la luptă, şi apoi ca ***negare*** („Negation"; *refuz* prin intermediul unei *aserţiuni*[1] – n. n.) a militarismului. Primul rol ilocutiv este predominant, celelalte i se subordonează.

Definiţie: „Extensiunea pragmatică a textului are ca unitate de măsură unitatea funcţională de comunicare. Aceasta ia naştere prin dominarea unei strategii textuale sau a unui rol ilocutiv (de exemplu, verdict, anunţ, deictică...). Celelalte roluri sînt subordonate funcţionalităţii acestuia. În totalitatea lor, rolurile ilocutive formează o gramatică a acţiunilor lingvistice, care se suprapune peste gramatica enunţurilor lingvistice (*locutionary acts*)" (Plett, op. cit., p. 89).

- ***Delimitarea pragmatică a textului*** presupune existenţa unor *semnale de început şi a unora de final*, căci un text începe şi se încheie atunci cînd emiţătorul şi/sau receptorul îl declară astfel.

Există o multitudine de astfel de semnale tradiţionale (semne metapragmatice), numite şi *topoi* („Topos") – adică încetăţenite prin convenţie:

- semnale la început: *Incipit*, o formulă de salut (*Stimate domnule X*), titlul (*A Testament of Self-Control*);
- semnale de final: *Finis Operis*, *sfîrşit*, *amin*, *cu stimă*, *la revedere*, *Plaudite*, *Exeunt*[2] (ibidem).

Pentru textele orale, asemenea semnale sînt şi pauzele mari în vorbire, iar pentru textele scrise – spaţiile mai mari libere între rînduri.

Totuşi, şi în privinţa delimitării pragmatice a textului intervin dificultăţi: multe texte moderne nu mai uzitează semnalele tradiţionale, iar o pauză mare în vorbire, de pildă, nu înseamnă neapărat sfîrşitul comunicării. Noţiunea de *unitate funcţională comunicativă* lămureşte şi această problemă. Se consideră încheiat din perspectivă pragmatică un text atunci cînd există un *scop comunicativ bine conturat*.

Definiţie: „O delimitare pragmatică a textului se produce printr-o întrerupere dublă a

[1] Astfel de refuzuri indirecte apar şi ca răspuns la întrebări de tipul: *Vrei să mergem mîine pe munte?* (întrebare) // *Cred că va ploua* (răspuns).

[2] Formulări latineşti tradiţionale: *Incipit* – notă de început în manuscrisele medievale; *Finit Operis* – sfîrşitul operei; *plaudite* – aplaudaţi! (sfîrşit de comedie); *exeunt* – ies (din scenă).

comunicării. Aceasta poate fi marcată prin semnale metapragmatice la începutul şi la sfîrşitul fluxului semiotic. Criteriul orientativ este însă întotdeauna unitatea funcţiei comunicative. Ca motivaţie a constituirii textului, ea este totodată şi condiţie a posibilităţii delimitării ei externe şi interne. Orice delimitare a textului este supusă unor normări stricte, specifice speciilor de texte" (op. cit., p. 91).

- ***Coerenţa pragmatică a textului*** este prezentată de Plett prin intermediul unei analize efectuate pe două versuri din poezia lui Ezra Pound, *In a Station of the Metro* – analiză preluată şi adaptată de noi în capitolul al IX-lea (paragr. *Figuri pragmatice*) al prezentei lucrări.

Definiţie: „Coerenţa pragmatică a textului este fundamentată în persoana emitentă sau receptoare participantă la comunicare. Aceasta completează (substituie), pe baza unor cunoştinţe anterioare (presupoziţii), lacunele existente în text şi creează astfel un text coerent. Această coerenţă pragmatică există la nivelul unei structuri de adîncime. Variabilitatea interpretărilor posibile creează coerenţe şi texte diferite între ele. Noţiunea pragmatică de coerenţă arată clar că textul este un fenomen procesual ce are etape evolutive diferite" (op. cit., p. 97).

- **Dimensiunea semantică a textului** se structurează pe aceleaşi criterii ale *extensiunii*, *delimitării* şi *coerenţei*. Din perspectivă semantică, textul apare ca un semn ce indică un desemnat; altfel spus, textul este „locţiitorul obiectului desemnat". Contextul în care apare semnul *text* oferă indicii asupra valorii de adevăr a conţinutului textului. Din acest punct de vedere, se disting două tipuri de conţinut: *conştiinţa* şi *realitatea senszorială*. Ca fenomen al conştiinţei, semnul *text* are un *sens designator* (mental), iar ca fenomen al realităţii senzoriale – unul *denotativ* (empiric). Fără a intra în complicata problemă a relaţiei dintre desemnat şi denotat, pe de o parte, şi dintre aceştia doi şi semnificant, pe de alta, spunem doar că desemnatul se poate „pierde" în denotat sau, într-un alt caz, denotatul depinde de desemnat. Există şi o treia posibilitate, cea socio-comunicativă. Pentru a se înţelege natura acestor situaţii, redăm aici cele trei exemple (microtexte) analizate de Plett (op. cit., p. 107 şi passim).

(1) La 25 iunie 1973 vremea în Renania a fost frumoasă.

(2) Otto e aiurit: ieri seară a mers cu maşina.

(3) La Hamburg, senatorul însărcinat cu afacerile interne se gîndeşte împreună cu moştenitorii lui Hagenbeck dacă grădina zoologică, care înghite milioane, să nu fie desfiinţată şi dacă, în locul ei, să nu fie oferite zboruri Charter gratuite pînă la rezervaţia serengeti („Die Zeit", 30 martie 1973).

Cele enunţate în (1) pot fi probate sau corectate prin confruntarea notaţiilor meteorologice. Valoarea de adevăr pentru acest enunţ poate fi confirmată prin date ştiinţifice, adică după principiul *empiric* al verificării.

Nu la fel stau lucrurile cu enunţul (2), aceasta numai dacă ne gîndim că nu îl cunoaştem pe Otto. Sensul rezultat din context este imprecis, căci semnul [:][1] – care ar avea valoare implicativă – nu aşază într-un raport de incluziune sintagmele *a fi aiurit* şi *a merge cu maşina*. Plett conchide că, din perspectiva unei semantici a textului, ce procedează logic, relaţia cauzală de tipul „el este aiurit, pentru că merge cu maşina" este contradictorie şi, implicit, incorectă.

Textul de la (3) este şi mai complex din perspectivă semantică. Afirmaţia făcută în acest text nu este contradictorie, în plus, ea este verificabilă, deoarece se referă la situaţii fixate exact în timp şi spaţiu. Şi totuşi o verificare empirică a demonstrat că mesajul este fals. Ce rezultă de aici? A minţit ziarul? Nu, căci nota în cauză se află, alături de altele, într-o rubrică ce poartă titlul „Ştiri exclusive. 1 Aprilie", zi în care – prin tradiţie – distincţia dintre adevăr şi minciună devine inoperantă. Aşadar, în acest caz, norma verificabilităţii factice sau a incompatibilităţii logice este înlocuită de cea a *comunicării sociale*, numită de autor *referenţialitate socio-comunicativă* („sozio-kommunikative Referenzialität"). Cu alte cuvinte, „pragmatica semnului determină semantica lui" (op. cit., p. 108).

Recapitulînd, de modalităţile semantice ale textului se leagă trei noţiuni diferite despre adevăr: una *facticistă*, una *logică* şi una *comunicativă*.

[1] Semn care îl redă pe *nämlich*, intraductibil în română.

Extensiunea semantică a textului nu se stabileşte după o anumită unitate de lungime, ci după unitatea obiectelor şi situaţiilor denotate. Astfel, spune Plett, „notaţia „Marmeladă" pe un borcan este la fel de bine text ca şi descrierea unui tablou sau un reportaj despre o expediţie în Himalaia". Deci, extensiunea semantică este determinată de identitatea referentului (medical – texte medicale, cum ar fi reţeta; juridic – text juridic etc.). Unitatea referenţială poate fi formulată ca un fel de tematică a textului care devine baza semantică a acestuia. Plett dă drept exemplu pentru extensiunea semantică un text ce constituie tema valabilă pentru întreg capitolul care se ocupă de dimensiunile textului:

(1) Fiecare text are o dimensiune sintactică, una pragmatică şi una semantică.

La rîndul ei, o temă globală se descompune în teme parţiale facultative. De exemplu, iată o temă parţială a temei globale din (1):

(2) Dimensiunea sintacică a textului defineşte textul ca însuşire lineară de semne sub aspectul extensiunii, delimitării şi al coerenţei.

Evident, din textul de mai sus se pot extrage şi alte subteme, dar credem că ilustrarea realizată este suficientă.

Definiţie: „Extensiunea semantică a textului se defineşte după unitatea referenţială a elementelor lingvistice. Acestea sînt subsumate unei teme a textului şi, eventual, mai multor subteme facultative. Tema şi subtemele formează baza constituirii textelor şi subtextelor. Realizarea lor are loc prin expansiune semantică, adică printr-o derivare concretă a temei" (op. cit., p. 111).

Delimitarea semantică a textului se înţelege că se va face după unitatea referinţei tematice, ceea ce înseamnă că o schimabarte de temă atrage o schimbare de text. Nu trebuie confundate trecerea la o subtemă ca o schimbare de temă. Aceasta înseamnă doar un subtext, nu un alt text. Un text nou este anunţat de o temă care nu mai are nici o legătură semantică cu anterioara. O temă poate fi anunţată înainte de începerea textului propriu-zis (prin titlu) sau poate apărea la sfîrşitul textului (de exemplu, morala unei fabule). Trecerea la o altă temă poate fi şi ea anunţată printr-o formulă de tranziţie (cf. „Am încheiat această temă, ne orientăm acum spre o altă problemă..."). Acestea sînt *semnale metasemantice delimitative*.

În acest punct, ţinem să facem o precizare în legătură cu relaţia dintre ***text*** şi ***discurs*** care ne preocupă în demersul nostru. Reamintind că un text este inclus într-un discurs şi nu invers, poate fi cel mult egal cu un discurs, trecerea de la o temă la alta anunţă trecerea la alt text, textele fiind subsumate aceluiaşi discurs. Cu o condiţie, desigur, ca temele în cauză, chiar dacă sînt diferite strict referenţial între ele să vizeze un topic general, adică aspecte ale aceleiaşi probleme, căci şi discursul este tot o unitate, chiar dacă decompozabilă în teme aparent eterogene. Să luăm un exemplu la îndemîna beneficiarilor acestei lucrări, anume un roman prevăzut în programa de literatură română pentru liceu: *Ion* al lui Liviu Rebreanu. Este evident, că discursul romanesc, din perspectivă compoziţională, are două părţi indicate explicit de autor: *Glasul pămîntului* şi *Glasul iubirii*. Fiecare parte, unitate referenţială din perspectiva temei semantice, este subdivizibilă în subteme, deci în subtexte. Totuşi, deşi strict semantic, se trece la o cu totul altă temă în partea a doua (indice metasemantic fiind chiar subtitlul), toţi receptorii romanului sînt de acord că nu se trece la alt discurs. Cele două părţi încheagă un tot fie şi numai prin utilizarea aceloraşi personaje, dar dincolo de aceasta, este clar că tema globală a romanului este însăşi punerea în relaţie a celor două noţiuni – *pămîntul* şi *iubirea* – şi studierea consecinţelor coexistenţei celor două „glasuri" într-un anumit context.

Definiţie: „Delimitarea semantică a textului se orientează după unitatea referinţei tematice. Schimbarea temei înseamnă deci schimbarea textului. O astfel de schimbare poate fi semnalată prin expresii metasemantice (titlu, alineate, formule de tranziţie...). Limitele semantice ale textului pot, dar nu trebuie neapărat să coincidă cu cele de tip sintactic sau pragmatic" (op. cit., p. 112).

Coerenţa semantică a textului se referă la „compatibilitatea anumitor trăsături referenţiale în înşiruirea de semne lingvistice" (op. cit., p. 113). În cazurile fără probleme, această identitate de referinţă este dată de repetarea unui anumit segment de text:

(1) Socrate a fost profesorul lui Platon. Platon, la rîndul său, a fost profesorul lui Aristotel.

Repetarea se referă aici la una şi aceeaşi persoană. Dar, cînd intervin mai mulţi semnificanţi care denotează acelaşi obiect/situaţie, problema devine mai complexă:

(2) Socrate a fost un atenian. Posteritatea ştie despre el că a activat acolo toată viaţa ca

filozof. De soţul Xantipei însă nici nu a luat notă.

Semnificanţii care denotează acelaşi „obiect" sînt: *Socrate*, *atenian*, *el*, *filozof*, *soţul*. Între aceste segmente lingvistice (lexeme) există, se pare, o concordanţă, altfel nu ar putea să apară unul în locul celuilalt denotînd aceeaşi persoană. Există o mulţime de trăsături semantice în comun acestor lexeme, care le asigură statutul coreferenţial. Pronumele are gradul de generalitate cel mai mare: [+ singular], [+ masculin], trăsături comune tutror lexemelor luate în consideraţie, în timp ce numele propriu *Socrate* are gradul cel extins sub aspectul trăsăturilor semantice implicate, preia cu alte cuvinte toate trăsăturile semantice ale lexemelor coreferenţiale cu el. De aici se poate deduce, sub aspectul semanticii referenţiale, că numele propriu reprezintă tema textului, din care derivă toate celelalte elemente coreferenţiale. Sub aspectul însă al secvenţialităţii (distribuţiei) textului, coerenţa lui semantică are nevoie de reguli el semanticii relaţionale (semiotico-sintactice). Aceste reguli sînt cu atît mai necesare în situaţia textelor ce prezintă o coreferenţialitate deficientă:

(3) Erich îi face reproşuri lui August, August, la rîndul lui, lui Erich. El pare că vrea să înceapă o ceartă.

Nu se înţelege la care dintre cele două persoane face referire pronumele *el* – la Erich sau la August. În lipsa unor explicitări semantice din partea emiţătorului (prin introducerea unor substituţi specificatori: *cel din urmă* sau *cel dintîi*, *acesta* sau *acela*), receptorul se vede obligat să adauge textului *presupoziţiile* sale dictate de cunoaşterea situaţiei de comunicare. Coerenţa semantică va depinde, aşadar, de contextul comunicativ. Iarăşi devine evidentă conjugarea dimensiunilor semantică şi pragmatică.

Definiţie: „Coerenţa semantică a textului este condiţionată de coreferinţa unităţilor textuale (adică de referinţa denotativă identică). Coreferinţa poate fi descrisă cu ajutorul trăsăturilor semantice. Ea se extinde, de la caz la caz, de la identitatea totală pînă la cea parţială, ba chiar la o similitudine minimală între mulţimile de trăsături. Calitatea coerenţei unui text va fi apreciată în concordanţă cu acestea. Dacă e vorba de o coreferinţă implicită, atunci ea trebuie să devină clară partenerului comunicării. Această activitate presupune din partea lui un model al realităţii concret, acre reprezintă variabila pragmatică a unui astfel de procedeu" (op. cit., p. 115).

Rezumat:

Capitolul de faţă prezintă celelalte două dimensiuni constitutive ale textului după H. Plett, dimensiunile pragmatică şi semantică. Acestea sînt ilustrate atît cu exemple preluate din lucrarea autorului menţionat, cît şi cu altele propuse de noi, în vederea articulării acestor repere textuale la unitatea numită *discurs*.

Bibliografie:

*** – *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Moeschler, J. & Reboul, A. – *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Ed. Echinox, Cluj, 1999

Plett, Heinrich F. − *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Temă de autocontrol:

Demonstraţi din perspectiva dimensiunii pragmatice a textului că autorul discursului de mai jos nu este George W. Bush şi că, prin urmare, discursul este contrafăcut:

Discursul rostit de George W. Bush după atentatele teroriste din 11. 09. 2001

Good morning. Thank you for coming. As you know yesterday saw our great nation fall victim to a series of violent terrorist attacks, resulting in a tragic loss of life on a massive scale. I want the good people of America to understand the immediate repercussions of these horrifying events.

First and foremost, it's important that Americans hear and accept my characterization of the culprits behind these heinous acts as "freedom-hating cowards". My advisors assure me that this grossly simplistic label will be highly palatable to the majority of voters, and deflect your attentions away from the many deep and complex issues that these events beg we face up to as a nation.

Secondly, and let there be no mistake on this point – I recognize that these horrible events represent a distinct turning point – not only for America as a nation, but also for my presidency. Before yesterday, I was a Commander in Chief without a mandate, without electoral legitimacy, without a chance of ever having my approval-rating rise back above 45%. Today, the last of those things has changed, and my handlers now assure me that we are poised to steer my presidency off its previous one-way street to tragicomic irrelevance.

This morning, I stand before you a new president, determinate to face the struggle that lies ahead. And so I say that now, more than ever, let us be thankful that my beloved father insisted that I be surrounded by his seasoned military and diplomatic cronies, who will, by the grace of God, keep my bumbling and provincial ass from escalating this situation into a full-blown World War.

Thank you, and God Bless America.

(Sursa: www.White House.org)

Traducerea (trad. n.):

Bună-dimineaţa. Vă mulţumesc că aţi venit. După cum ştiţi, ieri am văzut puternica noastră naţiune căzînd victimă unor serii de violente atentate teroriste, care au condus la numeroase pierderi tragice de vieţi. Vreau ca bunul popor american să înţeleagă repercusiunile imediate ale acestor evenimente îngrozitoare.

În primul rînd, şi mai presus de toate, este important ca americanii să asculte şi să accepte caracterizarea mea, în ceea ce îi priveşte pe vinovaţii din spatele acestor acte mîrşave, anume aceea de "laşi care urăsc libertatea". Consilierii mei mă asigură că această calificare simplă, vulgară, va fi pe placul majorităţii alegătorilor şi vă va abate atenţia de la gravele şi complexele probleme cu care aceste evenimente ne obligă să ne confruntăm.

În al doilea rînd, şi aş vrea să nu fie nici o neînţelegere în această privinţă, recunosc că aceste evenimente reprezintă un moment de răscruce – nu numai pentru naţiunea americană, dar şi pentru preşedinţia mea. Pînă ieri eram comandant la conducere fără mandat, fără legitimitate electorală, fără vreo şansă de a mă bucura vreodată de o rată a încrederii publice care să depăşească 45%. Astăzi, acest ultim lucru s-a schimbat, iar consilierii mei mă asigură acum că sîntem în măsură să abatem preşedinţia mea de la cursul său anterior, în sens unic spre irelevanţă tragicomică.

În această dimineaţă, mă prezint în faţa voastră ca un nou preşedinte, hotărît să înfrunt lupta care ne aşteaptă. Deci, spun că acum, mai mult decît oricînd, trebuie să fim recunoscători că

preaiubitul meu tată a insistat ca eu să fiu înconjurat de stoinicii săi amici, militari şi diplomaţi, care, cu voia lui Dumnezeu, îl vor împiedica pe provincialul nătîng şi nechibzuit din mine să transforme această situaţie şi aşa tragică, într-un adevărat război mondial.

Vă mulţumesc şi Dumnezeu să binecuvînteze America!

Context:

- discursul de mai sus este atribuit lui George W. Bush, preşedintele Statelor Unite ale Americii, şi (conform sursei) l-ar fi rostit în 12 septembrie 2001, după atentatele teroriste din ziua precedentă;
- în 11 septembrie 2001, două avioane de pasageri, deturnate de membri ai grupării Al-Quaeda, au intrat în plin în clădirile "gemene" World Trade Center, provocînd moartea a mii de persoane;
- aceste evenimente au şocat întreaga lume prin tragismul lor: Statele Unite, marea putere şi simbolul democraţiei absolute, fuseseră lovite de o mînă teroristă;
- în faţa acestei situaţii tragice, autorităţile americane au fost obligate să ia nu numai atitudine, ci şi măsuri;
- sarcina cea mai dificilă a revenit preşedintelui care, recent ales în această funcţie, a fost nevoit să se adreseze naţiunii (ne referim aici la discursul autentic) şi să ia decizia cea mai potrivită pentru a nu-şi dezamăgi electoratul.

XIV. O încercare tipologică a discursului retoric

Pe parcursul a treisprezece capitole, am încercat – dintr-o perspectivă sau alta, direct sau indirect – să argumentăm opinia avansată şi de noi în primul capitol, conform căreia modernitatea sistemului retoric al celor vechi constă tocmai în flexibilitatea lui.

Una dintre consecinţele acceptării acestei teze este că tipologia discursului retoric aşa cum a fost ea statuată în antichitate este valabilă şi în modernitate, ca – de altfel – întregul sistem retoric. Aceasta, pe de o parte. Pe de altă parte însă, nu trebuie să eludăm un aspect extrem de important al problemei, anume că noţiunea ***discurs*** s-a lărgit aşa de mult de-a lungul timpului, încît se impune dacă nu o reevaluare a tipologiei celor vechi, o *augmentare* a ei şi o *nuanţare* substanţială. Acest lucru este posibil tocmai datorită flexibilităţii de care vorbeam.

Retorica – arta şi tehnica elaborării discursului – privea la începuturi numai discursul (susţinut) *oral*. Aşa se justifică, de altfel, etapa numită *mnemotehnică* (vezi capitolul al II-lea). Treptat, sistemul retoric şi-a dovedit funcţionalitatea pentru elaborarea (iar în modernitate şi pentru analiza) diverselor tipuri de discurs marcate/nonmarcate retoric.

Este momentul acum să explicităm termenii ***marcat***, respectiv ***nonmarcat***, pe care i-am utilizat în enunţarea unora dintre obiectivele operaţionale ale lucrării de faţă. S-a văzut că modernitatea a impus reconsiderarea noţiunii de *literatură* şi, de aici, a noţiunii *text* în general. Dincolo de condiţiile stricte (semiotico-lingvistice, pragma-semantice etc.) pe care trebuie să le îndeplinească o unitate pentru a fi considerată *text* sau – de la caz la caz – *discurs*, modernii s-au arătat interesaţi de *modul retoric* de constituire a textului/discursului. Preocupare perfect justificată, dacă ne gîndim că am avut şi avem multe de învăţat de la cei vechi (*id est*, operatorii logici ai lui Quintilian preluaţi de membrii grupului din Liège).

Dată fiind multitudinea de tipuri de text/discurs şi varietatea acestora, a criteriilor după care ele se clasifică, apoi dată fiind distincţia deja făcută între figuri retorice şi de stil, se impune delimitarea *discursului deliberat oratoric* (conceput după regulile retoricii), cu toate subspeciile sale, de toate celelalte. Noi vom numi acest tip de discurs, în care intenţia oratorică este evidentă (explicită) sau depistabilă (implicită, chiar şi în sensul unei

preocupări retorice cvasiconştiente), ***discurs marcat retoric***, iar pe toate celelalte, în care elementele retorice sînt accidentale (se datorează cel mult unei *eloquentia naturalis*), le vom subsuma tipului de ***discurs nonmarcat retoric***.

Astfel, referindu-ne la discursuri ale modernităţii, *textul de reclamă*, de exemplu, este unul marcat retoric, căci intenţia de a convinge (indiferent de realizarea ei pozitivă ori nu) este vădită. La fel, *interviurile* – televizate sau nu – reprezintă o serie de microdiscursuri (structurate de articularea întrebare-răspuns) marcate retoric, căci există o temă globală unică, o dispunere argumentativă a ideilor (neluînd în calcul aici calitatea argumentării), o serie de clişee lingvistice etc.

Pentru discursul *nonmarcat retoric* ne-ar fi extrem de uşor să indicăm discursul literar şi să expediem astfel problema. Lucrurile sînt mult mai complicate aici (sau mai simple – depinde de perspectivă). Discursul literar este *altceva* decît discursul retoric, şi este suficient să ne amintim distincţia privitoare la figuri în *retorice* şi *de stil* ca să înţelegem că atît intenţiile, cît şi finalităţile sînt fundamental diferite pentru cele două tipuri de discurs. Singurul element ce le apropie şi care a generat confuzii este acela al modului de structurare, în linii generale acelaşi. Dar s-a văzut că situarea contextuală (semiotică, adică luînd în calcul absolut toate elementele: de plasare în epocă, de enciclopedie culturală, de pragmasemantică etc.) evidenţiază diferenţele. În concluzie, discursul literar este evident unul nonmarcat retoric, nu pentru că ar prezenta accidental elemente retorice, cum am spus mai sus, ci pentru că – în esenţă – intenţia, ca şi finalitatea lui, este *să placă*, nu să convingă. Dar este la fel de evident că se detaşează net şi de toate celelalte discursuri nonmarcate retoric. O reţetă medicală, de pildă, sau o reţetă culinară, sînt texte/discursuri nonmarcate retoric, deoarece nu stă în intenţia medicului să prescrie într-un mod argumentativo-expresiv un tratament sau în cea a specialistului gastronom să descrie modul de preparare a escalopului cu ciuperci respectînd regulile retoricii. E greu să ne imaginăm, de exemplu, că gastronomul în cauză prevede şi preîntîmpină în reţeta sa, printr-un paragraf *refutatio*, eventualele comentarii negative ale unei gospodine experimentate sau ale unui confrate. O astfel de reţetă poate fi cel mult de o expresivitate involuntară[1], dată –

[1] Despre expresivitatea involuntară a unor texte diverse vorbeşte Eugen Negrici, de exemplu, în *Imanenţa literaturii*.

să zicem – de distanţa în timp (aroma culinară va fi coroborată uneia lingvistice[1]). Or, această expresivitate involuntară este departe de a se constitui în caracteristică a unui text literar sau cu valenţe literare, căci despre valoare argumentativă (adică retorică) nici nu poate fi vorba.

Această distincţie ni s-a părut a fi necesară, mai ales în condiţiile în care unele încercări tipologice tratează laolaltă discursuri de facturi uneori extrem de diferite, criteriile nefiind totdeauna funcţionale sau conforme cu „obiectul" clasificat. În cele ce urmează vom prezenta critic clasificarea discursurilor retorice propusă de Gheorghe Mihai în lucrarea *Retorici moderne şi retorici tradiţionale*, citată în unele din capitolele anterioare nu de puţine ori. Alegerea acestei clasificări (op. cit., p. 51 şi passim) este motivată tocmai de faptul că am citat de atîtea ori din lucrarea care o conţine, încît credem că am trezit interesul cititorilor noştri să o parcurgă integral, în cazul în care nu o cunosc deja. Clasificării supuse atenţiei aici i se poate aduce o singură obiecţie (luînd în considerare atît cît este realizat şi nu ce scapă, probabil, din vedere, căci altfel, orice clasificare este perfectibilă), anume că amestecă lucrurile. Tratează uneori nediferenţiat discursuri care nu se pot subsuma aceluiaşi criteriu. Pentru un aspect organizat al prezentării noastre analitice, facem precizarea că fiecărei grupe de specii de discurs retoric delimitate de autorul menţionat îi va corespunde un scurt comentariu al nostru[2].

I. După natura limbajului utilizat, discursul retoric este:

1. *poetic* (de ex., *Satira III-a* de Eminescu, *Pendulul lui Foucault*, de Eco);
2. *categorial* (în ştiinţe, de ex., *Droit civil* de J. Carbonnier, *The Origin of the Universe* de J. D. Barrow);
3. *conceptual* (în filozofie, de ex., *Omul* de P. Ţuţea, *Scrisori despre logica lui Hermes* de Constantin Noica);
4. *cotidian* (în ziaristică, în reclamă şi publicitate, etc.).

➢ Sînt mai multe reproşuri de făcut în cazul acestei grupe. Se aşază sub acelaşi criteriu

[1] Iată cum „sună", pentru noi contemporanii, o reţetă culinară din epoca brîncovenească, oferită de stolnicul Constatin Cantacuzino, pasionat de gastronomie: „Să ei stridiile dupre ce le vei spăla bine, să le pui pe grătar, să le frigi. Decii scoate-le coaja // cea deasupra şi o dăzlupéşte dupré didesupt. Deci pune-i piper, zeamă de năramză acră şi cu apa lor ce-şi lasă, calde, le du la masă." (*O lume într-o carte de bucate*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997, p. 119).

[2] Am intervenit în pasajele citate cu minime, dar necesare, corectări ce ţin de ortografie sau de punctuaţie.

discursuri funciar diferite tocmai de discursul retoric, cel puţin primele două. Toate tipurile corespund, mai degrabă, unui stil funcţional marcat sau nonmarcat retoric. Primul este o specie încadrabilă stilului beletristic (nici exemplificările nu sînt tocmai fericite: un poem satiric de factură preponderent romantică şi un roman modern, cu intrigă de tip poliţist şi polifonic la nivel tematic). Nu reluăm aici discuţia legată de retoricitatea, în sens clasic (de persuadare argumentativă), a discursului literar (vezi supra). Al doilea discurs aparţine stilului ştiinţific, care este cel mai nonmarcat retoric discurs, dat fiind că nu avansează opinii-teze, ci prezintă o demonstraţie realizată pe baza unor inducţii/deducţii logice şi care este, de regulă, verificabilă empiric. Cel de-al treilea discurs poate fi retoric nonmarcat în diverse grade, în funcţie de direcţia/şcoala... filozofică de care aparţine autorul (stilul se decide în funcţie de aceiaşi factori[1]). În fine, ultimul tip poartă o denumire vagă şi care nu justifică adunarea laolaltă a discursului publicistic, acesta avînd caracteristici specifice, şi a reclamelor de toate tipurile. Şi discuţia ar putea continua, dar ne-am lungi prea mult.

II. După materia scopului urmărit de autor (cuvîntător, retor, cum îl numeau anticii):

1. *demonstrativ* (de laudă sau de descalificare, de ex., *Cîntarea României* de Alecu Russo, *Tragedia iugoslavă* de Valentin Lipatti);
2. *deliberativ* (de ex., *Pericolul rus* de Tache Ionescu, *Dreptul de a hotărî soartei noastre* de Nicolae Iorga şi, în general, orice discurs parlamentar);
3. *judiciar* (de ex., discursurile avocatului Cicero, avocatului Delavrancea).

- Aceasta este clasificarea clasică, propusă de Aristotel, doar că pentru prima categorie se preferă denumirea *demonstrativ* în loc de *epidictic*[2]. Unele exemplificări ni se par iarăşi nu tocmai adecvate(de exemplu: *Cîntarea României*, text literar – cu virtuţi oratorice, e adevărat, dar literar – pentru discurs demonstrativ de laudă). Şi, deşi este o chestiune de amănunt, menţionăm ca inoperantă pentru unele dintre exemplificări paranteza din

[1] În principiu, ar trebui să ţină de stilul ştiinţific; dacă ne gîndim însă la diversele orientări şi direcţii filozofice, lucrurile se schimbă: se pot încadra strict în stilul ştiinţific textele filozofice blagiene, de pildă?

[2] Termenii nu acoperă, de fapt, aceeaşi noţiune – nu se identifică. Vezi la V. Florescu o discuţie a acestui aspect în *Retorica şi neoretorica. Geneză, evoluţie, perspective*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1973.

enunţarea criteriului (cf. „cuvîntător, retor, cum...").

III. În raport de public:

1. *extensional*:
   a) *nedeterminat*, cum ar fi discursul poetic sau cel cotidian (de ex., "Laudă Mariei de Orleans" de Villon are un public nedeterminat, deci discursul este nedeterminat, pentru că poetul nu se adresează Mariei de Orleans, în fond; cînd insistă argumentativ; în pofida unui relativ prezenteism, discursul ziaristic e nedeterminat)[1];
   b) *determinat*, cum ar fi discursul „demonstrativ" sau cel conceptual (de ex., poemele de laudă ale lui Vadim Tudor, dedicate lui Ceauşescu, au un public determinat);
2. *intenţional*:
   a) *omogen*, cum ar fi discursul judiciar sau cel categorial;
   b) *neomogen*, cum ar fi eseul sau epopeea.

„Omogenitatea în conţinut a unui discurs retoric e ţinută de omogenitatea publicului", precizează autorul şi continuă cu un exemplu: „într-adevăr, în faţa instanţei de judecată, constituită din jurişti învestiţi de lege cu această autoritate, teza şi argumentarea ei se adresează numai unor competenţi formal şi informal, spre deosebire de eseurile lui Alain [sic!], care nu solicită vreo competenţă specificată, deci se adresează unui public neomogen. Aşadar, „publicul determinat, cum s-a putut deduce, e fie un grup oarecare, omogen sau nu, fie o singură persoană, ca şi în cazul unei scrisori, a unui memoriu, a unei cereri".

- Şi aici reproşurile sînt multe. Ne limităm însă la a semnala un viciu de formulare (?): nu înţelegem „opoziţia" (căci ar fi trebuit să fie o opoziţie) *extensional* / *intenţional*. Aici intervine un blocaj al receptării intenţiilor clasificatorii ale autorului (chiar dacă presupunem că e o greşeală de tipar şi citim *intensional*, lucrurile tot nu se lămuresc: nu se explică nicăieri cu ce accepţie sînt folosite cei doi termeni).

IV. După forma de adresare, discursul retoric este:

1. *oral* (de exemplu, expunerea liberă, cum procedează adevăratul retor);

[1] Exemplele apar la autorul citat după grupa de la acest al treilea criteriu. Pentru a respecta schema de prezentare anunţată, am aşezat exemplele după tipul respectiv.

2. *citit* (de exemplu, citirea cursului de către profesor);
3. *scris* (de exemplu, o scrisoare, o cerere).

- Subclasele de la această grupă justifică acest criteriu al formei de adresare (cel puţin 1 şi 3), dar exemplificările sînt iarăşi inadecvate. Sînt fie generale şi deci, total irelevante (orice discurs oral este o expunere liberă, iar precizarea „cum procedează adevăratul retor" – ce parcă trădează o nostalgie a vremurilor apuse – face pereche „tendenţioasă", dacă nu ar fi amuzantă, cu „citirea cursului de către profesor"), fie neinspirat alese şi deci, puţin relevante (discurs scris – o scrisoare: ce fel de scrisoare?; cererea – de ce o cerere, cînd sînt atîtea discursuri, autentic retorice, scrise?).

V. După criteriul contactului cu publicul:

1. *direct* – cazul *face to face* utilizator-public (expunerea liberă a profesorului în clasă, a avocatului în instanţă, a deputatului la tribuna parlamentară, a politicianului la miting), dar pare tot direct cînd se utilizează microfonul, radioul, televiziunea (mesajul primului ministru către naţiune, chiar înregistrat pe bandă). Autenticul utilizator e cel care (se) expune în faţa unui public, are curajul, puterea, abilitatea, inteligenţa, talentul să (se) confrunte cu publicul viu, concret, dinamic. Chiar dacă e tot direct, discursul retoric prin intermediul radioului sau televiziunii se adresează unui public prezent – absent [...].
2. *indirect* – discursul oral poate fi şi indirect, cum sînt toate discursurile scrise; care ar fi sensul "Meselor Rotunde" […] între persoane care discută între ele iar publicul le urmăreşte la televizor? Cînd A expune lui B cutare opinie a sa, argumentînd-o, sub privegherea camerei de luat vederi, cui expune de fapt? Publicul radio şi telespectator nu este publicul de la teatru, ci publicul de persuadat, de sedus sau de incitat, în chip indirect.

- Această grupă ni se pare a fi în regulă, iar exemplificările comentate sînt interesante şi pertinente (mai puţin patosul cu care se face apologia „autenticului utilizator", căci nu vedem, de exemplu, despre ce fel de curaj ar fi vorba, cum ar putea sau ar trebui să se adreseze un prim-ministru *direct* întregului popor (!), într-o chestiune de maximă importanţă pentru ţară, altfel decît prin intermediul televiziunii).

VI. După intenţia utilizatorului, discursul retoric este:

1. *persuasiv*;
2. *seductiv*;
3. *incitativ*.

- Această grupă, de tipuri delimitate după criteriul intenţiei autorului, ni se pare a fi cea mai interesantă şi cel mai bine argumentată. De altfel, am şi prezentat-o în primele capitole ale lucrării noastre, aşa că nu reluăm aici argumentele şi exemplele autorului.

Odată cu discutarea categoriilor *seductiv*, respectiv *incitativ*, era de la sine înţeles că se va intra în sfera ***discursului manipulator***. Autorul de care ne ocupăm face cîteva precizări pertinente pentru acest tip de discurs. El vorbeşte de *legea disconfortului în manipulare*, *disconfort psiho-logic* care se iveşte, ca şi confortul, „postoperativ, ca rezultat al autoreflecţiei publicului" (op. cit., p. 55). Mai remarcă, aparent paradoxal, şi că vina în manipulare aparţine publicului care, atunci cînd se plînge că este manipulat, îşi recunoaşte, de fapt, „incapacitatea de a sesiza la timp manipularea" (ibidem). Pentru că discursul manipulator este un tip aparte de discurs retoric, care îşi însuşeşte – mai bine zis – tehnicile retorice fără a fi un discurs retoric autentic (din perspectiva persuadării rezonabile ca trăsătură de bază), considerăm necesară prezentarea principalelor lui caracteristici[1].

Manipularea prin comunicare a destinatarului mesajului se realizează prin anumite ***„strategii" ale limbajului*** şi care sînt, în cea mai mare parte, ***stratageme***: de ***distorsionare*** sau de ***malversaţiune a comunicării***. Pe ***plan lexical***, stratagema include ***cuvinte-clişeu***, ***formulări stereotipe***, ***eliminări „strategice" de cuvinte***, ***învăluiri semantice***.

Aceste strategii, în forma lor paroxistică, nu sînt altceva decît expresia principiului demagogic: se spune mult, prin fraze sforăitoare, bombastice, într-o indubitabilă ***limbă de lemn***, dar – invariabil – fără a se spune nimic. A se vedea, în acest sens, orice discurs al lui Ceauşescu, de pildă (ca, de altfel, orice discurs performat de un reprezentant al unui regim dictatorial, totalitar etc.). În funcţie de intenţiile utilizatorului, discursul manipulator poate fi „benign" sau „malign", dar numai prin comparaţia discursurilor manipulatoare între ele. Discursul manipulator, fiind o alterare a codului retoric din perspectivă etică, este în esenţa lui *malign* – opusul comunicării autentice.

[1] Preluate în mare parte din Tatiana Slama-Cazacu, op. cit., p. 110.

Un exemplu „benign" de manipulare (fie şi în virtutea faptului că autorul este garantul suprem al valorilor democraţiei) este discursul lui George W. Bush, redat şi de noi în cadrul temei de autocontrol de la finele capitolului anterior. Este uşor de perceput că şi autorul acestui discurs încearcă să manevreze comunicarea în favoarea sa. El trece, cu oarecare subtilitate, de la problema atentatelor teroriste, care este a tuturor, la mandatul său de preşedinte. Miza o constituie, evident, cîştigarea simpatiei publice şi reducerea la tăcere a oponenţilor săi, cărora consideră că le dă astfel o „lovitură de graţie".

Revenind asupra aspectului etic, trebuie subliniat că pentru încălcarea normelor persuasiunii autentice vina o poartă retorii, nu retorica. Limbajul articulat a fost dat omului ca să-l înnobileze, să-l ridice din rîndul necuvîntătoarelor, nu ca să-l înjosească prin minciună. A manipula prin limbaj, a pune comunicarea subtil umană în slujba intereselor propriei persoane, fie pentru a-i induce în eroare pe alţii, fie pentru a-i determina la acţiuni care nu i-ar caracteriza în alte condiţii, este o degradare a fiinţei umane. De aceea, stăruim în convingerea (exprimată de nenumăraţi autori preocupaţi de problemele retoricii, dar şi de noi în cuprinsul capitolului al VI-lea al acestei lucrări) că una dintre sarcinile retoricii teoretice moderne este tocmai dezvăluirea acelor strategeme comunicaţionale utilizate atît în manipularea „malignă", cît şi în cea „benignă". Aceasta pentru că: "Dacă în calitate de tehnică retorica poate aservi, ca teorie ea eliberează"[1].

Rezumat:

Acest capitol reprezintă o perspectivă generală tipologică asupra discursului retoric, o încercare – aşa cum se precizează şi în titlu. Contribuţia noastră constă în introducerea distincţiei marcat/nonmarcat (retoric), aplicată pe o clasificare a unui alt autor, prezentată critic.

Bibliografie:

Gheorghe, Mihai – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Slama-Cazacu, Tatiana – *Strategii comunicaţionale şi manipularea*, Ed. Polirom, Iaşi, 2000

[1] Olivier Reboul, *La rhétorique*, apud D. Rovenţa-Frumuşani, *Argumentarea. Modele şi strategii*, Ed. Bic All, Bucureşti, 2000, p. 177.

ANEXE

ANEXA 1

REZOLVAREA TEMELOR DE AUTOCONTROL

Cap. II: Secvenţele redate corespund *exordiului* (unde se face pregătirea de punere în temă: anunţul privitor la preluarea funcţiei de prim-ministru şi constituirea noului guvern de către autorul discursului) şi *peroraţia* (care utilizează modalităţi ale *pathos*-ului, prin apelul la sentimentele patriotice ale auditoriului); discursul este unul *persuasivo-incitativ* (*incitativ*, prin dorinţa declarată de a determina auditoriul să acţioneze în conformitate cu teza-solicitare formulată de orator).

Cap. III: *Ad judicium* – extrase din unele izvoare ale cunoaşterii sau probabilităţii.

Cap. IV: Discursul se realizează într-un *mediu retoric competitiv*, fiind un discurs de tip *diplomatic* ce vizează luarea unei poziţii clare faţă de obiectul discuţiei, dar în termeni care să nu lezeze partea implicată în „negociere". Această grijă în formulare corespunde intenţiei de a înlătura orice *risc argumentativ potenţial*.

Cap. V: *Exordiu oral direct gradat*; *cheia retorică*: „Nu conferinţele politice, ci mai curînd explorările în Antarctica s-ar putea compara cu întrunirile ştiinţifice".

Cap. VIII: Contextul este cel care dezambiguizează aici termenul metaforizat: *printre nouri... trece... regina nopţii*. Nu poate fi vorba decît de un astru şi acela este luna pentru că are apariţie nocturnă. Aşadar T_1 (termenul comparat, metaforizat) este [luna], iar T_2 (termenul comparator) este [regina].

Analiza semică (a trăsăturilor semantice distinctive, pertinente) pune în evidenţă transferul selectiv de proprietăţi semantice dinspre T_2 către T_1. Conform opiniei lui Vianu (studiul *Problemele metaforei*), producerea/interpretarea unei metafore presupune conştientizarea atît a asemănărilor, cît şi a deosebirilor celor doi termeni puşi în relaţie.

Principala asemănare existentă între termenii prezentei metafore este /superioritatea/: în cazul lunii, faţă de celelalte astre (avînd, bineînţeles, Pămîntul drept referent, căruia luna îi este şi satelit), iar în cel al reginei – faţă de supuşi. Evident că asemănări mai pot fi enumerate: /paliditatea/ (regina este moartă, iar luna reflectă o lumină scăzută), /temperatura scăzută/ (dată de condiţia de neînsufleţit − pentru regină) ş.a.m.d. Principala diferenţă este aceea de regn, dacă se poate spune aşa: luna − /+ mineral/, regina − /+ uman/.

În concluzie, *luna* din versurile eminesciene, *ca rezultat al metaforizării*, va genera *un fior al misterului* (regina este moartă, moartea ţine de domeniul necunoscutului care ne intrigă pe toţi la nivel metafizic, orice formă a necunoscutului ne induce în mister), *o stare de aşteptare*, *tensiune*, *melancolie* şi, totuşi, *plină de măreţie* (sem care vine tot dinspre formula semică pentru regină) etc.

TEME DE VERIFICARE

TEMA 1 Prezentaţi, la alegere, un *exordiu şocant* şi comentaţi-l. „Sursa" poate fi oricare: un exordiu convenţional (oral/scris, direct/indirect), ilustraţia unei coperte plus titlu (subtitlu), titlul unui articol, o reclamă dintr-o publicaţie cotidiană/periodică, un spot publicitar audio/televizat (cu descrierea iconogramelor plus sloganul/comentariul lingvistic) etc.

TEMA 2 Analizaţi discursul de mai jos la toate nivelurile:

Dinamica păcii (fragment)
– discurs rostit de Nicolae Titulescu –

În interesanta lucrare a lui Woolf, **International Government**, apărută în timpul războiului înainte de constituirea Societăţii Naţiunilor, există un pasaj de care îmi amintesc mereu şi pe care, îngăduiţi-mi să-l redau pe scurt:

„Fiecare din noi s-a născut fie «realist», fie un «idealist insuportabil», cel din urmă fiind uşor de recunoscut după manifestările lui ciudate. În prima categorie vom cuprinde, pe lîngă acei domni care scriu articole de fond în ziarele noastre, pe Trasimac, Cleon, Pilat din Pont şi alţii. În a doua categorie se situează Socrate, Platon, Dedal, Voltaire *et id genus omne*. Pe lîngă aceasta mai constatăm un fapt interesant şi anume că realistul de mîine pledează, aproape întotdeauna, pentru un ţel pentru care idealistul de astăzi este luat în rîs sau spînzurat."

M-am întrebat adesea dacă acestor două categorii nu ar trebui să li se adauge o a treia, aceea a «idealiştilor înfăptuitori». Înţeleg prin aceştia pe acei bărbaţi care, asemeni gînditorilor puri tind spre absolut, dar sînt în acelaşi timp, siliţi să-şi asume răspunderea unor însărcinări politice. Ei trebuie să recunoască de aceea că, deşi orice ideal este în sine o realitate în devenire, transpunerea sa în materie se poate înfăptui numai ţinînd seama de toate elementele dependente care condiţionează realitatea umană la un moment dat şi să recunoască, totodată, că legea triumfului oricărui ideal este în legătura sa constantă cu timpul.

Vă mărturisesc că răspunsul meu la această întrebare este cu totul afirmativ. Altfel n-aş putea înţelege cum de s-ar putea disciplina forţele antagoniste care acţionează în lume. Vă mărturisesc de asemenea că credinţa mea în existenţa acestei a treia grupe de care pomeneam şi care cuprinde, aşa cum bănuiţi dv., pe creatorii actualei organizaţii a păcii este confirmată de faptul că îi văd pe aceştia expuşi la atacuri atît din partea idealiştilor, cît şi din partea realiştilor de astăzi. Primii îi acuză că nu au realizat nimic, pentru că rămîn în permanenţă legaţi de mentalitatea din trecut, iar ceilalţi le impută că ar fi vizionari şi că substituie realităţilor politice cuvinte condamnate pentru totdeauna să rămînă fără rezultat. […]

Poate că în lume nu e încă pace, însă omenirea merge în întîmpinarea ei. Pacea este în realitate un fenomen de mişcare. Ea este ceva viu care se în făptuieşte treptat. Pacea nu este nici odihnă, nici delăsare. Pacea este numai un scop, o direcţie! Dar, în direcţia aceasta, realizarea este deja conturată, iar drumul ca şi parcurs de îndată ce s-a pornit pe el.

Totul depinde de faptul ca ritmul progresului să fie asigurat.

Context:

- acest discurs a fost rostit de N. Titulescu la începutul lunii mai 1929, în Reichstag, la invitaţia „Comitetului pentru înţelegerea internaţională” din Germania;
- discursul se înscrie într-o tendinţă permanentă a diplomatului român de a folosi orice prilej pentru propagarea ideilor păcii;
- Titulescu era convins că doar existenţa şi, implicit, respectarea unei legislaţii internaţionale şi a acţiunii forţelor păcii sînt capabile să prevină războiul, iar discursurile lui erau axate tot timpul pe două idei: 1) ideea menţinerii păcii pe calea respectării tratatelor de la Versailles şi a creării sistemului de securitate colectivă şi 2) ideea apărării suveranităţii naţionale a României.

ANEXA 2

– mic dicţionar de termeni –

ab invidia (argumentum) – (lat.) *argumentul urii*, falsă demonstraţie menită, sub pretextul apărării adevărului, să stîrnească ura activă împotriva părerilor altora sau să-i compromită pe nedrept.

a contrario (argumentum) – (lat.) mod de argumentare analogică prin conchidere de la contrariu (*a contrario*) la contrariu: dacă lui A îi corespunde B, lui nonA este probabil să-i corespundă nonB. V. **a fortiori** şi **a pari**.

ad (per) absurdum (reductio sau **demonstratio)** – (lat.) (*reducerea* sau *demonstraţia*) *la* (*prin*) *absurd*. Raţionament sau argumentare prin reducere la absurd (sau la imposibil), care dovedeşte adevărul unei propoziţii prin falsitatea evidentă a unei consecinţe rezultate din propoziţia contradictorie.

ad rem (argumentum) – (lat.) mod de argumentare care nu depăşeşte limitele intrinseci ale obiectului disputei (*res*), cum fac argumentaţiile de tipul **ad hominem** (argument explicat în cap. al III-lea).

a fortiori – (lat.) [*Dintr-un motiv*] *mai puternic*, *cu atît mai mult*. Mod de argumentare prin care ceea ce este demonstrat pentru un caz se extinde la alt caz care prezintă, faţă de primul, motive mai puternice de a fi „cu atît mai adevărat”. V. **a pari** şi **a contrario**.

apagōgḗ – (gr.) în logica aristotelică: a) silogism a cărui premisă majoră este certă, dar a cărei premisă minoră este doar probabilă; b) metodă a demonstraţiei indirecte, în care valabilitatea unei concluzii se stabileşte prin asumarea contradictoriei sale şi prin demonstrarea faptului că din aceasta decurg consecinţe imposibile sau inacceptabile.

a pari (argumentum) – (lat.) [*Dintr-un motiv*] *egal*, *deopotrivă*. Mod de argumentare prin care ceea ce este demonstrat pentru un caz se transferă la un altul care are raţiuni identice sau analogice, adică de aceeaşi forţă, de a fi adevărat. V. **a fortiori** şi **a contrario**.

apodictic – (gr. *apodeiknumi* „eu demonstrez”) care sau ceea ce este în mod incontestabil valabil, care nu poate fi combătut; o afirmaţie **a.** este adevărată în mod necondiţionat, adevărul ei constituind o necesitate logică. Aristotel a numit **a.** acele *judecăţi* care nu pot fi contestate întrucît sînt rezultatul unei *demonstraţii*. Kant a considerat ca **a.** acele judecăţi în care afirmarea sau negarea *predicatului* este considerată ca necesară (de exemplu, judecata „Orice cerc are un centru” este o judecată **a.**).

aporía – (gr.) *lipsă de resurse*; *dificultate*, *impas*, *perplexitate*. Termenul este strîns legat de mersul discuţiei din dialogurile platoniciene şi desemnează adesea incapacitatea de a decide între două argumentări contradictorii.

a tuto (argumentum) – (lat.) mod de argumentare analogică întemeiat pe transferul de certitudine de la ceea ce este sigur (*a tuto*) la ceea ce nu are acelaşi grad de certitudine.

baculinum (argumentum) – (lat.) *argumentul bîtei*, prin care s-ar dovedi existenţa lumii exterioare lovind pămîntul cu o bîtă. Ironic, semnifică folosirea forţei în locul oricărui argument.

contradictio in adjecto – (lat.) *contradicţie în atribuirea unei calităţi*; incompatibilitate dintre un termen şi cel căruia i se adaugă nemijlocit; contradicţie intrinsecă.

contradictio in subiecto (sau **in re)** – (lat.) *contradicţie înăuntrul subiectului* atunci cînd el întruneşte elemente incompatibile (contrarii sau contradictorii).

contradictio in terminis – (lat.) *contradicţie în termeni*; contradicţie care se manifestă prin însăşi forma (= expresia lingvistică a) termenilor între care există sau care o includ.

contrapositio – (lat.) *contrapoziţie*; o formă de **conversio** (lat. *conversiune*) constînd în negarea contrariului propoziţiei convertite: 1. Orice A este B > Orice nonB este nonA; 2. Dacă A este adevărat, B este adevărat > Dacă B este fals, A este fals.

deducţie – formă de *raţionament* în care *concluzia* rezultă cu necesitate din *premise* (v. şi **silogism**, ca tip fundamental de **d.**); **d.** presupune **inducţia**, aceasta din urmă realizînd ridicarea cunoaşterii de la cunoştinţe factuale la concepte, de la individual la general, operaţie care furnizează premisele pentru **d.** Astfel, **d.** şi **i.** sînt inseparabile, între ele existînd o *unitate dialectică*. Bazele teoriei **d.** au fost puse de Aristotel, prin doctrina despre *silogism*, fiind apoi dezvoltate de Descartes şi, mai ales, de Leibniz. Teoria **d.** s-a dezvoltat, de asemenea, pe baza cercetărilor de *logică simbolică*.

de jure/de facto – (lat.) *de drept* / *de fapt*; opoziţie între ceea ce se enunţă drept necesar şi ceea ce se enunţă drept factual sau contingent.

deliberativ – *discuţie/discurs* ~ dezbatere în urma căreia se ia o decizie.

demonstratio per oculos – (lat.) *demonstraţie prin mijlocirea ochilor*, adică prin caracterul de evidenţă al percepţiei.

dialectică – (gr. *dialektike* < *dia* „cu” + *legein* „a vorbi, a discuta”) teorie generală a principiilor *devenirii* naturii, societăţii şi gîndirii; teorie şi metodă de cunoaştere a *existenţei*. Principiile fundamentale ale d. sînt: *unitatea şi opoziţia contrariilor*, *trecerea schimbărilor cantitative în schimbări calitative* şi *negarea negaţiei*.

dóxa – (gr.) *opinie*, *presupunere*; cunoaştere incertă, neverificată, întemeiată pe cunoaşterea sensibilă sau pe premise contingente şi opusă cunoaşterii certe (*epistḗmē*).

entimemă – 1. (în logica aristotelică) *silogism retoric* care avea, în mod obişnuit, premise probabile şi era întrebuinţat pentru convingerea oamenilor, nu pentru transmiterea cunoştinţelor; 2. (în logica clasică) *silogism* în care fie una dintre premise este evitată, fie una dintre premise sau concluzia nu este formulată explicit.

epagōgḗ – (gr.) *inducţie*; desemnează, în logica aristotelică, procesul obţinerii unei propoziţii universale prin inducţie, adică prin intuirea universalului în particularul sensibil şi nu (aşa cum apare la Bacon şi în gîndirea modernă) prin trecerea de la fapte particulare la lege.

epicheremă – 1. (în logica aristotelică) denumire a silogismului *dialectic*, în opoziţie cu silogismul *apodictic* sau cu cel *eristic*; 2. (în logica ulterioară) argument de tip polisilogistic (cu mai multe judecăţi decît trei) în care cel puţin una dintre premise este o **entimemă**.

epidictic – care serveşte la o demonstraţie.

eristică – (gr. *eristikos*, de la *erizein* „a discuta în contradictoriu") desemnează: 1. artă a disputei care foloseşte argumente subtile sau recurge la artificii sofistice; 2. nume dat concepţiei Şcolii din Megara, datorită înclinării acesteia spre controverse.

euristic – (gr. *heuriskein* „a afla") termen care se aplică metodelor şi regulilor descoperirii şi ale *invenţiei*. Ca *ars inveniendi*, **e.** a fost întemeiată prin lucrările lui Pascal, Descartes, Leibniz, Bolzano ş. a. În actualitate, **e.** este o ramură specială a metodologiei ştiinţei, avînd ca obiect metodele şi tehnicile de inovaţie intelectuală.

exclusi tertii principium – (lat.) *principiul terţului exclus*; deşi formulat limpede de Aristotel, pînă la Wolff şi la Baumgarten (care i-a dat numele *lex exclusi tertii*) nu a fost net distins de principiul noncontradicţiei, al cărui corolar nemijlocit şi explicitare este. Conform acestui principiu, nu există un al treilea statut ontologic intermediar între existenţă şi nonexistenţă. În plan logic, principiul enunţă că dintre două propoziţii contradictorii una este adevărată şi alta falsă, cu excluderea absolută a unei a treia ipoteze (că amîndouă ar fi adevărate sau amîndouă ar fi false).

ex concessis (argumentum) – (lat.) metodă indirectă de argumentare prin acceptarea provizorie a tezei adversarului pentru a-l pune în contradicţie cu sine însuşi sau a-l determina să accepte ceea ce doreşte să respingă.

ex contingente necessarium – (lat.) *din contingent, necesar*; eroare constînd în trecerea abuzivă de la contingent la necesar, în considerarea drept necesară a unei entităţi contingente.

ex falso quodlibet – (lat.) *din ceva fals* [*rezultă*] *orice*.

ex mere negativis nihil sequitur – (lat.) *silogismele cu două premise negative nu produc nici o concluzie*.

ex mere particularibus nihil sequitur – (lat.) *din două premise particulare nu rezultă nici o concluzie*.

ex silentio (argumentum) – (lat.) *prin tăcere*; mod de argumentare întemeiat pe tăcerea adversarului care nu neagă afirmaţia enunţată.

ex vero nunquam sequitur falsum – (lat.) *din premise adevărate nu se poate deduce niciodată o concluzie falsă*.

fallacia – (lat.) *sofism*; tip de raţionament eronat care are (voit sau nu) aparenţa corectitudinii şi a adevărului. În logica aristotelico-scolastică sînt distinse două tipuri fundamentale de *fallaciae*: **fallacia dictionis** (sofisme lingvistice) şi **fallacia extra dictionem** (sofisme extralingvistice).

ignoratio elenchi – (lat. din gr.) *ignorarea subiectului*; sofism extralingvistic constînd din ignorarea sau neluarea în consideraţie tocmai a lucrului care trebuie dovedit împotriva unui adversar, de unde demonstrarea sau respingerea altui lucru decît cel în discuţie.

ignotum per ignotus – (lat.) *necunoscut prin necunoscut*; sofism extralingvistic constînd în dovedirea unui lucru necunoscut prin altul, tot necunoscut.

inducţie – v. **deducţie** (şi **epagōgḗ**).

modus essendi / praedicandi – (lat.) *mod de a fi*; determinare categorială a existentului / *mod de a predica*; tip de predicaţie categorială corespunzător unui anumit *modus essendi* (modurile de a fi sînt proporţionale modurilor de a predica).

modus ponens/tollens – (lat.) în logica secolului al XVII-lea, acestea sînt numele celor două moduri ale *silogismului ipotetic*. *Modus ponens*, afirmînd realitatea antecedentului, afirmă şi realitatea consecinţei lui (adică o *pune*); *modus tollens*, negînd realitatea consecinţei, neagă şi realitatea antecendentului ei (adică o *ia* „tollit").

petitio principii – (lat.) *întoarcerea la enunţul iniţial*. 1. Eroare logică constînd din a folosi, în vederea demonstraţiei, un echivalent sau sinonim a ceea ce se urmăreşte să fie demonstrat. În alţi termeni, eroarea constă în a considera admisă, sub o formă uşor diferită, însăşi teza de demonstrat.

predicaţie – (în logica clasică) afirmarea sau negarea unui *predicat* despre un subiect; *judecăţile de predicaţie* sînt acele judecăţi elementare (necompuse din alte judecăţi), de forma *S* este *P* (în opoziţie cu judecăţile de relaţie), care pot fi descompuse doar în doi termeni, *subiectul* şi *predicatul*, legaţi printr-o copulă (care poate exprima incluziunea, apartenenţa, echivalenţa etc.).

saltus in probando – (lat.) *salt în demonstraţie*, omiterea, voită sau nu, a unei etape necesare a

demonstraţiei.

silogism – tip fundamental de *raţionament* deductiv, în care dintr-o judecată de predicaţie universală derivă cu necesitate o nouă judecată de predicaţie prin intermediul unei a treia judecăţi de predicaţie. Astfel, din judecata „Toate vertebratele care îşi alăptează puii sînt mamifere", prin intermediul judecăţii „Toţi liliecii sînt vertebrate care îţi alăptează puii", rezultă cu necesitate o nouă judecată: „Toţi liliecii sînt mamifere". Acesta este un *silogism categoric*, pentru că este compus din *judecăţi categorice*. Un silogism este, de regulă, compus din trei judecăţi: prima – *premisa majoră*, a doua – *premisa minoră*, iar a treia care este inferată din primele două – *concluzia* (*teza*). *Predicatul* concluziei („mamifere") se numeşte *termen major*, acesta regăsindu-se în *premisa majoră*. *Subiectul* concluziei („liliecii") se numeşte *termen minor* şi se regăseşte în *premisa minoră*. Al treilea termen („vertebrate care îşi alăptează puii") se numeşte *termen mediu* şi apare numai în premise. Actul de mediere prin *tranzitivitate* efectuat de termenul mediu, datorită naturii sale universale, constituie operaţia logică fundamentală caracteristică silogismului. Corectitudinea **s.** este dată de respectarea *legilor generale* ale **s.**: 1) *legi ale termenilor* – a) orice **s.** corect are trei şi numai trei termeni; b) într-un **s.** corect, termenul mediu este distribuit în cel puţin una din premise; c) nici un termen nu este distribuit în concluzie dacă nu a fost distribuit în premise şi 2) *legi referitoare la judecăţi* – a) într-un **s.** categoric corect, din două premise afirmative rezultă o concluzie afirmativă; b) una dintre premise este totdeauna afirmativă; c) una dintre premise este totdeauna o judecată universală; d) dacă una dintre premise este o judecată negativă, concluzia este tot o judecată negativă, iar dacă una dintre premise este o judecată particulară, concluzia este şi ea o judecată particulară. În funcţie de poziţia termenilor în premise, se disting 4 *figuri silogistice*, iar în funcţie de calitatea şi cantitatea judecăţilor componente, în cele patru figuri se disting 19 *moduri silogistice* prime corecte (**S.** a fost descoperit de Aristotel, care a elaborat totodată şi teoria sa completă).

sofism – v. **fallacia**

ANEXA 3

CLASIFICAREA FIGURILOR DUPĂ GRUPUL μ

A. METAPLASME (nivelul **fono-morfologic**) – în antichitate, aceste figuri sînt „greşeli în compoziţia sonoră corectă a cuvîntului" şi poartă numele de *barbarisme*; ca trăsătură a *licenţei poetice* (deci a intenţiei expresive) însă, se numesc *metaplasme* şi se clasifică (precum şi figurile corespunzătoare celorlalte niveluri) după cei patru operatori logici: *suprimare* (sau *subtracţie*), *adjoncţie* (sau *adiţie*), *suprimare-adjoncţie* (sau *substituţie*) şi *permutare*.

I. SUPRIMAREA

1. *Parţială*

afereza – suprimarea unui sunet sau a unui grup de sunete aflat în *poziţie iniţială* într-un cuvînt: (a) stîmpăra (în loc de *a **a**stîmpăra*);

apocopa – idem, în *poziţie finală*: „Şi doamnele grăbit au prins / Să se grăbească dinadins / Ca niciodat'" (Coşbuc);

sincopa – idem, în *interiorul cuvîntului*: cel'lalt (în loc de *cel**ă**lalt*); prin sincopă s-a ajuns şi la forme gramaticalizate: *parcă* (de la par'că din *par**e** că*), *uite* (de la uit'te din *ui**tă**-te*) etc.;

sinereza – fenomen de *coarticulaţie*, contrar **dierezei**, care reprezintă *unirea a două vocale într-un diftong sau monoftongarea* (cînd se pleacă de la un diftong): reu-ma-tism (în loc de *re-u-ma-tism*), flui-ram (în loc de *flu-ie-ram*), sară (în loc de *seară*). O varietate de sinereză este **sinalefa**, *fuziunea dintre vocala finală a unui cuvînt şi vocala iniţială a cuvîntului imediat următor*, *formîndu-se astfel o singură silabă*; suprimarea se poate realiza prin căderea uneia dintre vocale sau prin contopirea celor două în una singură: fr. l'arbre (în loc de *le arbre*), „Lună, tu, stăpîn-a mării, pe a lumii boltă luneci / Şi gîndirilor dînd viaţă, suferinţele întuneci" – Eminescu (fuziunea apare aici din necesităţi de versificaţie, trebuia respectată măsura de 16 silabe);

2. *Completă*

deleaţia şi **albirea** (*blanchissement*) – pentru ilustrarea acestor metaplasme apelăm chiar la autorii *Retoricii generale* (Ed. Univers, Bucureşti, 1974, p. 73 – 74): „[…] orice suprimare poate fi completă. Obţinem astfel pur şi simplu **deleaţiunea** cuvîntului, marcată în frază printr-o anumită inflexiune melodică, reprezentată tipografic în mod convenţional prin trei puncte de suspensie

[subl. n.]. Citǎm acest exemplu luat din Céline: *"Je crois que je serais emporté tout doucement… J'ai idée ainsi… foi dans l'ombre…"*, şi amintim cǎ *Le petit* (*Micuţul*) al lui Georges Bataille începe astfel: *"…fête à laquelle je m'invite seul, où je casse à n'en plus finir le lien qui me lie aux autres"*. Evident, nu se poate vorbi de deleaţiune decît atunci cînd redundanţa [contextul; n. n.] e destul de mare [explicit; n.n.] pentru a suplini absenţa oricǎrei indicaţii. Pe de altǎ parte, cum am mai arǎtat, operaţia de suprimare completǎ are rezultate identice în toate cele patru coloane: *deleaţiunea* e şi *elipsǎ*, şi *asemie*, şi *tǎcere* [subl. n.]. Se poate chiar susţine cǎ e mai mult o figurǎ de conţinut decît o metabolǎ a formei, pentru cǎ tipul de redundanţǎ care intrǎ în joc e adesea de ordin semantic." Într-o notǎ de subsol se lǎmureşte şi **albirea** (p. 73): „Prezenţa unei punctuaţii nu e, evident, necesarǎ. Iatǎ un exemplu de *albire*, luat din Claudel: *Quand je comprendrais tous les êtres / Aucun d'eux n'est une fin en soi, ni / Le moyen pour qu'il soit* _____ *il le faut*" – sublinierea (linia continuǎ dintre *soit* şi *il*) nu apare, evident, în textul original; am introdus-o pentru a marca spaţiul grafic, lǎsat intenţionat liber de cǎtre autor, care reprezintǎ *albirea*. Aşadar, metaplasmele se pot realiza şi la nivel grafic; în mǎsura în care poartǎ o semnificaţie, semnele tipografice se numesc ***grafeme***, prin analogie cu *fonemele* (sau ***metagrafe***, pentru consecvenţa denumirilor diverselor tipuri de metabole), trǎsǎturile lor distinctive purtînd, tot prin analogie (de data aceasta cu termenul *seme*), denumirea ***feme***.

II. ADJONCŢIA

1. Simplǎ

proteza – adǎugarea unui sunet sau a unui grup de sunete la *începutul unui cuvînt* (dacǎ elementul/grupul adǎugat este un morfem, atunci metaplasma se numeşte **prefixaţie**, varietate a **afixǎrii** alǎturi de **sufixaţie** şi **infixaţie**). Autorii citează, ca exemplu pentru proteză, un vers al lui Queneau: *"Sur le nable les nrous nretiennent les nracleus"* şi pentru prefixaţie: *détrancher* (*a despinteca*), *s'entre-regarder* (*a se întreprivi*) – prefixări aparţinînd unui scriitor arhaizant, ori din Gide: *prévespéral* (*prevesperal*), *suracuité* (*supraacuitate*), *inépanché* (*inconfesabil*), *réassoiffer* (*a se reînseta*); sau, adǎugînd un exemplu din literatura românǎ, la I. H. Rǎdulescu: "Încîntec sau descîntec";

paragoga (sau ***epiteza***) – idem, la *sfîrşitul cuvîntului* (idem, **sufixaţie**): *avecque* (formǎ învechitǎ a prepoziţiei *avec*, exemplu de *paragogǎ*; un alt exemplu îl oferǎ folclorul românesc: „De la Sǎlcuţa mi-era-re / Bordeiu' lu Stǎnislav / Darǎ-n el cine-mi era-re?"); pentru *sufixaţie* (tot autorii): *pointelet* (*vîrfulete*), *trucmuche* (*gogomahǎr*) etc.;

epenteza – idem, în *interiorul cuvîntului* (idem, **infixaţie**): *merdre* (*rarhat*); pentru *infixaţie*, autorii îl preferă din nou pe Raymond Queneau cu fraza: *"Ainsi pensotai-je en me rendant chez Marcel"* (*Odile*) – cum *sot* înseamnă *prost*, traducerea aproximativă ar fi *mă gînd-prostiream*;

diereza – operaţie inversă **sinerezei**, ea „multiplică unităţile în interiorul cuvîntului, disociind o serie fonetică monosilabică în două silabe" (op. cit., p. 75): în versul *De la Louisiane aux deux soeurs Carolines* (Vigny), scandarea ne obligă să pronunţăm *Louisiane* în patru silabe (cf. Lou-i-si-ane), în vreme ce cuvîntul are trei (cf. Loui-si-ane), dacă nu chiar două silabe (Lui-siane);

cuvîntul-valiză – *fuzionarea a două cuvinte care au un anumit număr de caracteristici formale comune*. Fiind un tip de adjoncţie complexă şi cu mare valoare expresivă, merită citat întregul pasaj din lucrarea Grupului µ (p. 75 – 76): „*Évolution* (evoluţie) şi *volupté* (*voluptate*) au un element comun: *vol*. Se poate deci crea un cuvînt nou, *évoluption*, care le-ar include pe amîndouă. E, desigur, un fenomen de adjoncţie pentru că unul din termeni rămîne întotdeauna preponderent: cînd un personaj uşor grizat sărută cu solemnitate, iar Raymond Queneau întrebuinţează expresia *donner l'alcoolade* [subl. n.], cuvîntul *accolade* [din expr. fr. *donner l'accolade* – „a îmbrăţişa", n. n.] e mai important, pentru că îşi impune funcţia sa semantică şi gramaticală. Relaţiile sintagmatice pretind, de altfel, supremaţia unuia dintre cei doi termeni: *donner* (a da) are drept complement pe *accolade* (îmbrăţişare) şi nu pe *alcool* (alcool). Să citǎm cîteva exemple din Philippe de Marnix de Sainte Aldegonde, care, în celebrul său pamflet dă frîu liber urii împotriva facultăţilor de teologie: *cluniversité* (*clunis* – fesă + *université* – universitate), *humeversité* (*humer* – a sorbi + …), *luneversité* (*lune* – toană, capriciu + …) etc. Un tip special de cuvînt-valiză e foarte nostim denumit *cuvînt-sandviş* de către doctorul Ferdière, mare specialist în materie: e vorba de introducerea pur şi simplu a unui termen păstrat intact în interiorul altui termen. Un exemplu foarte bun: adjectivul *rajolivissant* (subl. n.; *ravissant* – încîntător + *joli* – drăguţ) care a făcut carieră în societatea tuluzană din anii '40".

2. Repetitivă

reduplicarea – a nu se confunda cu repetarea aceluiaşi cuvînt sau grup de cuvinte în frază, repetare (*geminatio*) care nu modifică forma cuvîntului însuşi, ci este o simplă formă de insistenţă;

reduplicarea *la nivel fono-morfologic are ca rezultat o unitate nouă*: *foufou* (*fou* – nebun);

insistenţa – adjoncţia repetitivă care *afectează doar o parte a cuvîntului* (un fonem, o silabă sau un morfem): *El e proooost!*, *floflotter* (a pluti, a fîlfîi şi fig. a şovăi) etc.;

rima – *recurenţa regulată a unităţilor fonice echivalente*, „omofonia ultimei vocale accentuate a

versului ca şi a fonemelor care, eventual, o urmează" (de fapt, un tip de *asonanţă*). Iată cîteva exemple:

rima-ecou: *O toi qui dans mes fautes mêmes / m'aimes / Viens vite, si tu te souviens, / viens […]* (V. Hugo

rima „couronnée" (repetată de două ori la sfîrşitul versului): *La blanche colombelle belle / Souvant je vais priant criant* (Marot);

rima „emperière" (repetată de trei ori la rînd în acelaşi vers): *Que ce remord, Mort, mord! / Ah! oui, ris-t'en Temps, tant!* (H. Morier), acesta nefiind altceva decît un caz particular de ***rimă internă***: *Je proméne au hasard mes regards sur la plaine* (Lamartine);

rima sénées (*înlănţuită* – fiecare vers începe prin acelaşi sau aceleaşi foneme; e posibil, de asemenea, ca toate cuvintele să aibă aceeaşi iniţială, recurenţa putînd fi doar grafică, precum se va vedea în primul vers dat ca exemplu – numai două consoane sînt aliterante, dar trei grafeme iniţiale se repetă): *Cerise cuve de candeur / Digitale cristal soyeux / Bergamotte berceau de miel / Pensée immense aux yeux du paon* (Eluard);

holorimele (inventate de Alphonse Allais, exemplu de distorsiune între secvenţele fonice şi cele semantice – semnificantul sfîrşeşte prin a nu mai fi distinctiv, este – aşa cum spun autorii, urma „unui conflict grafem-fonem"): *Où, dure, Eve d'efforts sa langue irrite (erreur) / Ou du rêve des forts alanguis rit (terreur!)*;

aliteraţia – repetiţie consonantică cu efect eufonic, onomatopeic sau simbolic (ilustrată deja la rimă);

asonaţa – repetiţia unei vocale accentuate în două sau mai multe cuvinte: *A fost odată ca-n poveşti / O preafrumoasă fată*;

paronomaza – „apropierea a două cuvinte paronime a căror asemănare fonetică poate fi întîmplătoare sau justificată etimologic: *traduttore*, *traditore* – „traducător, trădător"; *Cine-mparte, parte-şi face*; sin. ***anonimaţie***. Se pot asocia: a) cuvinte cu sensuri total diferite: *Il a compromis son bonheur, mais pas son honneur* (Fontanier) […], dar şi b) termeni apropiaţi semantic ori legaţi prin istorie derivativă: *La toată răscrucea e-o cruce* (Arghezi) […]." (D. S. L.); cînd paronomaza se bazează pe apropiere semantică sau generează legături contextuale de sens, este considerată mai degrabă figură lexico-sintactică; paronomaza este sursă de aliteraţie, calambur sau figuri etimologice. A fost uneori apropiată şi de **antanaclază**, dar „aceasta reuneşte cuvinte *identice* sub raport sonor şi avînd sensuri diferite" (D.S.L.), ceea ce nu se întîmplă cu *parigmenonul* sau cu *poliptotonul* (tot figuri etimologice) care, cu rare excepţii, sînt forme de joc mai mult sau mai puţin

gratuit din punct de vedere eufonic.

III. SUPRIMARE−ADJONCŢIE

1. Parţială

limbajul copiilor − nu vizează o singură trăsătură distinctivă, ci poate afecta mai multe *feme* şi, implicit, mai multe foneme din interiorul cuvîntului. Se poate realiza prin **disimilare**, **asimilare**. Aşa s-a ajuns la *oneille* (în loc de *oreille*, „ureche") al lui Ubu şi *vuvurrer* (în loc de *susurrer*, „a susura") al lui Zazie (A. Jarry). „Dacă fenomenul afectează toate sunetele cu caractere identice din secvenţa vorbită, putem obţine pastişa pronunţării şuierătoare atribuite locuitorilor provinciei Auvergne („Un chacheur chachant chacher…" − în loc de *Un chasseur sachant chasser…*, adică *Un vînător care ştia să vîneze…*), sau cîntecele amuzante cunoscute de folclorul tuturor popoarelor, în care [aproape] toate vocalele sînt reduse la una singură […], în spaniolă *Cuando Fernando septimo usaba paletón* (*Cînd Fernando al şaptelea se folosea de cheie*)[…]" (Grupul μ − op. cit., p. 79);

substituţia de afixe − substituţia poate afecta un întreg morfem: *fardal*, creat prin analogie cu substantivele în *-al* şi care fac pluralul în *-aux*, în loc de *fardeau* (povară); prin substituţia sufixului apar la Charles De Coster (*Légende d'Ulenspiegel*) substantivele: *prédicastre* (predicaţel), *guenaille* (zdrenţăroşime), *chicherie* (zgîrciobărie);

calamburul − *semnificanţii sînt identici*, *dezacordul semnificaţilor generînd echivocul* şi, implicit, *efectul umoristic* (calamburul perfect este omonimie totală); ***se exploatează intenţionat*** mai multe fenomene lingvistice: ***omonimia***, mai ales ***omofonia*** (*Banul este un nume rar* [= „numerar"] − M. Kogălniceanu); ***polisemia*** (*Înţelepciunea se obţine scump, dar şi prostia costă*), ***paronimia*** (*Service divin* [„divin"]*, service du vin* [„al vinului"] − Rabelais; *Nu cumva pentru că dl Pascaly este regesoarele* [„regizorul"] *teatrului?* − Haşdeu), ***alte figuri de stil***, ca **antonomaza**, sau ***nume proprii***: L. van Beethoven ar fi spus despre J. S. Bach *Kein Bach, ein Meer* [„Nu pîrîu, ci mare"]; sau la Haşdeu − *Ce legătură veche! / Ureche jură-ntr-un Haşdeu / Haşdeu într-o ureche* − exemplele sînt preluate după D. S. L., unde se face şi precizarea că „ambiguizarea realizată prin calambur este un bun exemplu de figură strict dependentă de contextul (extra)lingvistic;

metagrafele (*metaplasmele grafice*) − în cazul metagrafelor obţinute prin substituţia unor grafeme cu relevanţă fonetică (şi / sau fonologică) cu simboluri, semne non-grafemice, ca în „Hotel***" − „hotel de 3 (trei) stele" sau „Cre$u$" − Cresus, cu conotaţia evidentă), ieşim din domeniul propriu-zis lingvistic şi intrăm în cel semiologic pentru că un alt sistem îşi face apariţia aducînd noi

sugestii.

2. Completă

sinonimia fără bază morfologică (*sinonimie stilistică*) – este opusă sinonimiei pe bază morfologică (*partir / s'en aller* – sinonime la nivelul denominaţiei); nu este fundamental diferită de substituirea doar a unei părţi a cuvîntului, doar că generează sinonimie: *désespoir* (disperare) / *désespérance* (deznădejde); dar şi unităţi lexicale care sînt complet diferite din punct de vedere formal: *décéder* (a deceda) / *crever* (a crăpa) – nucleul semic rămîne acelaşi, dar se deosebesc printr-o marcă (există cel un puţin un context pentru un termen din care este exclusă ocurenţa celuilalt termen);

arhaismul şi **neologismul** – cazuri particulare ale sinonimiei stilistice: „în perechile *bailler – donner* (a da), *battre – dauber* (a bate), *bouter – mettre* (a împinge) avem de fiecare dată un termen referenţial nemarcat şi un termen cu o marcă suplimentară de arhaism. […] Neologismul poate fi total, cuvînt în întregime „plăsmuit"" (*Retorica generală* – op. cit., p. 84); neologie totală regăsim în exerciţiile lettriste (în care creaţia lexicală nu are de cele mai multe ori limite, alteori putîndu-se distinge pronume, verbe etc.), dar şi în păsărească atribuită de Rabelais lui Panurge: „*Prug frest frins sorgdmand strocht drhds pag...*" – astfel de creaţii se mai numesc şi **forjerii** (*născociri*, *invenţii*; asemenea creaţii apar cu frecvenţă mare la Boris Vian, făcînd deliciul cititorului: *pianocteil*, de exemplu, din *pian* şi *cocteil*); de semnalat că, la un nivel complex, substituţia se poate produce de la un cuvînt la o expresie complexă care prezintă particularităţi articulatorii asemănătoare sau viceversa (*substituţia cvasi-omonimică*): în timpul primului război mondial, unele cotidiene germane – *Tageblat* – erau cunoscute de soldaţii francezi sub numele de *tas de blagues* („grămadă de minciuni", „gogoşi") sau *truvaiurile* lui Frédéric Dard, care publica sub pseudonim (San Antonio) pagini cu frecvente expresii de tipul *émasculée contraception* (pentru *immaculée conception*);

împrumutul – citarea termenilor străini; aceste împrumuturi pot avea structuri şi funcţii foarte diferite: *Entremêler souvent un petit E così, / Et d-un son servitor contrefaire l'honnête* (Du Bellay).

IV. PERMUTAREA

1. Parţială (a cîtorva elemente)

contrepeteria (sau ***antistrofa***) – permutarea care afectează silabe întregi. Iată un poem construit în întregime din permutări fonemice şi silabice: *Alerte de Laërte / Ophélie / est folie / et faux lys; /*

aime-la / Hamlet (Michel Leiris);

anagrama – varietate mai accentuată a permutării decît **metateza** (inversarea a două sunete sau a două grupuri de sunete aflate unul lîngă altul sau la distanţă, ultimul tip mai chemîndu-se şi **hiperbat**; de ex., *aeropag, infract, poclon, potropop*): François Rabelais a scris la început sub pseudonimul Alcofribas Nasier; poate antrena un număr mare de cuvinte: celebra deviză *Révolution française – Un veto corse la finira* (Revoluţia franceză – Un veto corsican îi va pune capăt) sau anagramele aplicate propriului nume prin care Salvador Dali îşi mărturiseşte pasiunile – *Avida dollars* şi *va laid, d'or las*;

2. Prin inversiune

palindromul – permutarea unităţilor elementare (mai altfel spus, cuvinte sau sintagme care se citesc la fel şi de la dreapta la stînga: *capac*, *sus*, *François sois franc* sau versurile lui Quintilian *Signa te, signa, timere me tangis et angis! / Roma tibi subito motibus ibit amor* – anticii practicau, de altfel, ocazional aşa-numitul „versus anacyclus");

verlen-ul – cînd este destinat şi privirii, păstrîndu-se semnificaţia coerentă, vorbim de permutare în planul metagrafelor – de ex., *pătratul magic* (numit aşa, pentru că se poate citi acelaşi lucru pe orizontală şi pe verticală):

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

B. METATAXE (la **nivel sintactic**)

I. SUPRIMAREA

1. Parţială

craza (*sinereza sintactică*, *contragere*, *reducţie sintactică*) – contragerea unui substantiv sau a adjectivului său (atributul nu este obligatoriu să fie adjectiv) pentru a forma un singur cuvînt: *mini-jupă*, *mini-golf* etc.;

2. Completă

elipsa – suprimare completă, înrudită uneori cu *reticenţa*; de regulă, chiar dacă fraza este parţial văduvită de sensul ei, termenul eliptic se subînţelege: *A fost o întîlnire cum nu se poate [să fie] mai interesantă*; elipsa poate genera locuţiuni: *Asta se petrece de cînd [este] lumea* (adverbială,

„dintotdeauna"), *Este un tînăr de condiţie [bună]* (adjectivală, „educat");

zeugma – folosirea unui cuvînt (predicat, atribut, complement) într-o relaţie gramaticală cu mai multe cuvinte din propoziţie / frază (un *acord prin atracţie*), rezultînd o *incongruenţă semantică*: *Nu era de vină viaţa conului Manolache; nici gîndurile mele, răspunzătoare*;

asindetul (*asindetonul, disjuncţia*) – suprimarea cuvintelor de legătură (a mărcilor de coordonare): *Trebuiră să plece, să fugă, [şi] să scape* sau *"[fiindcă] Umblam desculţi, dîrdîiam de frig – [căci e] primăvară timpurie"* (Z. Stancu);

parataxa – raport sintactic de coordonare, realizat prin simpla alăturare a unor elemente avînd aceeaşi funcţie în propoziţie (ortografic, este obligatorie virgula); ***suprimarea punctuaţiei*** merge şi mai departe, antrenînd simbolizări ale contextului; ***poezia vizuală*** a dinamitat ordinea lineară a discursului, înlocuind-o cu o ***sintaxă spaţială*** (vezi *Caligramele* lui Apollinaire); ***ingambamentul***, specific poeziei fidele versificaţiei, reprezintă o suprimare în raport metric, este o ruptură a paralelismului între măsura silabică şi forma sintactică; ***racursiul*** este rezumarea într-un cuvînt sau într-o frază a unui întreg pasaj: *"Călători. Cunoscu melancolia piroscafelor, deşteptărilor friguroase sub un cort, farmecul peisajelor şi al ruinelor, amărăciunea simpatiilor rupte brusc. Se întoarse. Frecventă societatea şi avu din nou alte iubiri. Dar amintirea stăruitoare a celei dintîi le făcea pe toate fără vlagă; şi apoi, violenţa dorinţei, prospeţimea simţirii se pierduse."* (G. Flaubert, *Educaţia sentimentală*).

II. ADJONCŢIA

1. *Simplă* – este rezultatul a două demersuri tipice, ***digresiunea*** şi ***dezvoltarea*** (adăugarea unor elemente la ceea ce s-ar putea numi sintagme închise). Aceste figuri sînt, în genere, utilizate nu în calitatea lor de figuri de stil, ci – mai degrabă – în aceea de figuri retorice, deoarece ele pot asigura o „haină lingvistică" adecvată argumentării propriu-zise sau chiar se pot constitui în argumente de ordin retoric.

paranteza (***incidenta***) – adjoncţie de tip *digresiune* ce constă în elemente anexe, intercalate (izolate între virgule, paranteze sau linii de pauză), ce deviază fraza de la direcţia iniţială: *Spunea deseori enormităţi, drept e că nu-l ajuta nici natura, care ne provocau un soi de indispoziţie jenată, dar noi ce vină aveam?*;

concatenaţia (***înlănţuirea***) – ţine tot de *digresiune*, este o *anadiplozăîn lanţ*, ilustrează şi *poliptotonul* (prin repetarea unui termen cu variaţie flexionară): *"Dar nu puteam ochi avînd să nu*

văz, văzînd să nu iau aminte, luînd aminte să nu asemăn, asemănînd să nu judec binele…" (D. Golescu);

expletiţia, enumerarea (acumularea, foarte des de natură *sinecdotică***) şi apoziţia** – *metataxe* ce ţin de *dezvoltare*;

expletiţia este o formă de evidenţiere a unei sintagme prin adiţionarea la aceasta a unor cuvinte expletive (componente lipsite de semnificaţie; în română, adverbele de negaţie din construcţii cu sens afirmativ –*Nu l-am auzit decît pe el* sau conjuncţia *că* extinsă analogic după adverbe care nu suportă determinanţi propoziţionali – *"iar de coate nici că-mi pasă"*);

enumerarea realizează extinderea unei sintagme prin multiplicarea aspectelor sau atributelor unuia din lexemele ei: *"Je m'en vais vous mander la chose la plus étonnante, la plus surprenante, la plus merveilleuse, la plus miraculeuse, la plus triomphante, la plus étourdissante […]; enfin une chose don't on ne trouve qu'un exemple dans les siècles passés, encore cet exemple n'est-il pas juste […]"* (Mme de Sévigné);

apoziţia − în vechea retorică, anumite tipuri de **apoziţie** erau considerate *figuri de dezvoltare* (Fontanier vorbeşte de „construcţia prin exuberanţă");

hipotipoza – varietate a *acumulării*, constînd în descrierea plastică a unui personaj, obiect, etc., astfel încît caracteristici abstracte pot fi exprimate prin trăsături concrete, care le materializează sub forme expresive, uneori prin apariţia altor tropi.

exemplul – figură care ţine tot de *digresiune-dezvoltare* şi care reprezintă o specie de argument, şi anume evocarea, în spaţiul unui singur enunţ, a unui fapt istoric sau admis ca atare, util pentru a convinge; se realizează prin *comparaţie* sau *similitudine*: 1. *comparaţie* pentru evidenţierea deosebirii sau opoziţiei – „*Marcellus a restituit* siracuzanilor, *duşmanilor* noştri, operele de artă; *Verres le-a răpit aliaţilor* noştri" (Cicero), 2. *similitudine* – „Saturninus a fost asasinat, pe bună dreptate, *ca şi Grachii*" (idem); *exemplul* nu are efect retoric dacă nu este folosit ca materie a *similitudinii* şi *opoziţiei*, învelişul figurat al raţionamentului retoric.

amplificarea – figură descriptivă, tot de tip *digresiune-dezvoltare*, care constă în *repetarea multiformă* a aceleiaşi idei (v. şi **hipotipoza**); *hipotipoza*, *acumularea*, *exemplul* şi *amplificarea*, în funcţie de extensiunea lor, pot fi considerate figuri de construcţie la nivelul unei secvenţe sau chiar a întregului discurs (*metalogisme*).

2. Repetitivă

reluarea – reluarea unui verb sau a unui substantiv în scopul introducerii unor determinanţi meniţi să le precizeze sensul: *Îmi cunoscusem în sfîrşit toate rudele dinspre tată, rude de sînge deci, cu*

care acum, vrînd-nevrînd, trebuia să ţin legătura;

polisindetonul – inversul ***asindetonului***, repetiţia mărcilor coordonării, punînd în evidenţă relaţia sintactică;

armonia, metrica simetrică – în poezie, ***măsura*** şi ***paralelismul*** sînt forme de simetrie, întreţinînd o puternică redundanţă formală; în proză, ***perioada*** – simetrie la nivel frastic (dispunerea simetrică a coordonatelor în raport cu subordonatele, de regulă, de acelaşi fel);

III. SUPRIMARE-ADJONCŢIE

1. Parţială

silepsa – *acordul prin înţeles* (încălcare retorică a regulilor acordului între morfeme şi sintagme, fie că e vorba de acordul prvitor la gen, număr, persoană sau de acordul de timp);

anacolutul – cînd ***silepsa*** este produsul unei ruperi în construcţie: *"Ei cum au dat de căldurică, pe loc li s-au muiat ciolanele"* (I. Creangă).

2. Completă

chiasmul („aşezare în cruce") – ***simplu***, repetarea lexicală a cel puţin unuia din termenii simetriei (schema AB – BA): *"Toate-s vechi şi nouă toate"* (Eminescu); ***complex*** (***antimetateza***), sînt puse în paralel aceleaşi elemente lexicale, dar cu funcţiile gramaticale inversate: *"Cu zîmbetul tău dulce tu mîngîi ochii mei. / Femeie între stele şi stea între femei"* (Eminescu);

IV. PERMUTAREA

1. Parţială

tmeza („tăietură") – *formă de inserţie*, separarea unui cuvînt sau a unei locuţiuni (pe care uzajul le leagă strîns) în două elemente, prin intercalarea altor elemente: *duce-vă-ţi*, *fi-mi-re-ai al naibii*, *în ori şi ce chip*, *atît era de frumos* etc;

hiperbatul – scoaterea în afara cadrului normal al frazei a unuia dintre constituenţii ei ficşi (***dislocare sintactică***): *"Trandafiri aruncă roşii... / Trandafiri aruncă tineri"* (Eminescu);

hipalaga (***hypallagonul***) este tot o formă de *dislocare*, mai este numită şi ***epitet imposibil*** pentru că rezultă din plasarea unei determinări prin epitet pe lîngă alt determinat decît acela căruia îi este destinată (efectul este o expresie deliberat ambiguă, intenţia ludică nefiind gratuită, date fiind noile figuri pe care le creează de cele mai multe ori − metafore, cel mai adesea): *fuiorul vieţii tale de mătasă* (cf. fuiorul de mătase al vieţii tale), *drojdiile vieţii uleioase* (cf. drojdiile uleioase ale nopţii) – Arghezi, *mormane ruginii de frunze* (cf. mormane de frunze ruginii) – M. Caragiale, *Pe*

şes veşted cu tutun (cf. tutun veşted) – I. Barbu, *Păsări ca nişte îngeri de apă / marea pe ţărmuri aduce* (cf. păsări de apă ca nişte îngeri…) – L. Blaga, *Îmi atîrnă la fereastră / iarba cerului albastră* (cf. iarba cerului albastru) – Arghezi etc.;

2. Prin inversiune

inversiunea – schimbare în ordinea constituenţilor frazei (spre deosebire de dislocări, inversiunea se realizează printr-o simplă antepunere): *Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate…* (Gr. Alexandrescu).

C. METASEMEME (la ***nivel semantic***) – *figurile care înlocuiesc un semem prin altul, care produc o alterare a codului*.

I. SUPRIMAREA

1. Parţială

sinecdoca şi antonomaza generalizantă – figurile care merg de la *particular* la *general*, de la *parte* la *întreg*, de la *mai puţin* la *mai mult*, de la *specie* la *gen*; se realizează prin suprimare parţială de seme şi conferă discursului o alură abstractă: *Omul luă o ţigară şi o aprinse* (*totus pro parte* – omul pentru mîna), *"uşoară zburătoare"*, Arghezi (*genul pentru specie* – zburătoare pentru albină); se observă că ***sinecdoca*** se produce prin *alunecare referenţială* şi prin *incluziune*, adică prin selecţia unui sem central (conservă *clasemele*, *hiperonimul* îşi suprimă *hiponimele*: *animal* pentru *cal, cîine, pisică* etc.);

antonomaza generalizantă constă în suprimarea semelor individualizante ale unui nume, obiect, preferîndu-se termenul general: *X este o catastrofă* (persoană dezastruoasă), *Maria e o frumuseţe* (o fată frumoasă);

comparaţia – figură care pleacă de la existenţa unor *seme comune* (de la *asemănare*): ***comparaţii sinecdotice*** (retorica tradiţională aşeza *comparaţia*, plecînd de la acest tip care funcţionează ca o simplă prelungire a descrierii, printre *figurile de imaginaţie*, adică în seria: *etopee*, *topografie*, *prosopopee* etc): *prost ca o ciubotă*; ***comparaţii metalogice***: *obrajii ei sînt proaspeţi ca trandafirii* (termenii sînt normali semantic şi perfect compatibili); cînd atributul comun dispare, rezultatul este o ***comparaţie metaforică***: *obrajii ei sînt ca trandafirii*; acelaşi exemplu, trecînd prin suprimarea *copulei* (elementele de comparaţie – „ca" şi derivaţii lui), serveşte la ilustrarea ***metaforei in praesentia***: *trandafirii din obrajii ei* (spre deosebire de ***comparaţia metaforică***, ***metafora in praesentia*** reprezintă sintagme în care două sememe sînt asimilate contrar tuturor aşteptărilor);

2. Completă

asemia – suprimarea tuturor semelor unui cuvînt, înlocuirea lui printr-unul dintre cuvintele: *chestie*, *aia*, *asta*, *fapt*, *lucru*, *problemă* etc.; aceste cuvinte, datorită utilizării lor în nenumărate contexte, au devenit „vide semantic", ceea ce – în ciuda „polisemiei" iniţiale, conduce la nevoia de dezambiguizare prin explicitare.

II. ADJONCŢIE

Simplă

sinecdoca şi antonomaza particularizantă – figuri opuse celor generalizante; ***sinecdoca particularizantă***: *"Nu stă (aicea, ca să se bată), după cît înţeleg de la bărbi şi de la slujitori […]"* – Sadoveanu, *"dintre sute de catarge"* – Eminescu (*pars pro toto* – barbă pentru bărbat, catarg pentru corabie), *"Bolliac cînta iobagul"* – Eminescu (*singularul* pentru *plural*), *"Optzeci de ani îmi pare în lume c-am trăit"* – idem (o *cantitate determinată* pentru una *nedeterminată*); ***antonomaza particularizantă*** reprezintă întrebuinţarea unui *nume propriu pentru categoria de persoane* pe care o ilustrează: *X e un Adonis / Harpagon…* (un bărbat foarte frumos / un zgîrcit);

arhilexia (*arhilexemul* creat de contextul în care este inserată figura cumulează două sensuri distincte) – denumire sub care se grupează trei figuri: **atelajul**, **antimetabola**, **antanaclaza**; efectele se datorează *polisemiei* – dubla, tripla *izotopie*; ***atelajul*** – acelaşi cuvînt cumulează cele două sensuri: *"Legănînd atîta farmec şi atîtea frumuseţi"* (Eminescu; abstractul frumuseţi are şi un sens concret, figurat, desemnînd cuplul fericit); ***antimetabola*** (mai este numită *antimetalepsă* sau *antimetateză*) – sensurile, în acest caz, rămîn asemănătoare, pe primul plan al percepţiei fiind repetarea inversă: *"Şi adînc privind în ochii-i, ţi-ar părea cum că înveţi / Ca viaţa preţ să aibă şi cum moartea s-aibă preţ"* – Eminescu (*antimetabolă parţială*), *Mănîncă pentru a trăi, nu trăi pentru a mînca* (*antimetabolă totală*); ***antanaclaza*** (calamburul *in praesentia* este şi el o *antanaclază*), ca şi în *paradox*, cuvîntul polisemantic este enunţat de două ori, cu sensuri diferite (din acestă cauză apare uneori catalogată şi ca figură etimologică, de repetiţie): *"Inima are raţiunile ei, pe care raţiunea nu le cunoaşte"* (Pascal), *"Ecoul repetă ce spui şi "ecourile" ceea ce n-ai spus"* (T. Muşatescu).

III. SUPRIMARE-ADJONCŢIE

1. *Parţială*

metafora in absentia − nu e propriu-zis o substituire de sens, ci o modificare a conţinutului semantic al unui termen; spre deosebire de metafora *in praesentia*, *metafora propriu-zisă* nu prezintă fenomenul de asimilare: *pe chipul ei, doi trandafiri* sau *Puneţi un tigru în motorul dumneavoastră* − termenul metaforic este resimţit ca atare pentru că este incompatibil cu restul mesajului, această incompatibilitate suscitînd comparaţia între termenul probabil şi cel enunţat: „obraji = trandafiri", „benzină super-cutare = tigru".

2. *Completă*

metonimia − figură ce constă într-un „transfer de nume prin *contiguitate de sensuri*" (S. Ullmann), contiguitatea putînd fi „spaţială, temporală sau cauzală"; în această privinţă, remarcă autorii *Retoricii generale*, între ***sinecdocă*** şi ***metonimie*** nu e mare diferenţă, pentru că în ambele cazuri „un lucru primeşte denumirea unui alt lucru cu care se află în contact" (P. Guirod). O definiţie satisfăcătoare ar fi: ***metonimia*** *presupune trecerea de la un termen la celălalt printr-un termen intermediar care îi înglobează deopotrivă pe amîndoi printr-o clasă non-distributivă* (proces exclus demersului metaforic). „Să analizăm, cu titlu de exemplu, fraza «Deschideţi-l pe Cezar», pronunţată de un profesor care propune în felul acesta elevilor să continue studierea lui „De Bello Gallico". Termenul intermediar va fi totalitatea spaţio-temporală cuprinzînd viaţa celebrului consul, iubirile sale, operele sale literare, războaiele, epoca, oraşul său. În această relaţie de tip Π, Iulius şi cartea sa se află într-o relaţie de contiguitate."; aşadar**, metonimia** *este figura de substituţie bazată pe contiguitate logică* şi presupune: ca la baza substituţiei semnificantului să stea o relaţie de *excluziune* sau de *co-incluziune*, o *modificare a referinţei*, un mecanism de selecţie a unui *sem lateral* şi ca termenii să existe *independent* şi în raport mai larg (pentru definirea satisfăcătoare: *relaţii de incluziune*, *modificare semantică*, *mecanism de selecţie a unui sem central*, *termeni subordonaţi şi la o distanţă mică*); clasificarea rămîne cea tradiţională (*după felul raporturilor de substituţie*): *"Şi-n fluierul de sticlă al cintezei / Să joace mîţele cu iezii"* (T. Arghezi; *cauza* pentru *efect* − *instrumentul* pentru efectul folosirii lui, *cîntecul*), *"La noi sunt lacrimi multe"* (O. Goga; *efectul* pentru *cauză* − lacrimile cauzate de suferinţă), *Am cumpărat un Dali* (*numele autorului* pentru *operă*), *Îţi dă oala pe foc* (*recipientul* pentru *conţinut*), *a bea o şampanie* (*locul* pentru *produs* − vin din podgoriile provinciei franceze Champagne), *X are cap / condei* (*numele organului / instrumentului* implicat pentru fenomenul psihic − *cap* pentru *inteligenţă* / *condei* pentru *talent*), *Bachus*, *crucea*, *Marte* etc. pentru vin, creştinism, război

(*simbolul* pentru *numele unui lucru*), *"Minciuna stă cu regele la masă"* (Al. Vlahuţă; *abstractul* pentru *concret*) – minciuna pentru oamenii mincinoşi sau pentru obişnuinţa de a minţi).

3. *Negativă*

oximoronul – este generat de *contradicţia creată de alăturarea a două cuvinte*, de obicei un substantiv şi un adjectiv: *obscură claritate*, *zăpadă arzătoare* etc. (figură frecventă în baroc); autorii tabelului precizează: „Contradicţia este absolută pentru că se produce în cadrul vocabularului abstract, domeniu al negaţiei: „minune respingătoare", „soare negru". Avem deci de-a face cu o figură în care semul nuclear al unuia dintre termeni reprezintă negarea unui clasem al celuilalt termen. De exemplu: „claritate" impune clasemul „luminos" negat în „obscur"." (op. cit., p. 177) şi continuă prin a demonstra că oximoronul este o figură *in absentia*, gradul zero în „obscură claritate" fiind „luminoasă claritate", trecerea de la „luminoasă" la „obscură" făcîndu-se prin suprimare-adjoncţie negativă; autorii mai observă că înrudirea oximoronului cu antifraza şi cu paradoxul este frapantă, ceea ce, de altfel, i-a şi determinat pe alţi cercetători să le plaseze în aceeaşi grupă, însă „oximoronul violează codul şi aparţine *de facto* domeniului metasememelor" (op. cit., p. 178).

D. METALOGISME (la **nivel logic** – „Putem admite împreună cu Genette că, în ciuda traductibilităţii lui, metasememul nu este niciodată tradus fără pierderea, dacă nu a sensului, cel puţin a unor conotaţii care îl constituie. Metalogismul este traductibil, dar, tradus sau nu, el îşi păstrează sensul. Ceea ce, de fapt, înseamnă că el este intraductibil, pentru că, fără problema codului, el „contrazice", dacă se poate spune astfel, o stare de fapt. […]. Dacă metalogismul nu afectează decît un singur cuvînt (cum este cazul, de exemplu, a numeroase hiperbole sau litote), conţinutul său semantic poate părea alterat, dar asta înseamnă că metalogismul respectiv este dublat de un metasemem. În sine, metalogismul nu face decît să transgreseze relaţia „normală" între concept şi lucrul semnificat." – op. cit., p. 197) – alterare prin cel puţin un sem nuclear (sem codificat) a contextului extralingvistic.

I. SUPRIMARE

1. Parţială

litota 1 – *diminuarea semică*, mai mult sau mai puţin, a unui lucru: se va spune, din pudoare sau menajament, *mi-eşti drag* sau *ţin la tine* cînd în realitate ai vrea să spui *te iubesc*;

2. Completă

tăcerea – *suprimarea totală a semnelor* (faţă de *litotă*, care este o suprimare parţială a semelor); este echivalentul metalogic al elipsei, deci o figură fără invariantă; cînd coincide cu o întrerupere a discursului, ***tăcerea*** poartă numele de **reticenţă**, iar dacă această întrerupere este doar provizorie, atunci se numeşte **suspensiune**; în toate aceste cazuri, codul nu este alterat, ci propriu-zis eliminat, dar o privire asupra contextului poate uneori indica ce secvenţă a fost obliterată şi chiar poate fi reconstituită.

II. ADJONCŢIE

1. Simplă

hiperbola şi tăcerea hiperbolică – inversul *litotei*, *supradimensionarea semică* a unui lucru (se spune mai mult pentru a spune mai puţin): „Dacă litota poate duce la tăcere, hiperbola nu pare să aibă o limită precisă. Putem să ni-l imaginăm pe Cyrano epuizînd toate limbile cunoscute pentru celebrarea sublimităţii nasului său. Totuşi, există o manieră hiperbolică de a trata litota. De exemplu, un fariseu care îşi petrece viaţa în templu repetînd: «Nu sînt decît un biet pescar», cînd el ştie că este un apostat bogat. Şi tăcerea poate fi hiperbolică. În faţa anumitor spectacole sau sub imperiul unei puternice emoţii, un vorbitor care, dintr-odată tace, un autor al cărui discurs se încheie cu puncte de suspensie spun prin aceasta despre emoţia lor sau despre spectacolul respectiv mai mult decît simt şi cred în sinea lor şi lasă să se înţeleagă că ar fi mai impresionaţi decît sînt de fapt în realitate. Astfel, tăcerea va fi hiperbolică de fiecare dată cînd rostul ei e să sugereze ceea ce s-ar putea spune în plus.” – op. cit., p. 201.

2. Repetitivă

repetiţia şi pleonasmul – repetarea identică a unei forme (în primul caz) sau adăugarea unei forme la o alta cu acelaşi sens (în cel de-al doilea caz); nu sînt simple forme de redundanţă, dată fiind valoarea lor expresivă pusă în evidenţă de context;

antiteza – condiţia unor antiteze „este posibilitatea unei negaţii lexicale, căreia îi convin în mod special termenii abstracţi opuşi doi cîte doi, ca dragoste / ură, frumos / urît, în timp ce termenii concreţi sînt lipsiţi adesea de termeni de opziţie. Cum sublinia Kibédi-Varga, putem opune „iubire” lui „ură”, dar niciodată „felinar” lui „brînză”. Acelaşi autor aminteşte de asemenea, după Lausberg, că termeni opuşi trebuie să prezinte un element comun, adică seme comune, prezentînd o izotopie acceptabilă, cu riscul de a cădea uneori în comic ca în următorul exemplu: *Preţurile urcă şi călătorii coboară.* […]. Să luăm din nou exemplul din Hugo: *...et tu rendras à ma tombe /*

Ce que j'ai fait pour ton berceau. Lăsînd la o parte metaplasmele *tombe* (mormînt), *ton berceau* (leagănul tău) şi metasememele, adică cele două metonimii (mormînt, leagăn), vom găsi aici cinci antiteze:

tu	*viitor*	*a restitui*	*mormîntul meu*
eu	trecut	a face pentru	leagănul tău

Seriile antitetice sînt, totuşi, unite prin aceeaşi axă semantică: legătura emiţător-receptor pe de o parte, şi mai ales, raportul de echivalenţă „ce / que", care leagă singurii doi termeni non-antitetici şi nedefiniţi ai dipticului. Acest „ce / que" funcţionează exact ca un „x" într-o ecuaţie algebrică. Luate izolat, „mormînt" şi „leagăn" n-au valoare hiperbolică. Totuşi, simpla juxtapunere are ca efect întărirea simultană a celor doi termeni opuşi. Astfel, deşi antiteza nu se bazează în mod necesar pe combinarea celor două hiperbole, ea nu are mai puţin, prin ea însăşi, un caracter hiperbolic." (op. cit., p. 203 – 204).

III. SUPRIMARE-ADJONCŢIE

1. Parţială

eufemismul – „Să ne imaginăm trei persoane la ieşirea de la un spectacol pe care l-au decretat penibil. Pentru a se exprima politicos, una dintre ele spune: „n-a fost rău", alta: „a fost magnific", a treia: „n-a fost lipsit de calităţi". Dar noi ştim că spectacolul a fost prost. Lăsînd politeţea deoparte, ele ar fi putut deci să fie de acord spunînd: „a fost penibil". Acest enunţ reprezintă gradul zero în raport cu *eufemismele* de mai înainte, diverse ca formulare, dar identice ca funcţie şi funcţionare. Forma eufemismului poate să varieze. Poate fi o litotă sau o hiperbolă. Poate să exprime mai mult sau mai puţin, dar el spune cel mai adesea mai puţin şi mai mult în acelaşi timp, adică suprimă dintr-un clar obiectiv semele considerate ca stînjenitoare sau de prisos, pentru a le substitui seme noi. O invariantă subzistă şi ea ne ajută să ghicim eufemismul, ei i se adaugă seme întîmplătoare care nu ne împiedică să-l recunoaştem, dar care-l denaturează parţial" (op. cit., p. 204 – 205).

2. Completă

alegoria, parabola şi fabula – aşa cum *antiteza* se compune adesea din *hiperbole*, ***alegoria***, la fel ca ***parabola*** şi ***fabula***, este deseori constituită din *metafore*, dar poate uneori să se sprijine pe *sinecdoce particularizante*. ***Alegoria***, ***parabola*** şi ***fabula*** sînt deci, la un nivel inferior, *metasememe*, dar *metalogisme*, la un nivel superior. Aceasta pentru că, luate literal, ele ne oferă un sens insuficient, ceea ce constituie o marcă. „Ele – spun autorii citaţi – se menţin, pe de altă parte, în domenii semantice restrînse, mereu aceleaşi, şi din această cauză parţial codificate: viaţa

pastorală pentru parabolele religioase, moravurile animalelor pentru fabule. În ce priveşte adevăratele alegorii, ele au atins un asemenea nivel de codificare, încît ar putea face obiectul unor dicţionare. Aceasta constituie o a doua marcă. În fine, contextul e o altă marcă în măsura în care pregăteşte interpretarea sensului literal ca insuficient." (p. 206; subl. n.).

3. Negativă

ironia – un *eufemism* în care *substituţia se face în favoarea negativului*: spunem ironic (a se remarca aici relevanţa intonaţiei sau, după caz, a contextului) despre un autor mediocru că *este foarte respectabil* (acelaşi lucru spus serios este *eufemism*); formal, ***ironia*** şi ***eufemismul*** se pot confunda, însă ironia ia distanţă de faptele pe care, de obicei, le neagă;

antifraza – contextul lingvistic sau extralingvistic este cel care permite perceperea abaterii şi, totodată, diferenţierea de *eufemism* cu care şi ea, ca şi *ironia*, se confundă: enunţul *Monstru mic!*, performat de o mamă într-un context afectuos, este o ***antifrază*** şi trebuie înţeles în concordanţă cu contextul; ***antifraza*** poate fi considerată o *formă de ironie în calitatea ei de „întorsătură de frază"*, cînd dă, aşadar, unei / unor fraze, contextual, un sens opus; pentru că se extinde, de regulă, la nivelul unui întreg enunţ / text mai amplu, poate fi catalogată drept o combinaţie de *figură de construcţie* şi *figură de gîndire* − iată un exemplu din I. Creangă: „De-a mai mare dragul să fi privit pe Davidică, flăcău de munte, cu barba în furculiţă şi favoriţe frumoase, cu pletele creţe şi negre ca pana corbului, cu fruntea lată şi senină, cu sprîncenele stufoase, cu ochii mari, negri ca murele şi scînteietori ca fulgerul, cu obrajii rumeni ca doi bujori, nalt la stat, lat în spete, subţire la mijloc, mlădios ca un mesteacăn, uşor ca o căprioară şi ruşinos ca o fată mare, Dumnezeu să-l ierte! că n-avu parte să se preuţească. A murit, sărmanul, înainte de vreme, înecat cu pronumele conjunctive, peritu-le-ar fi numele să le peară, că au mîncat juvaer de flăcău!" − am subliniat sintagma ce marchează *alunecarea* spre sensul opus, aceasta funcţionînd drept indiciu clar al recitirii textului anterior într-o altă cheie, întregul fragment generînd un *umor macabru*, dar, date fiind condiţiile sucombării personajului, cu atît mai delicios.

litota 2 – cînd este obţinută prin suprimare-adjoncţie este aproape de *ironie* şi *antifrază*, dar nu se confundă cu ele, pentru că acest tip de *litotă* rezultă dintr-o *dublă negaţie* (spre deosebire de *antifrază* şi *ironie* care procedează prin *negaţie simplă*). Todorov a remarcat just că această litotă se bazează pe „o punere în evidenţă a diferenţei între negaţia gramaticală şi negaţia lexicală care constituie opoziţia". Tratînd *litota 2* ca rezultat al unei duble negaţii, s-ar putea înţelege că, în fond, avem de-a face cu valoarea pozitivă şi aşezarea acestei figuri în rîndul metalogismelor obţinute prin suprimare-adjoncţie negativă nu ar avea nici o justificare. Exemplul *"...Va, je ne te hais*

point!" (Corneille; *...Pleacă, nu te urăsc de fel!*) demonstrează că, de fapt, dubla negaţie este una în lanţ (şi nu de tipul „non non A" = A), cel puţin la nivelul enunţării şi nula acela al trăirilor care sînt simultane şi contradictorii: *pleacă*, deci „te resping", „te urăsc", dar *nu te urăsc de fel*, adică „te iubesc". Printre ***metalogismele*** care neagă categoric că lucrurile ar fi ceea ce sînt, s-ar putea include ceea ce vechea retorică numea ***preteriţiune***, ***asteism*** sau ***epanortoză***; autorii *Retoricii generale* propun o *denumire-umbrelă*, ***denegaţie*** (subiectul mărturiseşte ce este prin confesarea a ceea ce nu este). Iată cîteva exemple: „Să nu cumva să credeţi că i-am purtat pică tatei!", „Dacă există un lucru pe care niciodată nu l-am vrut, acesta este moartea tatălui meu.", „Să dea Dumnezeu ca tatăl meu să trăiască o sută de ani." sau „Omul pe care l-am omorît în vis cu siguranţă că nu era tatăl meu.";

paradoxul – nu este o simplă substituţie de seme, ci o suprimare prin intermediul limbajului a unor elemente ale realului care *nu trebuie văzute*. Cînd Magritte (pictor modern) ne spune cu maliţie despre tabloul în care *vedem* o pipă „aceasta nu este o pipă", lasă adjoncţia la libera noastră alegere. Altfel ar fi stat lucrurile dacă şi-ar fi ales ca legendă a tabloului înfăţişînd o pipă: „Acesta este un far" sau „Aceasta este o pasăre" – adjoncţia ne-ar fi fost impusă. Un alt exemplu, „cuţitul fără lamă, căruia îi lipseşte mînerul" al lui Lichtenberg care a inventat un obiect cu existenţă strict lingvistică, lucru care nu ne împiedică să-i apreciem umorul (dar nu vom fi surprinşi dacă un leu sau o uşă nu au nici lamă, nici mîner).

V. PERMUTARE

Parţială

inversiunea logică şi inversiunea cronologică – tot citarea autorilor este şi în acest caz calea cea mai bună pentru ilustrare: „E dificil să citǎm exemple de permutare logică. Poate modificarea topică să fie unul dintre ele: Cezar s-ar fi putut ilustra altfel decît strateg, dacă ar fi spus: *Vici, vidi, veni!*. Cinematograful ne aminteşte mereu posibilitatea de a permuta elementele realului. Totuşi, dacă în universul fizic efectul urmează cauzei, această succesiune nu e obligatorie şi pentru limbaj. Firesc, de cele mai multe ori, e să prezentăm efectul înaintea cauzei. Metalogismul nu e flagrant decît dacă, de exemplu, povestea unui om merge de la coşciug la leagăn. Putem concepe de asemenea că o fiică îşi naşte mama sau că marea încape într-o picătură de apă. Chiar slab reprezentată, în afara limbajului suprarealist, permutarea metalogică nu-şi pierde prin aceasta interesul. Dimpotrivă, ea pare indispensabilă poetului care nu se mulţumeşte să cînte natura, ci înţelege s-o schimbe: *J'étais autrefois bien nerveux. Me voici sur une nouvelle voie: Je mets une*

pomme sur ma table. Puis je me mets dans cette pomme. *Quelle tranquillité!* (H. Michaux). Poate, într-o zi, nu se va mai vedea în magia lui Michaux decît procedeul. Experienţa lui va servi ca exemplu unor scriitori fără talent care îşi vor găsi, fiecare, mărul în care să se strecoare, chiar dacă acesta va fi o pară. Chiar de pe acum [să nu uităm că *Retorica generală* a apărut în 1970 – n. n.], retorica suprarealistă şi-a pierdut din prospeţime, dar va veni cu siguranţă o zi în care permutarea metalogică, încă surprinzătoare, va părea tot atît de desuetă cum sînt pentru noi epanortoza şi epifonemul." – op. cit., p. 215.

Notă: S-a observat că tabelul autorilor nu cuprinde în nici o „căsuţă" *epitetul*, figură a retoricii clasice. La fel, diversele tipuri de *paralelism* – *anafora*, *epifora*, *anadiploza*, *epanadiploza*, *climaxul*, *anticlimaxul* – sau nenumăratele tipuri de *comparaţii* (după alte criterii decît cel înfăţişat) şi de *metafore* etc. Acestea sînt departe de a fi omisiuni nemotivate. Autorii şi-au însoţit tabelul de paragrafe explicative şi exemplificative şi, mai mult, de capitole introductive teoretice, corespunzătoare fiecărui grup de *metabole*. Din ele, din introducerea generală şi din alte părţi ale lucrării (*Observaţii asupra etosului*, de exemplu) aflăm că intenţia membrilor acestui grup a fost să pună la dispoziţia celor interesaţi un sistem coerent şi, implicit, cu mare aplicabilitate (lucru validat, de altfel, de majoritatea cercetătorilor – vezi Plett, de exemplu, care a considerat că sistemul retoric oferit de Grupul μ este o viabilă bază de generare a unor modele estetice de interpretare). Aşadar, „omisiunile" sînt explicabile, chiar dacă pentru unii greu de mulţumit au constituit sursă de reproşuri. Dacă se oferă *principiul*, restul nu este decît pură descriere, subclasificare. De altfel, se ştie că *epitetul* este purtător de alte figuri (*metaforă*, *hiperbolă* etc.). El îşi va găsi locul în „căsuţe" în funcţie de operatorul, principiul şi nivelul pe care le implică. „Transfert de classe chiasme", prin expunerea principiului, dobîndeşte rolul de *supra-figură* care le poate explica şi pe celelalte (figuri ale *paralelismului sintactic* sau/şi *lexical*) şi aşa mai departe.

Un alt reproş adus lucrării, anticipat de altfel de autori, a fost acela al exemplelor, considerate eterogene (şi tocmai pentru că nu le-am considerat aşa, am dat uneori alte sau şi alte exemple decît cele din lucrare, preferîndu-le pe cele din română sau din literatura română din raţiuni didactice). Nu rămîne decît, în încheiere, să dăm cuvîntul autorilor care au răspuns în chiar lucrarea lor cel mai bine acestei obiecţii: "Ni s-ar putea reproşa că un mare număr din exemplele noastre e luat din ceea ce se numeşte de obicei infra- sau para- literatură. Exegeţii i-au imputat lui Jakobson faptul de a fi pus pe acelaşi plan *I like Ike* [pentru a ilustra funcţia poetică – n. n.] cu sonetele lui Keats… La aceasta răspundem că e vorba de a explica manifestările funcţiei retorice în toată extinderea ei şi

că, pentru a o face, trebuie să ne interzicem pentru moment orice consideraţie de ordin estetic şi, *a fortiori*, orice judecată de valoare. Mai gravă e a doua neînţelegere, căci s-ar putea profita de ea pentru a pune în discuţie înseşi fundamentele studiului. Exemplele pe care le-am dat – şi pe care le-am vrut cît mai frapante – pot lăsa să se creadă că retorica generalizată pe care o propunem în această lucrare ar coborî analiza faptelor literare la detectarea şi disecarea unor anomalii flagrante, la colecţionarea de „cazuri clinice", cum spunea unul din maeştrii stilisticii [Giacomo Devoto – n. n.]. Totuşi noi înşine [în introducere – n. n.] am arătat cît de dăunătoare e înţelegerea noţiunii de abatere ca fenomen patologic: scriind că stilul e o greşeală intenţionată, Paul Valéry nu ştia ce căi primejdioase deschide anumitor stilisticieni. Conştienţi de acest pericol, ţinem să remarcăm că responsabil de această perspectivă înşelătoare e însuşi domeniul în discuţie. În ansamblul fenomenelor de literatură, operaţiile metaplasmice, relaţionale mai ales, sînt relativ rare, în timp ce celelalte metabole – mai ales metasememele şi metalogismele – sînt curente. […]. Oricum, nu ne interesează aici raritatea sau frecvenţa fenomenelor pe care le relevăm." (op. cit., p. 89 – 90).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Barthes, Roland − *Romanul scriiturii*, Ed. Univers, Bucureşti, 1987

Cheţan, Octavian; Sommer, Radu (coord.) − *Micul dicţionar filozofic*, Ed. Politică, Bucureşti, 1973

******* − *Dicţionarul general de ştiinţe. Ştiinţe al limbii*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1997

Ducrot, Oswald & Schaeffer, Jean-Marie – *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Eco, Umberto − *Limitele interpretării*, Ed. Pontica, Constanţa, 1996

Fontanier, Pierre − *Figurile limbajului*, Ed. Univers, Bucureşti, 1977

Florescu, Vasile – *Retorica şi neoretorica. Geneză, evoluţie, perspective*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1973

Genette, Gerard − *Figuri*, Ed. Univers, Bucureşti, 1978

Grupul µ – *Retorica generală*, Ed. Univers, Bucureşti, 1974

Manoliu Manea, Maria − *Structuralismul lingvistic*, EDP, Bucureşti, 1973

Mihai, Gheorghe – *Retorica tradiţională şi retorici moderne*, Ed. ALL, Bucureşti, 1998

Moeschler, J. & Reboul, A. – *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Ed. Echinox, Cluj, 1999

Parpală-Afana, Emilia − *Introducere în stilistică*, Ed. Paralela 45, Piteşti, 1998

Perelman, C. & Olbrechts-Tyteca, L. – *Traite de L'Argumentation. La Nouvelle Rhétorique*, Editions de L'Université de Bruxelles, 5e edition, 1992

Platon – *Gorgias* (trad. de Th. Simenschy, text revăzut), Ed. Vestala, Bucureşti, 2000

Plett, Heinrich F. – *Ştiinţa textului şi analiza de text*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Quintilian, M. Fabius − *Arta oratorică*, vol. I, II, III, (traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, indici − Marta Hetco), Ed. Minerva, Bucureşti, 1974

Ricoeur, Paul – *Metafora vie*, Ed. Univers, Bucureşti, 1984

Rovenţa-Frumuşani, Daniela – *Argumentarea. Modele şi strategii*, Ed. Bic All, Bucureşti, 2000

Saussure, Ferdinand de − *Curs de lingvistică generală* (ediţie critică de Tullio de Mauro), Ed. Polirom, Iaşi, 1998

Slama-Cazacu, Tatiana – *Strategii comunicaţionale şi manipularea*, Ed. Polirom, Iaşi, 2000

******* – *Terminologie retorică şi poetică*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994

Todorov, Tzvetan – *Teorii ale simbolului*, Ed. Univers, Bucureşti, 1983

Toulmin, Stephen Edelston – *Les Usages de l'argumentation,* (ed. I, 1958), Paris, 1993

Vianu, Tudor − *Problemele metaforei şi alte studii de stilistică*, în *Despre stil şi arta literară*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1964

Ana Ene, lector la Facultatea de Litere a Universității „Transilvania“ din Braşov, este titulara cursurilor de *Limbă română contemporană* (Fonetică, Fonologie, Lexicologie), *Stilistică* – pentru domeniile de licență – şi *Semantică generală, Retorică şi neoretorică, Introducere în semiotică, Limbajul publicității* – la masterat.

Interesul autoarei pentru retorica generală şi aplicațiile ei se vădeşte şi în tema tezei de doctorat, *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs – o perspectivă comparatistă*.

A publicat, printre altele: vol. *111 romane celebre într-o singură carte* (coord. şi coaut.; Ed. Paralela 45, Piteşti, 2004, ed. a V-a), art. *Some reflections on the active/passive rhetoric in structuring and analyzing discourse* (în Buletinul ştiințific al Universității „Transilvania”, Braşov, vol. 11 (46)/2004), vol. *Introducere în studiul vocabularului* (Ed. Universității „Transilvania”, Braşov, 2004).

Discurs /vs/ text ♦ Coordonatele esențiale ale discursului retoric ♦ Discurs retoric marcat/nonmarcat ♦ Raționament argumentativ /vs/ raționament demonstrativ ♦ Evaluarea logico-argumentativă şi tasologică a discursului ♦ Figură persuasivă /vs/ figură de stil ♦ Modele retorico-stilistice ♦ Evaluarea tropologică a discursului ♦ Tripla dimensionare a textului/discursului la Plett ♦ O perspectivă tipologică asupra discursului

ISBN 978-973-635-928-6

Editura Universității „Transilvania” din Braşov

2007